

GESTA

Miskolci történész folyóirat
2007. VII. évfolyam, 1. szám

TARTALOMJEGYZÉK

In memoriam Andreae Kubinyi (<i>Bessenyei József</i>)	3
TANULMÁNYOK	
<i>Tózsá Rigó Attila: „Perl und Stain”</i> (Értéknövelő díszítések a kora újkori pozsonyi polgárság ékszereiben)	5
<i>Hadházi Orsolya: Adalékok az ongai elemi iskola történetéhez</i>	14
<i>Süttő Szilárd: Okmányi kalászat a bécsi Erdődy-levéltárból</i> (Késő Anjou-kori és egyéb oklevelek, 1244–1400)	22
<i>Gyulai Éva: Verancsics Antal: Péter moldvai vajda elűzése (1538)</i>	46
PORTRÉ	
Agatha Christie és az analógia – <i>beszélgetés Péter Katalin történésszel</i> (<i>Horváth Zita – Nagy Gábor</i>)	59
RECENZIO	
Tóth István György: Misszionáriusok a kora újkori Magyarországon (Szerk. Horváth Zita, Tóth Péter). Balassi Kiadó, Budapest, 2007. 428 p. (<i>Kőmíves Tibor</i>)	62
Kiss József: Miskolc 1956. BAZ Megyei Levéltári Füzetek 45. Miskolc, 2006. (<i>Fekete Balázs</i>)	65
Czövek István: Magyarország és Ausztria az orosz sajtó tükrében. Bessenyei György Kiadó, Nyíregyháza, 2006. 179 p. (<i>Zsoldos Ildikó</i>)	67
SZAKDOLGOZAT	
<i>Czerula Zoltán: Fejezetek a „Százéves” háborúból</i>	69
VÉGZETTEK	
A Miskolci Egyetem BTK Történelem szakának ’Muzeológia specializáció’ képzésén záróvizsgát tett hallgatók névsora (1996–2007)	90

Főszerkesztő
Kulcsár Péter

Szerkesztők
Gál-Mlakár Zsófia
Horváth Zita
Lengyel György
Nagy Gábor
Tózsá Rigó Attila

Szerkesztőség
Miskolci Egyetem
Bölcsészettudományi Kar
Történettudományi Intézet
B/2 épület IV. emelet 400.
Miskolc-Egyetemváros 3515

E-mail
gesta@uni-miskolc.hu

Telefon
46/565-230

Fax
46/565-231

Elektronikus elérhetőség
<http://tortenelemszak.uni-miskolc.hu/tortenelemszak/gesta.html>

ISSN 1417 – 2569

Nyomdai munkálatok: MAXIMA CS–A Kft., felelős vezető: Kundráth Csilla

OKMÁNYI KALÁSZAT A BÉCSI ERDŐDY-LEVÉLTÁRBÓL — Késő Anjou-kori és egyéb oklevelek, 1244–1400

Süttő Szilárd

Miskolci Egyetem, Középkori és Kora Újkori Magyar Történelem Tanszék, 3515 Miskolc-Egyetemváros

2005 májusában egy bécsi Collegium Hungaricum ösztöndíj révén gróf Erdődy Imre szíves engedélyével, amit ezúton is köszönök, valamint Fazekas István magyar levéltári delegátus sokoldalú segítségével, amit szintén hálásan köszönök, lehetőségem nyílt a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchivban őrzött Erdődy-levéltárban kutatni. Egyéni érdeklődésemnek megfelelően a késő Anjou-kori (1382. szeptember 11. – 1387. március 30.) okleveleket néztem át, és az alábbiakban ezeknek, illetve a bennük átírt vagy ezeket átíró kiadatlan okleveleknek szövegét adom, a teljesség igényével – meg kell azonban jegyezni, hogy a levéltár jelenlegi feltártsága mellett¹ egyáltalán nem zárható ki, hogy a levéltárban lappanganak még oklevelek e korból.²

Az eredeti és a teljes szövegben átírt okleveleket külön tételként vettem fel, a tartalmilag átírtakra és említetekre csak néhányszor³ utalok

az átírás szövegén kívül. Az okleveleket teljes szövegben közlöm,⁴ de azok esetében, melyeknek kiadásáról tudomásom van, csak az esetleg jobb példányról készült kiadás és az Erdődy-levéltárban őrzött szöveg, illetve a kiadás és az én olvasatom közti esetleges eltérést jelzem, tekintet nélkül a kiadás írásmódjára (Varjú Elemér a Bánffy-oklevéltárban⁵ pl. a klasszikus helyesírást alkalmazta, de minden egyes „ae” esetében felhívni a figyelmet arra, hogy az eredetiben szokott módon „e” áll, főleg és az oklevél újraközlésénél is több helyet igénylő lett volna). Jelzem viszont, hogy az Iványi Béla által a galgóci Erdődy-levéltárról készített és jelenleg az Országos Levéltárban őrzött regeszták⁶ között mely bécsi oklevelek kivonatai fordulnak elő.⁷

Megjegyzendő még, hogy az oklevél jelzete⁸ és zárójelbe tett eredeti jelzete, illetve ez utóbbi változatai mellett átírt oklevelek esetében megadom még keltezésének sorszámát, vagyis az

¹ A segédletekről ld. KIS PÉTER: Kiadatlan oklevelek az Erdődy család Bécsben őrzött levéltárából (1251–1297). Levéltári Közlemények 75. (2004.) 65–81. (a továbbiakban: KIS), különösen 66.

² Az alábbi – lényegében a jelen szöveggel megegyező – forráskiadást 2005. augusztus 23-án adtam le a Levéltári Közlemények szerkesztőségének. Ott azt közlésre elfogadták, majd 2005. november 2-án értesítettek, hogy Gecsényi Lajos, a Magyar Országos Levéltár főigazgatója, egyszerűen a Levéltári Közlemények főszerkesztője úgy döntött, miszerint nem a 2005/2., hanem a 2006/1. számban fog megjelenni. Miután azonban sem ebben a számban nem jött ki, sem a következőben, legutoljára pedig a 2007/1.-ből is kimaradt, egyértelművé vált, hogy a Levéltári Közlemények szerkesztősége ezeket az okleveleket valójában nem kívánja közölni, s így – ettől a packázástól már némileg elkedvetlenedve – igen nagy örömmel fogadtam a Gesta részéről megnyíló lehetőséget publikálásukra.

³ A D 274 jelzetű, meglehetősen hosszú oklevél esetében. Az ennek terjedelméből adódó nehezebb áttekinthetőség mellett egyfelől némely benne tartalmilag átírt – részben Árpád-kori – oklevél jelentősége, másfelől pedig az a tapasztalat, hogy a hosszabb diplomákban igen gyakran maradnak feltáratlanul tartalmi és teljes szövegű átírások (ehhez vö. SÜTTŐ SZILÁRD: Anjou-Magyarország alkonya.

Magyarország politikai története Nagy Lajostól Zsigmondig, az 1384–1387. évi belviszályok okmánytárával. I–II., Szeged 2003. [a továbbiakban: SÜTTŐ: Anjou-Magyarország], I. 173–198.), indokolja ezt a kivételezést.

⁴ Kivéve a D 10031 jelzetű oklevelet, amely egy meglehetősen gyatra 1747-es hiteles másolat rossz kivonatos másolata, ld. a 32. ill. 35. számokat.

⁵ Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli Losonczi Bánffy család történetéhez. I. kötet: 1214–1457., szerkesztette VARJÚ ELEMÉR, Budapest, 1908.; II. kötet: 1458–1526., szerkesztette s az I. és II. kötethez mutatót készített Dr. IVÁNYI BÉLA, Budapest, 1928. A továbbiakban: BÁNFFY.

⁶ Q 283. 11. doboz. 11/2. csomó: 1000–1399.; 11/3. csomó: 1400–1499. (A továbbiakban: IVÁNYI.)

⁷ Itt meg kell jegyezni, hogy Iványi ezen amúgy is igen jó és máig sajnós kiadatlan munkájának értékét fölöttébb megnöveli az a körülmény, miszerint e regeszták jelentős részükben nemcsak egy Magyarországon jelenleg elérhetetlen, hanem a második világháborúban súlyos pusztulást szenvedett levéltár forrásanyagát őrzik hazánk középkori történetéről.

⁸ Ez elé mindig odaértendő: Österreichisches Staatsarchiv; Haus-, Hof- und Staatsarchiv (a továbbiakban: HHStA); Archiv Erdődy, Urkundensammlung.

átíró oklevél azon sorának számát is – ahol a negatív szám, csakúgy mint a kiadásoknál, alulról számítandó sort jelöl –, amelyben az oklevél keltezése, illetve a keltezés megállapításához szükséges elemek találhatók.

1.

Komárom mellett, 1244. október 28.

IV. Béla király körmendi hospes-einek egyéb kiváltságok mellett használati jogot ad a Rába menti, Dereske falutól Gelka malom helyéig terjedő kaszálóra.

Kivonatossan említve V. István király 1270. évi, napi dátum nélküli oklevelében, 2. szám (keltezés: 14. sor). V. István teljes szövegű átírását átírta I. Károly 1328. június 2-án; ez utóbbi oklevél eredetije megtalálható a Magyar Országos Levéltárban: Diplomatikai Levéltár [a továbbiakban: DL] 40537. IV. Béla oklevelének ezen példány alapján készült kiadásai: Hazai okmánytár. I–VIII. Kiadták NAGY IMRE, PÁUR IVÁN, RÁTH KÁROLY, VÉGHÉLY DEZSŐ, IPOLYI ARNOLD. Győr – Budapest, 1865 – 1891. (a továbbiakban: HO), VI. kötet (IPOLYI ARNOLD, NAGY IMRE és VÉGHÉLY DEZSŐ, Budapest, 1876.) 42–43.; Urkundenbuch des Burgenlandes und der Angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg. I–V. Bde, bearbeitet von HANS WAGNER, IRMTRAUT LINDECK-POZZA, LEONHARD PICKLER, Wien – Köln – Graz – [Eisenstadt], 1955 – 1999 (a továbbiakban: UBB), I. (HANS WAGNER, Graz – Köln, 1955) 210–211. A HO alapján regesztája: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I–II. Szerk. SZENTPÉTERY IMRE – BORSIA IVÁN, Budapest, 1923 – 1987. (a továbbiakban: REG. ARP.) I. kötet, (SZENTPÉTERY IMRE, Budapest, 1923.) 786. szám. – IV. Béla oklevelének eredeti példánya azonban megtalálható az Erdődy-levéltárban: D 5 (83–6–1), s így a REG. ARP. megállapítása („Eredetije – a Hazai okmánytár szerint – a gr. Erdődy család levéltárában.”), amit az UBB joggal tévedésnek minősít („Wenn Szentpétery nach Hazai okm. a. a. O. ein Original im Erdődy-Familienarchiv angibt, muß auf ein Irrtum beruhen, da dort davon nichts erwähnt wird.” [210. oldal]) nem teljesen alaptalan: a HO-ban ugyan tényleg nincs szó az Erdődy-levéltárról IV. Béla diplomájával kapcsolatban, és ezt az oklevelet valóban csak többszörös átírásból adták ki, de az eredeti tényleg megvan az Erdődy-levéltárban.

– Az eredetiben tehát az UBB 211. oldala 10. sorában álló „*Kurmund*” helyett „*Kurmend*”;
– 14–15. sorában „*assumptorum*” helyett „*assumpturum*”;
– 17. sorában „*convenire*” helyett „*conveniri* [sic!]”;
– 22. sorában „*violenca*” helyett „*violentiam*”;
– 33. sorában „*alicui*” helyett „*aliqui*”;
– 37. sorában „*habeant*” helyett „*habeat*”;
– 38. sorában „*tamen ultra*” helyett „*tamen occasione ultra*” olvasandó szerintem.

2.

Székesfehérvár, 1270. (napi dátum nélkül)

V. István király átírja IV. Béla királynak a körmendi hospes-eknek adott 1244. október 28-i adománylevelét (ld. I. szám).

Említve I. Károly király 1328. június 2-i oklevelében, 9. szám (keltezés: 13–14. sorok). Ezen oklevél, benne V. István teljes szövegű átírásával megtalálható a Magyar Országos Levéltárban: DL 40537. Ez utóbbi példány alapján készült kiadásai: HO VI. 177–178.; UBB I. 383–384. A HO alapján regesztája: REG. ARP. II. kötet [1. füzet] (SZENTPÉTERY IMRE, Budapest, 1943.) 2063. szám. – Ennek az oklevélnek az eredetije is megtalálható az Erdődy-levéltárban: D 14 (83–6–2).

– Az eredetiben az UBB 384. oldala 3. sorában álló „*Kurmund*” helyett „*Kurmend*”;
– 4. sorában „*obtulerunt*” helyett „*optulerunt*”;
– 12. sorában „*dupplicis*” helyett „*duplicis*”;
– 13. sorában „*Orodyensis*” helyett „*Orodiensis*” olvasandó szerintem.

3.

Székesfehérvár, 1275. augusztus 1.

A fehérvári káptalan előtt a Gutkeled nemzetség tagjai (Kozma fia: Kozma ispán és Odun fia: Ivánka egy részről, más részről Drug fiai: Péter ispán és Lőrinc, fivérük: Miklós nevében is, továbbá Sém fia: Lukács ispán) az Egged-i monostor kegyuraságáról megegyeznek.

Átírva a váradi káptalan 1309. március 15-i oklevelében, 8. szám (keltezés: 15–16. sorok). Az oklevél eredetije megtalálható a Magyar Országos Levéltárban: DL 40127. Kiadása (a bécsi példányból): KIS 73.

– A 15. sorban „*quam*” helyett „*que*”;
– a 16. sorban „*arbitri* [sic!]” helyett inkább „*arbitrii*”;

– a 19. sorban „*Varadiensis*” helyett „*Waradiensis*” olvasandó szerintem.

4.

Várad, 1275. (napi dátum nélkül)

A váradi káptalan előtt a Gutkeled nemzetség tagjai (Kozma fia: Kozma ispán, Odun fia: Ivánka nevében is, egy részről, más részről Drug fia: Lőrinc, testvérei: Péter és Miklós nevében is, továbbá Sém fia: Lukács ispán) az Egged-i monostor kegyuraságáról megegyeznek.

Átírva a váradi káptalan 1309. március 15-i oklevelében, 8. szám (keltezés: 20. sor). Kiadása: KIS 73–74.

– A 74. oldal 1. sorában „*Varadiensis*” helyett „*Waradiensis*”;
– a 74. oldal 8. sorában „*Varadiensis*” helyett „*Waradiensis*” olvasandó szerintem.

5.

Várad, 1278. június 1.

A váradi káptalan előtt a Gutkeled nemzetség tagjai (Drug fiai: Péter ispán és Lőrinc, atyafiaik: Sém fia: Lukács ispán és Miklós nevében is egy részről, más részről Kozma fia: Kozma ispán és Odun fia: Ivánka mester) az Egged-i monostor birtokainak védnökségét maguk közt felosztják.

Átírva a váradi káptalan 1309. március 15-i oklevelében, 8. szám (keltezés: -14. sor). A hajdan az Erdődy-levéltárban őrzött, de jelenleg már nem regisztrált eredetinek kiadása (a dátum sérülése miatt pontatlan keltezéssel): HO VII. kötet (IPOLYI ARNOLD, NAGY IMRE és VÉGHELY DEZSŐ, Budapest, 1880.) 124.

– Jelen átírásban a kiadás 8. és 14. sorában álló „*Durug*” helyett „*Drug*”;
– 8. és 15. sorában „*Lucha*” helyett „*Luca*”;
– 9. sorában „*Sem*” helyett „*Seem*”;
– 10. sorában „*Ivanka*” helyett „*Iwanka*”;
– 13. sorában „*prenotati*” helyett „*predicti*”;
– 14. sorában „*berekiou*” helyett „*Berukjo*”;
– 15. és 17. sorában „*suscepissent*” helyett „*susscepissent*”;
– 15., 19., 20. és 22. sorában „*comites*” helyett „*comes*”;
– 16. sorában „*Her*” helyett „*Eer*”;
– 16. sorában „*Tichiam*” helyett „*Tytiam*”;
– 21. sorában „*Obligarunt*” helyett „*Obligaverunt*”;
– 22. sorában „*ullam*” helyett „*nullam*”;

– 24. sorában „*suscitare*” helyett „*susscitare*”;
– 25. sorában a csonka évszám („*M^o cc^o septuagesimo*”) helyén „*M^{mo} C^o C^o septuagesimo octavo*” olvasandó szerintem.

6.

Buda, 1279. augusztus 27.

IV. László király egyfelől Kozma ispán és Odun fia: Ivánka, másfelől pedig Drug fiai: Péter ispán, Lőrinc és Miklós vallomása alapján oklevelbe foglalja a köztük létrejött megegyezést az Egged-i monostor kegyuraságáról és birtokairól.

Átírva a váradi káptalan 1309. március 15-i oklevelében, 8. szám (keltezés: -3. sor). A váradi káptalan átíró oklevelének eredeti példányából kiadva: REG. ARP. II. kötet, 2-3. füzet (SZENTPÉTERY IMRE kéziratának felhasználásával szerkesztette BORSA IVÁN Budapest, 1961.) 3002. szám.

– Jelen átírásban a kiadás 1. sorában álló „*Hungarie*” helyett „*Ungarie*”;
– 2. sorában „*Ivanka*” helyett „*Iwanka*”;
– 3. sorában „*Nycolaus*” helyett „*Nicolaus*”;
– 3. sorában „*Drug*” helyett „*Drog*”;
– 9. sorában „*in divisione*” helyett „*in divisionem*”;
– 14. sorában „*M^o*” helyett „*M^{mo}*” olvasandó szerintem.

7.

Várad, 1287. december 11.⁹

Benedek váradi püspök Kis Kozma ispán és Odun fia: Ivánka mester egész nemzetségük nevében előadott panaszára Drug fiait: Péter ispánt, Lőrincet és Miklóst kiközösítés terhe alatt inti, hogy az általuk várrá alakított Egged-i monostort pünkösdig őrítsék ki, és a szerzeteseknek okozott károkat térítsék meg.

⁹ Az Anjou-kori Oklevéltár (Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia 1301-1387, praeside JULIO KRISTO, adiuvantibus TIBURTIO ALMÁSI, LADISLAO BLAZOVICH, GEISA ÉRSZEGI, FRANCISCO MAKK. Budapestini – Szegedini, a továbbiakban: AOKLEV) II. kötetének (szerk.: KRISTÓ GYULA, 1992.) 591. számú regesztája (259–260. old.) szerint az oklevél kelte csak ebben a bécsi átírásban 1287. december 11., az ennek alapjául szolgáló korábbi átírás (DL 40319) szerint 1278. december 8. lenne. Ez azonban nem áll, a keltezés a DL 40319-es oklevél 23. sorában is az Erdődy-levéltárbeli példánnyal egyezőnek, azaz feloldva 1287. december 11-nek tűnik.

Átírva a váradi káptalan 1309. március 15-i oklevelében, 8. szám (keltezés: -8-7.; -14-13. sorok). Kiadása: KIS 75-76.

– A 76. oldal 10. és 14. sorában „*Penthecostis*” helyett „*penthecostes*” olvasandó szerintem.

8.

Várad, 1309. március 15.

A váradi káptalan Kozma ispán fia: Kis Kozma ispán, Odun fia: Ivánka mester, és ugyanazon Kozma ispán fia: Ivánka mester kérésére átírja a fehérvári káptalan 1275. augusztus 1-jei (ld. 3. szám), a váradi káptalan 1275-ös (ld. 4. szám), a váradi káptalan 1278. június 1-jei (ld. 5. szám), Benedek váradi püspök 1287. december 11-i (ld. 7. szám) és IV. László király 1279. augusztus 27-i (ld. 6. szám) okleveleit.

Átírva a váradi káptalan 1383. augusztus 20-a után kelt oklevelében, 23. szám (keltezés: -2-1. sorok). Az oklevél eredetije megtalálható a Magyar Országos Levéltárban: DL 40319. Regesztája (a DL 40319-ből): AOKLEV II. 591. szám (259–260. oldal).

Nos, capitulum ecclesie Waradiensis, tenore presentium significamus, quibus expedit, univervis, quod comes Cosmas Parvus filius comitis Cosme, et magister Iwanka filius Odum [sic!], ac magister Iwanka filius eiusdem comitis Cosme coram nobis personaliter constituti exhibuerunt nobis litteras capituli Albensis Regalis; et duo paria litterarum nostrarum cum sigillo antiquo confectarum; et venerabilis patris Benedicti episcopi bone memorie; et litteras Ladislai regis felicitis recordationis petentes, quod quia easdem pro suis necessitatibus et viarum discrimina secum ferre vel transmutare [sic!] non auferent, ut tenorem earundem de verbo ad verbum presentibus transscribi faceremus ad cautelam, et sigillo nostro communiri, quarum tenores tales sunt: [Következik a fehérvári káptalan oklevele 1275. augusztus 1-jéről, ld. 3. szám.] Item. [Következik a váradi káptalan oklevele 1275-ös, napi dátum nélküli oklevele, ld. 4. szám.] Item. [Következik a váradi káptalan oklevele 1278. június 1-jéről, ld. 5. szám.] Item. [Következik Benedek váradi püspök 1287. december 11-i oklevele, ld. 7. szám.] Item. [Következik IV. László király 1279. augusztus 27-i oklevele, ld. 6. szám.] Nos vero communis iuris debito provocati easdem litteras presentibus

transscribi facientes appositione sigilli nostri duximus consignandas non rasas, non cancellatas, nec in aliqua sui parte viciatas. Datum sabbato proximo ante dominicam Iudica me anno Domini M^{mo} CCC^{mo} nono.

9.

1328. június 2.

I. Károly király átírja V. István király 1270-es oklevelét (ld. 2. szám), amely átírja IV. Béla királynak a körmendi hospes-eknek adott 1244. október 28-i adománylevelét.

Említve I. (Nagy) Lajos király 1361. december 9-i oklevelében, 12. szám (keltezés: 13. sor). I. Károly oklevelének eredetije megtalálható a Magyar Országos Levéltárban: DL 40537. Ez utóbbi példány alapján készült kivonatos kiadása: UBB IV. (IRMTRAUT LINDECK-POZZA, Wien – Köln – Graz, 1985) 33–34. Ugyanezen példányról regesztája: AOKLEV XII. (szerk. ALMÁSI TIBOR, 2001.) 301. szám (157. oldal).

10.

1334. (napi dátum nélkül)

[Nagymartoni] Pál országbíró [Csór nembéli Gönyüi] Nagy Péter fia: Tamás mester csókakői és gesztesi várnagynak ítéli a Vas megyei, Hollós és Szecsőd közti Vámosfölde birtokot a Rába mellett, amely korábban mézadó condicionariusoké volt, és amely Tamást királyi adomány címén illette meg, miután az iktatásnak korábban ellentmondó Szecsődi Trisztán fia: András és Guge fia: Sebeuk az országbíró színe előtt Tamás mester javára a birtokról lemondtak.

Tartalmilag átírva I. Károly király 1335. május 19-i oklevelében, 11. szám (keltezés: 16. sor).

11.

1335. május 19.

I. Károly király átírja [Nagymartoni] Pál országbíró [Csór nembéli Gönyüi] Nagy Péter fia: Tamás mester csókakői és gesztesi várnagy¹⁰ javára a Vas megyei Vámosfölde birtokról szóló 1334-es ítéletlevelét (ld. 10. szám).

¹⁰ Ugyane napról kelt Tamás mester javára I. Károly király másik oklevele (AOKLEV XIX. szerk. ALMÁSI TIBOR, 2004. 276. szám, 126–127. oldal, a DL 58535 alapján), ahol Tamás mester érdemei részletesen felsoroltatnak.

Tartalmilag átírva Garai Miklós nádor 1380. október 21-i oklevelében, 15. szám (keltezés: 16. sor).

12.

1361. december 9.

I. (Nagy) Lajos király átírja I. Károly 1328. június 2-i (ld. 9. szám), V. István király 1270-es diplomáját átíró oklevelét, amely utóbbi átírja IV. Béla királynak a körmendi hospes-eknek adott 1244. október 28-i adománylevelét.

Említve Garai Miklós nádor 1380. október 21-i oklevelében, 15. szám (keltezés: 13. sor).

13.

Székelyvásárhely, 1370. május 11.

I. (Nagy) Lajos király – Ostfi János mester, somlyói és tihanyi várnagy közbenjárására – Köcski Domonkos fia: Andrásnak javairól szabad rendelkezést engedélyez.

Átírva a vasvári káptalan 1384. március 4-i oklevelében, 28. szám (keltezés: 7. sor). Regesztája: IVÁNYI 11/2. 191.

Nos, Lodovicus, Dei gratia rex Hungarie,¹¹ memorie commendantes significamus tenore presentium, quibus expedit, universis, quod accedens ad nostre serenitatis presentiam Andreas filius Dominici de Kuchk comitatus Castriferrei nostre humiliter supplicavit maiestati, quod quia ipse divina disponente clementia heredum utriusque sexus solatio foret destitutus, de regie benignitatis clementia eidem annuere dignaremur, ut si ipsum taliter heredum solatio frustrari contingeret, portionem suam possessionariam in eadem Kuchk habitam ceteraque bona ipsius mobilia et immobilia cuicunque donandi, tradendi et legandi habeat potestatem. Nos igitur ipsius supplicationibus gratiose exauditis interveniente nichilominus intercessibili supplicatione magistri Iohannis filii Osl, castellani nostri de Somlyo et Tyhon, domini sui, erga nostram maiestatem porrecta pro eodem consensimus et annuimus gratiose, ut ipse predictam portionem suam possessionariam in eadem Kuchk habitam universaque bona ipsius mobilia et immobilia, cuicunque et quibuscunque voluerit, dandi, donandi, tradendi ac legandi, vel qualitercunque voluerit, disponendi habeat liberam atque plenam

potestatem in vita pariter et in morte ex nostra annuentia speciali. Datum in Zekuluasarhel, sabbato proximo post festum beati Iohannis ante portam Latinam anno Domini M^o CCC^{mo} septuagesimo.

14.

1378. október 15.

Szepesi Jakab országbíró – miután Gönyői Tamás fia: János mester nevében tisztje: Mihály 1378. május 1-én ellentmondott Körmend város határjárásának, és az országbíró a határjárás quindena-jára megidézett felek közti pert Szt. Mihály nyolcadára halasztotta, ekkor pedig János mester nevében Tamás deák az ellentmondás okaként azt jelölte meg, hogy a körmenziek a határjárás alkalmával nagy részeket kívántak elfoglalni János mester Vámosföldre nevű birtokából – János mestert az ügyben oklevelei 1379. május 1-én történő bemutatására kötelezi.

Tartalmilag átírva Garai Miklós nádor 1380. október 21-i oklevelében, 15. szám (keltezés: 5. sor).

15.

Visegrád, 1380. október 21.

Garai Miklós nádor – miután a Szepesi Jakab országbíró előtt kezdett, Körmend város és Gönyői Tamás fia: János mester közti határperben (vö. 14. szám) az országbíró halála után az ítélhetőzattal a király óráá bízta, a felek pedig bemutatták neki a perre vonatkozó okleveleiket (ld. 12. és 11. számok), melyek azonban magukban elégtelenek voltak az ügy eldöntéséhez – a győri káptalant a felek közti határjárásnál való közreműködésre utasítja.

Átírva Garai Miklós nádor 1383. október 28-i oklevelében, 26. szám (keltezés: 11.; 29.; 31. sorok).

Amicis suis reverendis, capitulo ecclesie Iauriensis, Nicolaus de Gara, regni Hungarie palatinus et iudex Comanorum, amicitiam paratam cum honore. Noveritis, quod Thomas litteratus pro magistro Iohanne filio Thome de Gwnyu cum procuratoriis litteris comitis Iacobi de Scepus, pridem iudicis curie regie, iuxta continentiam litterarum capituli ecclesie Castriferrei evocatoriarum in octavis festi beati Georgii martyris [1380. május 1.] in ipsius

¹¹ Csak ennyi.

comitis Iacobi accedendo presentiam presente religioso viro, fratre Paulo abbate de Beel, qui pro predicto domino nostro rege cum procuratoriis litteris eiusdem adhesisset, contra iudicem et iuratos cives de Kurmend quasdam litteras annotati comitis Iacobi formam iudicii ipsius exprimentes in anno Domini M^o CCC^{mo} septuagesimo octavo, decimo die octavarum festi beati Mychaelis [1378. október 15.] confectas ipsi comiti Iacobo demonstrasset declarantes, quod Iohannes Sator¹² pro iudice, iuratis ac civibus et hospitibus de Kurmend cum procuratoriis litteris annotati capituli Castriferrei iuxta continentiam litterarum ipsius comitis Iacobi prorogatoriis in dictis octavis festi beati Mychaelis archangeli in figura iudicii ipsius comitis Iacobi comparendo contra magistrum Iohannem filium Thome de Gwnyw quasdam litteras ipsius capituli Castriferrei evocatorias pariter et reambulatorias, domino nostro regi ad suum regium litteratorium mandatum rescriptas tenoremque litterarum suarum regalium ipsi capitulo directarum verbaliter in se habentes, asserens actionem dictorum iudicis et iuratorum civium litteris contineri in eisdem, ipsi comiti Iacobo presentasset, declarantes inter cetera, quod prelibati iudex et iurati cives receptis Deseu de Wosper, regio, et magistro Mychaele, socio et concanonico annotati capituli hominibus in octavis festi beati Georgii martyris tunc proxime preteritis [1378. május 1.] ad facies terrarum et tenutarum dicte civitatis Kurmend vicinis et commetaneis ipsorum in ibi [sic!] legitime convocatis et presentibus accedendo easdem per suas veras metas et antiquas reambulare et ab aliorum iuribus possessionariis metaliter sequestrare ac per eosdem regium et ipsius capituli homines eo iure, quo ad ipsos dinosceretur [sic!] pertinere, perpetuo possidendas sibi statui facere voluissent, inter alios prohibitores Mychael, officialis magistri Iohannis filii Thome de Gwnyw, huiusmodi possessionarie statutioni in persona dicti domini sui contradixisset, quemquidem magistrum Iohannem prelibati regius et annotati capituli Castriferrei homines die [1378. május 1.] et loco, quibus supra, contra prelibatos iudicem et iuratos cives ad quindenas octavarum dicti festi beati Georgii martyris tunc venturas [1378. május 15.] regiam in presentiam evocassent.

Quibusquidem litteris exhibitis prefatus procurator annotatorum iudicis et iuratorum civium in personis eorundem rationem premissis contradictorie inhibitionis per prefatum magistrum Iohannem assignari postulasset in ipsius comitis Iacobi presentia. Quo audito Thomas litteratus pro annotato magistro Iohanne cum procuratoriis litteris ipsius comitis Iacobi in suam exurgendo presentiam respondisset ex adverso, quod tempore premissis possessionarie reambulationis et statutionis in persona dicti magistri Iohannis pro eo contradictio facta fuisset prenotata, quia predicti iudex et iurati cives per premissas possessionarias reambulationi [sic!] eorum magnas particulas terrarum de possessione ipsius magistri Iohannis Vamusfelde vocata occupare et ad dictas terras et tenuta dicte civitatis applicando per predictos regium et ipsius capituli Castriferrei homines ipsis statui facere voluissent, ipseque magister Iohannes in facto dicte possessionis sue Vamusfelde litteralia haberet instrumenta, que non ad tunc, sed in termino ulteriori per ipsum comitem Iacobum sibi dando coram ipso exhibere promptus esset et paratus. Unde idem comes Iacobus perceptis premissis iudicibus commisisset eomodo, quod prefatus magister Iohannes universa sua litteralia instrumenta, si que in facto dicte possessionis sue haberet confecta, in octavis festi beati Georgii martyris tunc venturis [1379. május 1.] contra predictos iudicem et iuratos cives in sui presentia exhibere teneretur, quibus visis iudicium et iustitiam facere valeret. A quibusquidem octavis festi beati Georgii martyris [1379. május 1.], cum ipsa instrumentalis exhibitio aliis litteris nostris¹³ mediantibus inter partes prenotatas ad presentes octavas festi beati Mychaelis archangeli [1380. október 6.] prorogata extitisset, denique ipsis octavis adherentibus honore iudicatus dicte curie regie per obitum prefati comitis Iacobi vacante eodemque domino nostro rege ipsam causam eo, quod eadem suam maiestatem tangere dinosceretur [sic!], in nostram presentiam per nos decidendam

¹² Bizonytalan rövidítéssel.

¹³ Bár a nádor saját perhalasztó okleveléről vagy okleveleiről beszél, mégis, minthogy Szepesi Jakab országbíró csak 1380 szeptemberében halt meg (ld. BERTÉNYI IVÁN: Szepesi Jakab. In: Korai magyar történeti lexikon [9-14. század], főszerk.: KRISTÓ GYULA, Budapest, 1994., 636., további irodalommal), így fölöttébb valószínű, hogy az előtte folyt perben, mielőtt az – mintegy másfél évvel az 1379. májusi tárgyalás, de csak egy hónappal az országbíró halála után – a nádor elé került, ő, vagy ő is adott halasztást.

transmittente prefatus dominus frater Paulus abbas de Beel pro domino nostro rege cum procuratoriis litteris eiusdem unacum prefato Laurentio iudice eiusdem civitatis, qui pro se personaliter, et pro universis civibus eiusdem civitatis cum procuratoriis litteris eorundem coram nobis astabat, presente prefato magistro Iohanne filio Thome nostri in presentia personaliter adherente in nostrum iudicarium veniendo conspectum quasdam litteras prefati domini nostri regis Lodovici privilegiales anno Domini M^{mo} CCC^{mo} sexagesimo primo, quinto Idus mensis Decembris, regni autem sui anno vigesimo [1361. december 9., ld. 12. szám] confectas, litteras privilegiales domini Karoli, pridem similiter incliti regis Hungarie felicitis recordationis, karissimi patris eiusdem domini nostri regis Lodovici sub anno Verbi incarnati M^{mo} CCC^{mo} vigesimo octavo, quarto Nonas Iunii, regni autem sui anno similiter vigesimo octavo [1328. június 2., ld. 9. szám] emanatas, que litteras privilegiales domini Stephani, condam similiter illustris regis Hungarie, sub anno gratie M^{mo} ducentesimo LXXmo, regni autem sui anno primo [1270., ld. 2. szám] exortas, privilegium domini Bele, olym consimiliter felicitis regis Hungarie, anno dominice incarnationis M^o ducentesimo quadragesimo quarto, quinto Kalendas Novembris, regni autem sui anno decimo [1244. október 28., ld. 1. szám] confectum confirmantem [sic!] in se confirmabat transscribentes et confirmantes nostro iudicario examini presentavit, in quarumquidem litterarum privilegialium ipsius domini Bele regis tenore eundem dominum Belam regem hospitibus suis de Kurmend predicta usuum [sic!] feneti in Raba incipiendo a villa, que dicitur Dereske, usque ad locum molendini Gelka libere, impedimento quolibet non obstante concessisse comperimus seriose. Quibusquidem litteris exhibitis idem dominus frater Paulus abbas et annotatus iudex de dicta Kurmend premissa instrumenta per prefatum magistrum Iohannem modo prehabito exhibere assumpta per eundem coram nobis exhibere postularunt iure admittente. Quo percepto idem magister Iohannes, ut premittitur, personaliter in nostram presentiam exurgendo pro ipsis per ipsum exhibere assumptis instrumentis quasdam litteras privilegiales prefati domini Karuli regis anno gratie M^o CCC^{mo} tricesimo quinto, quartodecimo Kalendas Iunii, regni autem sui

anno similiter tricesimo quinto [1335. május 19., ld. 11. szám] exortas litteras privilegiales comitis Pauli, condam iudicis curie eiusdem domini Karoli regis anno Christi M^o CCC^{mo} tricesimo quarto [1334., ld. 10. szám] emanatas in se confirmantes nobis presentavit sue serie nos eatenus informantes, quod cum nobilis vir, magister Thomas filius Petri Magni, castellani de Chokakv et de Gestus regium adiens conspectum, sueque fidelitatis et fidelium obsequiorum multimoda merita, quibus meruisset regie maiestati complacere exponens et declarans quandam possessionem Vamusfeulde vocatam in comitatu Castriferrei iuxta fluvium Raaba existentem, asserens eam olym conditionerum regalium mellidatorum, vulgariter mezadou vocatorum fuisse, et ex eo regie collationi pertinere, sibi dari et perpetuo conferri postulasset, regalisque clementia perspicue contemplationis oculis [sic!] singulorum merita conspiciens, presertim eidem magistro Thome in suorum fidelissimorum servitiorum recompensationem volens providere, scribendo fidelibus suis, capitulo ecclesie Castriferrei, servata consuetudinaria regni sui lege per Egidium filium Belpach,¹⁴ hominem suum regium, eandem possessionem convocationibus commetaneorum et vicinorum suorum factis sub testimonio dicti capituli Castriferrei reambulari, reambulatumque, si contradictio non obviaret aliqualis, prefato magistro Thome statui, contradictores vero apparentes ad sue serenitatis presentiam contra ipsum magistrum Thomam citari precepisset. In cuius quidem possessionis statutione, quia Andreas filius Tristianus de Zeuchud et Sebeuk filius Guge contradictores extitissent, ideo eosdem contra ipsum magistrum Thomam in presentiam regie maiestatis ad certum terminum litteris in eisdem conscriptum prefatus homo regius citavisset. Et quia tandem iidem Andreas et Sebeuk ipsam possessionem Vamusfeulde vocatam eidem magistro Thome premissa regie donationis titulo, prout plenius in eisdem litteris privilegialibus continetur, in presentia prefati comitis Pauli resignasset [sic!], ideo idem comes Paulus eandem possessionem Vamusfelde vocatam iuxta Rabam inter possessiones Hollos et Zeuchud adiacentem per regium et prefati capituli Castriferrei homines litteris in eisdem nominatos eidem capitulo

¹⁴ Természetesen Belpath is lehet.

litteratorie scribendo statui fecisset, ac eandem cum omnibus suis utilitatibus, proventibus et pertinentiis universis sub antiquis metis suis et terminis premissis regalis donationis titulo ipsi magistro Thome et per eum suis heredibus perpetuo possidendam adiudicasset. Quibusquidem litteris exhibitis eodem magistro Iohanne nulla plura instrumenta in facto dicte possessionis Vamusfeulde vocate se habere et exhibere posse ad nostram iuridicam requisitionem referente prefatus procurator annotati domini nostri regis et prefatus iudex de Kurmend memorato domino nostro regi et per ipsum dictis civibus de Kurmend, ipseque magister Iohannes sibi medelam equitatis in premissis per nos petierunt inpartiri. Quibus perceptis, quia absque reambulatione et revisione prescripti prati inter dictam villam Dereske et prescriptum molendinum Gelke habiti et metarum prescripte possessionis ipsius magistri Iohannis Vamusfeulde vocate a parte eiusdem prati habitaram modo infrascripto fiendis iudicium et iustitiam inter partes in premissis bonomodo facere non poteramus, ad eaque peragenda noster et vestri homines transmitti debent necessario, pro eo vestram amicitiam presentibus petimus diligenter, quatenus vestros mittatis homines pro utrisque partibus pro testimoniis fidedignos, quibus presentibus magister Iohannes de Tylay, curie nostre notarius, homo noster de curia nostra ad hoc specialiter transmissos [sic!], tertio die octavarum diei medii quadragesime proxime venturo [1381. március 29.] et aliis diebus ad id sufficientibus ad facies iamdicti prati et annotate possessionis Vamusfeulde vocate vicinis et commetaneis suis universis in ibi [sic!] legitime convocatis et partibus vel legitimis earum procuratoribus presentibus accedendo primo ipsum pratum a predicta villa Dereske vocata incipiendo usque iamdictum locum prescripti molendini Gelka vocati iuxta demonstrationem procuratoris prefati domini nostri regis et prescriptorum civium de Kurmend vel legitimi eorum procuratoris iuxta seriem predictarum litterarum privilegialium iamdicti domini nostri regis per ipsos cives vel ipsorum legitimum procuratorem in ibi [sic!] specietenus exhibendarum reambulet¹⁵ et in locis necessariis signis metalibus consignet [sic!], et si prefatus magister Iohannes huiusmodi reambulationi et

prati demonstrationi ipsorum procuratoris prefati domini nostri regis et civium non contradixerit, tunc idem pratum iuxta demonstrationem eorundem procuratoris domini nostri regis et civium novis metis in locis necessariis erectis prefato domino nostro regi ad dictam civitatem suam Kurmend, et per ipsum dictis suis civibus de eadem, relinquat et committat utendum et perpetuo possidendum. Si vero ipse magister Iohannes premissi prati reambulationi eorundem procuratoris domini nostri regis et civium in ibi [sic!] contradixerit, extunc tandem prefatam possessionem eiusdem magistri Iohannis Vamusfeulde vocatam a parte aque fluvii Raba et predicti prati per metas et cursus metales per ipsum magistrum Iohannem vel legitimum suum procuratorem ostendendas et demonstrandas perambulet [sic!] et modo simili, ubi necesse fuerit, signis metalibus consignet, et si partes¹⁶ in huiusmodi earum reambulationibus et demonstrationibus concordēs fuerint, tunc cuilibet parti suum ius possessionarium abinvicem [sic!] evidentibus metis seu signis metalibus distinctum relinquat et committat perpetuo possidendum, si vero ipse partes in dictis earum possessionariis reambulationibus in aliqua terre vel prati particula discordēs fuerint, extunc particulam terre vel prati inter demonstrationes partium in lite remanentem visa eius qualitate, quantitate, utilitate et valore regali mensura mensurando, vel, si metiri nequiret, visu considerando Deum habendo pre oculis unacum aliis probis viris estimet lege regni requirente. Ibidem etiam id, si prefatus magister Iohannes in¹⁷ dicta sua metali reambulatione solummodo terram dicte possessionis sue Vamusfeulde vocate, aut etiam terras aliarum possessionum eidem possessioni sue contigue adiacentium ostendendo incluserit, necne videat et diligenter intueatur; et post hec ipsius possessionarie reambulationis, metarum ostensionis, statutionis, estimationis, consignationis et revisionis seriem, prout fuerit expediens, ad octavas festi beati Georgii martyris similiter nunc¹⁸ affuturas [1381. május 1.] nobis amicabiliter rescribatis. Datum in Wysegrad, sedecimo die termini prenotati anno Domini M^{mo} CCC^{mo} octuagesimo [1380. október 21.]. Preterea commisimus, quod si prefatus magister Iohannes alium locum pro loco predicti

¹⁵ Javitva reambulent-ről.

¹⁶ Rövidítésjel lemaradt, csak *ptes*-nek írva.

¹⁷ E szó a sor fölé besúrvá.

¹⁸ Javitva *tunc*-ről.

molendini Gyelke¹⁹ vocati, quem prescripti procurator annotati domini nostri regis et cives de Kurmend ostenderint, demonstraverit, extunc ibidem ab eisdem vicinis et commetaneis nobilibusque comprovincialibus per partes illic convocatis et congregandis de eo, utrum predictus locus per ipsos procuratorem domini nostri regis et civis [sic!] de Kurmend ostensus [sic!], vel locus per memoratum magistrum Iohannem demonstratus locus prefati molendini Gyelka vocati semper et ab antiquo fuerit et nunc existat, necne ad fidem eorum [sic!] Deo debitam fidelitatemque domino nostro regi et sue sacre corone regie conservandam favore et odio partium postergatis Deum habendo pre oculis sciat et inquirat omnimodam veritatem. Datum ut supra [1380. október 21.].

16.

Győr, 1381. augusztus 17.

A győri káptalan jelentése Garai Miklós nádornak az utasításának (ld. 15. szám) megfelelően – bár későbbi időpontban – végrehajtott, Körmend város Rába melletti rétje és Gönyői Tamás fia: János mester Vámosföldre nevű birtoka közti határjárásról.

Átírva Garai Miklós nádor 1383. október 28-i oklevelében, 26. szám (keltezés: -25.; 34. sorok).

Magnifico viro, domino Nicolao de Gara, regni Hungarie palatino et iudici Comanorum, amico eorum honorando, capitulum ecclesie Iauriensis amicitiam paratam debito cum honore. Noverit vestra magnificentia, quod licet pridem tertio die octavarum diei medii quadragesime nunc proxime preterito [1381. március 29.] quedam possessionaria reambulatio, metarum ostensio, statutio, estimatio, consignatio,²⁰ et revisio inter dominum nostrum regem ac iudicem et iuratos cives eiusdem de Kurmend ab una, item inter magistrum Iohannem filium Thome de Gvnyu parte ab altera iuxta continentiam primariarum litterarum vestrarum adiudicatoriarum [ld. 15. szám] per vestrum, utputa magistrum Iohannem de Tylaÿ, curie vestre notarium, et nostros homines fieri debuissent, ipseque magister Iohannes aliis vestris negotiis occupatus ad peragendum premissa ire non valuisset, exeoque

[sic!] idem processus aliis litteris vestris mediantibus ad quindenas festi beati Iacobi apostoli [sic! (1381. augusztus 8.)] per eundem magistrum Iohannem iuxta primariam vestram deliberationem expediendus prorogative deventus extitisset. Tandem ipsis quindenis pretacti festi beati Iacobi apostoli [sic!] occurrentibus [1381. augusztus 8.] ulteras litteras vestre magnificentie ac etiam primarias modum et formam iudiciarie vestre deliberationis in se continentes honore condecenti recipientes dicto magistro Iohanne de Tylaÿ, homine vestro, vice secundaria venire non valente iuxta continentiam earundem litterarum vestrarum unacum magistro Stephano de Pand, curie regie notario, homine vestro, ad premissa iuxta primariam iudicii vestri formam peragenda aliis litteris vestris mediantibus specialiter deputato et transmissio, pro parte domini nostri regis discretum virum, Iohannem chori nostri clericum transmisissemus fidedignum, pro parte vero adversa neminem transmisisimus, cum per ipsum vel suum procuratorem minime fuerimus requisiti. Qui tandem ad nos redeuntes nobis conformiter retulerunt, quod ipsi in pretactis quindenis festi beati Iacobi apostoli nunc proxime preteritis [1381. augusztus 8.] et aliis diebus ad id aptis et sufficientibus ad facies cuiusdam prati et possessionis Vamusfeulde vocate, et primo ad faciem feneti seu prati in Raba existentis vicinis et commetaneis suis legitime convocatis religioso viro, domino fratre Paulo abbate de Beel, procuratore regio et Iohanne iudice ac civibus de Kurmend personaliter, pro parte vero adversa Laurentio filio Iohannis de Nema cum litteris nostris procuratoriis presentibus accedendo ipsoque procuratore magistri Iohannis filii Thome de Gvnyu super eodem homine nostro prenotato illic transmissio in persona dicti domini sui se contentari velle asserente predictum fenetum iuxta seriem privilegii regalis illic in specie exhibiti secundum demonstrationem eorundem regii procuratoris et civium reambulassent hoc modo, quod primo incipiendo in plaga meridiana prope villam Dereske iuxta quendam fluvium Chernych vocatum, ubi magna quercus meta terrea circumfusa habetur, et abinde directe versus aquilonem iuxta alias quercus pro metis designatis per bonum et longum spatium procedendo pervenissent ad aliam quandam quercum ab inferiore parte combustam usque ad

¹⁹ Javitva Gyeke-ről; az I a sor fölé beszúrva.

²⁰ E szó a sor fölé beszúrva.

quem locum, quia nec predictus Laurentius in persona dicti domini sui, nec alius quispiam contradixisset, nobis revidentibus metis erectis dictum fenetum predictae civitati Kurmend cum suis utilitatibus et pertinentiis, ut actenus [sic!], utendum et possidendum perpetuo reliquissent. Deinde vero ad huc amplius ad aquilonem per feneta et terras arabiles interpositis signis metalibus usque ad Raba fluvium attigissent, ubi quendam locum ipsius fluvii, silicosum seu arenosum, et locum, ubi ex ambabus eiusdem fluvii partibus arbores salicum et vimina haberentur, videlicet infra molendinum in villa predicti magistri Iohannis filii Thome Zeuched vocata decurrens quasi ad iactum duarum sagittarum habitum, dicti regius procurator et cives nomine loci condam molendini Gelke in pretacto privilegio denotati olim certi, ut dixissent, sed per tanti temporis vetustatem et dicti fluvii rapacem decursum et corrosionem aboliti et deleti ostendissent, quem locum similiter signo metali consignassent prefato tamen Laurentio non ibi, sed in alio situ superius huiusmodi locum molendini Gelke existere, et se posse ostendere referente. Hiisque peractis dictus Laurentius premisse reambulationi a presignata combusta quercu illuc usque contradicendo ab ipsoque ulterio signo metali incipiendo et abinde usque ad pontem super predictum fluvium Raba existentem, per quem in prescriptam villam dicti magistri Iohannis transiretur, et ulterius semper iuxta decursum dicti fluvii super ex opposito possessionis Zeuched ad occidentem in grandi et longo spatio per terras arabiles, feneta et virgulta progrediendo in quodam loco, ubi prope rippam [sic!] ipsius fluvii inter cetera arbusta quedam due, una cerari [sic!] et altera pomi arbores haberentur, in opposito dicte rippe, sub eadem rippa, a parte aquilonari quosdam duos palus [sic!] parvos, non bene antiquos in terra fixos nomine remanentiarum condam molendini Gelke demonstrasset, ubi nulla verisimilitudo situs molendinalis fuisse vel esse apparuisset. Exinde vero per margines cuiusdam feneti versus meridiem secundum reflexionem dicti fluvii et deinde per fines quarundam terrarum arabilium ad quoddam stagnum Velemer dictum, postmodum per fenetum nemorosum quasi inter orientem et aquilonem refluctendo [sic!] ad pratium, inde ad orientem per fenetum dicte civitatis ad magnam arborem quercus abcisam et corridam [sic!] super terram

iacentem, ab hinc per eandem plagam per fines terrarum arabilium ad viam, que de villa Dereske transiret ad Zeuched ad magnam quercum iuxta eandem viam sitam, inde ulterius per virgulta et rubeta ad duas, unam quercus et alteram ulmi, vulgariter silfa arbores ex utraque parte cuiusdam vie graminose habitas, exinde per virgulta ad tres ulmos, postea vero quasi ad septemtrionem per pratium iuxta quandam magnam quercum cruce signatam in aliquo spatio ad superius expressam arborem quercus subcrematam interpositis signis crucis et aliis in predictis et aliis arboribus. Indeque directe ad aquilonem per loca signorum metalium supradictorum usque ad fluvium Raba pergirando totum pratium Raba cum terris arabilibus, nemorosis et virgultosis ad quattatem [sic!] trium aratorum terre regalis mensure, prout visu considerari poterat, se extendens premisse sue demonstrationi inclusum nomine iuris et pertinentie possessioni dicti domini sui Vamusfelde vocate demonstrasset eundem dominum suum et suos iobagiones in dominio eiusdem prati et terrarum arabilium²¹ diu fuisse et existere allegando. Cumque ipsi vester et noster homines prenotatum Laurentium, ut iuxta seriem adiudicationis vestre metas possessionis dicti domini sui Vamusfelde appellate a parte fluvii Raba et prati prelibati ostenderet, invitassent, idem Laurentius ipsam quidem possessionem possessionibus Hallos [sic!] regali et Zeuched nobilium videlicet Andree filii Tristianii et aliorum metaliter contiguari, sed ipsius metas, eo, quod ex parte eiusdem sepe dictus dominus suus cum dictis civibus nullam litem haberet, se nolle nec teneri ostendere respondisset, pretactam etiam villam Vamusfelde, quam quidem homines Zeuchud noncuparent [sic!], non Zeuchud, sed Vamusfelde vocari, et metis ipsius terre Vamusfelde inclusam existere respondisset procuratore regio et civibus memoratis in contrarium referentibus, quod ipsa villa cum suis terris et pertinentiis olim nobilium fuisset, a quibus ad manus patris predicti magistri Iohannis devenisset, nunquamque Vamusfelde vocata, aut cum eadem terra Vamusfelde unita fuisset, neque esset de presenti, sed semper et actenus [sic!] Malnuszeuchud vocata extitisset, et adhuc vocaretur, nec metis dicte terre Vamusfelde

²¹ E szó a sor fölé besúrvva.

unquam inclusa, sed ab eadem distincta et propriis contenta limitibus ab antiquo fuisset et existeret, quod in vestra presentia comprobare possent et intenderent tempore oportuno.²² Postremo itaque a nobilibus vicinis et comprovincialibus illic congregatis de eo, que partium certum locum molendini condam Gelke ostenderet, diligenter iuxta vestram commissionem sciscitando [*sic!*] nullam penitus experiri potuissent veritatem, nisi quod populi regales de Hallos certum locum per dictos cives ostensum ipsum fore affirmassent. Datum decimo die diei quindenarum pretactarum anno Domini M^o CCC^{mo} octuagesimo primo.

17.

1383. február 8.

Mária királynő a Körmend város és Gönyői Tamás fia János mester fia: Zsigmond közti határperben e Zsigmond kiskorúsága miatt négy évnyi halasztást rendel el.

Tartalmilag átírva Garai Miklós nádor 1383. február 15-i oklevelében, 18. szám, ill. említve Mária királynő 1383. június 26-i oklevelében, 20. szám (keltezés: -17.; -15. ill. -23–22. sorok).

18.

Visegrád, 1383. február 15.

Garai Miklós nádor a Körmend város és Gönyői Tamás fia János mester fia: Zsigmond közti határpert e Zsigmond kiskorúsága miatt Mária királynő parancsára (ld. 17. szám) 1386-ra, vízkereszt nyolcadára halasztja.

Átírva Garai Miklós nádor 1383. október 28-i oklevelében, 26. szám (keltezés: -16–15.; -17. sorok).

Nos, Nicolaus de Gara, regni Hungarie palatinus et iudex Comanorum, damus pro memoria, quod discussionem reportate seriei cuiusdam possessionarie reambulationis, metarum ostensionis, statutionis, estimationis, consignationis et revisionis, quam inter dominam nostram reginam ac iudicem, iuratos et universos hospites suos de Kurmend, pro quibus dominus frater Paulus abbas cum

²² Szecsőd és Vámosmézádó (e névhez ld. feljebb a 15. számot) 1329-es elhatárolásához, ill. Vámosföldre és Molnaszecsőd azonosságának 1393-as megítéléséhez ld. UBB IV. 47–48.

procuratoriis litteris eiusdem astitit, actores ab una, et inter Sigismundum filium condam magistri Iohannis filii Thome de Gvnyu, puerum, iuxta continentiam priorum litterarum nostrarum prorogatoriarum in octavis festi epiphaniarum Domini [1383. január 13.] facere tenebamur, quia pro predicto Sigismundo puero littere domine Marie, Dei gratia regine Hungarie, Dalmatie, Croatie etc., in dominica Invocavit proxime preterita [1383. február 8.] emanate, in quibus eadem domina nostra regina inter ceteros regni sui iudices nobis firmiter dabat sub edicto, quatenus prefatum Sigismundum orphanum in tenera etate constitutum infra quatuor annorum integrorum spatia a die emanationis dictarum suarum litterarum reginalium [1383. február 8.] computandorum iudicare vel nostro iudicatu astare compellere deberemus, exhibebantur, pro eo a predictis octavis festi epiphaniarum Domini [1383. január 13.] ad quartam revolutionem earundem octavarum festi epiphaniarum Domini, videlicet in anno Domini M^{mo} CCC^{mo} octuagesimo sexto venturam [1386. január 13.], statu omnino priori permanente duximus prorogandum.²³ Datum in Wysegrad, octavo die termini prenotati anno Domini M^o CCC^{mo} octuagesimo tertio.

19.

Szenternye, 1383. május 1.

A szenternyei káptalan előtt Kaplati Vörös Tamás fia: István a Nyitra megyei Jardan, Zerbeth és Bilhozth birtokokon bírt részei eladományozását ill. elfoglalását tiltja el.

Hártyára írt *patens*, hátul középen a káptalan teljesen lepergett, kb. 49 mm átmérőjű kerek pecsétjével. D273 (25–1–11). Regesztája: IVÁ-NYI 11/2. 204. p.

Nos, capitulum ecclesie sancti Irinei martyrís, memorie commendamus per presentes, quod Stephanus filius Thome Rufi de Kaplath in sue et pro filiis et filiabus suis personis coram nobis

²³ Ahhoz a furcsasághoz, hogy a királynői parancs szerint négy teljes évre elhalasztandó pert – alighanem a napi keltezés számításából kiindulva, tehát a kezdő 1383-as évet is a négy közé számítva – ténylegesen csak három évre halasztotta a nádor, vö. SÜTTŐ: Anjou-Magyarország I. 33. 93. jegyzet; ott két éves gyermek perét halasztják nagykorúságáig, tehát 14 éves koráig, és az 1386-ban *ad duodecimam revolutionem annualem* halasztott pert ott is csak tizenegy évvel későbbi időpontra, azaz 1397-re tűzték ki.

personaliter constitutus per modum protestationis et prohibitionis nobis significare curavit, quod ipse omnem donantem, et specialiter dominum nostrum regem a sua donatione portione possessionaria sua [sic!] in possessionibus Jardan, Zerbeth, Bilhozth vocatarum in comitatu Nitriensi habitis, ipsum de iure tangentes, aliosque ab occupatione [sic!] et detentione, necnon ab usu et utilitatum suarum perceptione et quovis ingenio sibi ipsis usurpatione et detentione, venditione, signanter Nicolaum filium Dominici de Hazunfolwa, Andream filium Pauli Tor dicti de Szamarÿ, Ladislaum filium Symonis de eadem, Petrum dictum Olah, Tyvodar fratrem eiusdem de Deegk, Iacobum Pezes dictum sibi ipsis perpetuatione prohiberet et contradiceret inhibendo, ymo prohibuit contradicendo coram nobis. Datum in octavis festi beati Georgii martyris anno Domini M^o CCC^o LXXX° tertio.

20.

Buda, 1383. június 26.

Mária királynő – a Körmend város és Gönyői Tamás fia János mester fia: Zsigmond közti határperben a saját korábbi parancsára (ld. 17. szám) kiadott nádori halasztást (ld. 18. szám) érvénytelenítve – utasítja a pannonhalmi konventet, hogy működjön közre e Zsigmond 1383. augusztus 1-jére a nádori jelenlét elé történő idézésénél.

Átírva a pannonhalmi konvent 1383. július 24-i oklevelében, 21. szám (keltezés: -21. sor).

Maria, Dei gratia regina Hungarie, Dalmatie, Croatie etc., fidelibus suis, conventui ecclesie sancti Martini de Sacro Monte Panonie [sic!], salutem et gratiam. Licet discussio reportate seriei cuiusdam possessionarie reambulationis, metarum ostensionis, estimationis, consignationis et revisionis inter nos ac iudicem, iuratos et hospites nostros de Kurmend actores et inter Sigismundum filium condam magistri Iohannis filii Thome de Gvnyu, puerum, per dominum palatinum iuxta continentias litterarum suarum adiudicatoriarum et capituli ecclesie Iauriensis rescriptionalium fienda pretexto quarundam litterarum nostrarum gratiosarum et generalium ad quatuor annorum integrorum spatia ab octavis festi epiphaniarum Domini nunc preteritis [1383. január 13.] sit dilata, tamen quia eandem discussionem citius

fieri volumus legitime et finiri, fidelitati vestre firmiter precipiendo mandamus, quatenus vestrum mittatis hominem pro testimonio fidedignum, quo presente Paulus Rufus de Kysrauazd vel Mychael filius Petri de Kyszeegh aut Iohannes filius Pauli de Gyrc aliis absentibus homo noster evocet prefatum Sygismudum [sic!] contra nos ac iudicem, iuratos et hospites prenotatos in presentiam predicti domini palatini ad octavas festi beati Iacobi apostoli nunc venturas [1383. augusztus 1.] discussionem in premissis iuridicam recepturum, et tandem ipsius evocationis seriem²⁴ cum termino assignato, ut fuerit expediens, dicto domino palatino rescribatis. Datum Bude, in festo Iohannis et Pauli martyrum beatorum anno Domini M^{mo} CCC^{mo} octuagesimo tertio.

21.

Pannonhalma, 1383. július 24.

A pannonhalmi konvent jelenti Garai Miklós nádornak, hogy Mária királynő parancsára (ld. 20. szám) Gönyői Tamás fia János mester fiát: Zsigmondot Körmend város ellen a nádor elé Szt. Jakab következő nyolcadára megidézték.

Átírva Garai Miklós nádor 1383. október 28-i oklevelében, 26. szám (keltezés: -19.; -18.; -17. sorok).

Magnifico viro, domino Nicolao de Gara, regni Hungarie palatino et iudici Comanorum, conventus monasterii sancti Martini de Sacro Monte Panonie [sic!] amicitie et honoris continuum incrementum. Litteras reginales debito cum honore recepimus in hec verba: [Következik Mária királynő oklevele 1383. június 26-áról, ld. 20. szám.] Nos autem predictae celsitudinis preceptis obedientes in omnibus, ut tenemur, unacum prescripto Paulo Rufo, homine regio, discretum virum, Iohannem presbiterum de Wossyan, capellanum nostrum, ad huiusmodi evocationem faciendam transmisimus pro testimonio fidedignum, qui demum ad nos reversi nobis concorditer retulerunt, quod ipsi sabbato proximo ante festum beate Mariemagdalene nunc preterito [1383. július 18.] prefatum Sigismudum [sic!] filium Iohannis in villa sua Zenthmyklos vocata contra pretactam reginalem maiestatem ac iudicem,

²⁴ E szó a sor fölé besúrvva.

iuratos et hospites eiusdem de Kurmend prelibatos ad octavas predicti festi beati Iacobi apostoli nunc venturas [1383. augusztus 1.] discussionem in superius allegatis iuridicam recepturum in vestre magnificentie presentiam evocassent. Datum septimo die ipsius evocationis anno Domini supradicto.

22.

Diósgyőr, 1383. július 26.

Mária királynő Ivánkafalvi Lőkös fia: Miklós kérésére a váradi káptalannal megvizsgáltat és hitelesség esetén átírat némely, a kérelmező birtokában lévő és általa a káptalannak tulajdonított okleveleket.

Átírva a váradi káptalan 1383. augusztus 20-a után kelt oklevelében, 23. szám (keltezés: 5. sor). Mária királynő ezen oklevelének másik átírása: DL 98648, a váradi káptalan oklevele 1383. augusztus 20-a utánról.

Maria, Dei gratia regina Ungarie, Dalmatie, Croatie etc., fidelibus suis, capitulo ecclesie Waradiensis, salutem et gratiam. Dicit nobis Nicolaus filius Leukus de Iwankafalua, quod ipse haberet quasdam litteras sub sigillo vestro confectas, que propter nimiam vetustatem et malam conservationem renovationibus indigerent. Super quo fidelitati vestre firmiter precipiendo mandamus, quatenus, si habita diligenti examinatione ipsas litteras in cera, carta et scriptura vestras fore et iustomodo emanatas agnoveritis, eas pro dicto Ladislao [sic!] in forma debita et consueta renovetis ad cautelam, caventes tamen, ne fraus et dolus eveniat in hac parte, et aliud non facturi. Datum in Dyosgeur, in festo beate Anne, matris Marie, anno Domini M^{mo} CCC^{mo} LXXX^{mo} tertio.

23.

Várad, 1383. augusztus 20-a után.

A váradi káptalan Mária királynőnek Lőkös fia: Miklós által bemutatott 1383. július 26-i parancsára (ld. 22. szám) megvizsgálja, és hitelesnek találva átírja az ezen Miklós birtokában lévő és általa bemutatott saját oklevelét 1309. március 15-éről (ld. 8. szám).

Restaurált, kissé csonka, nyílt hártyaoklevél, hátán középtűt a váradi káptalan hártyaszalaggal megerősített, teljesen lepergett, mandorla alakú, kb. 56x37 mm-es pecsétjének nyomával. D 273a

(a HHStA-ban regisztrált eredeti jelzet: 99–12–13, de eredetileg talán csak 99–12–1 volt). Vö. DL 98648: A váradi káptalannak az alábbival szó szerint megegyező oklevele, csakhogy ott Mária királynő fenti parancsára (1383. július 26., 22. szám) egy másik oklevelüket írják át ezen Miklós részére.

Nos, capitulum ecclesie Waradyensis, significamus tenore presentium, quibus expedit, universis, quod nos feria quarta proxima [1383. augusztus 19.] ante festum beati regis Stephani nunc preteritum anno Domini M^{mo} CCC^{mo} LXXX^{mo} tertio [1383. augusztus 20.] litteras serenissime principis [sic!], domine Marie, Dei gratia regine Ungarie, Dalmatie, Croatie etc., domine nostre, nobis per Nicolaum filium Leukus cum quibusdam litteris nostris exhibitas reverenter recepimus in hec verba: [Következik Mária királynő 1383. július 26-i oklevele, ld. 22. szám.] Nos itaque mandatis ipsius domine nostre regine cupientes obedire, ut tenemur, dictas litteras nostras nobis per annotatum Nicolaum filium Levkus [sic!], ut premititur [sic!], exhibitas et presentatas, habita earundem in cera, carta et scriptura diligenti examinatione, licet eas propter vetustatem in sigillo particulariter corruptas fore conspeximus, tamen easdem nostras, veras, ac sub sigillo et vero stilo antiquo emanatas agnovimus et presentibus de verbo ad verbum inserendo renovamus, aprobamus [sic!] et iustomodo confectas fore et conscriptas declaramus quolibet falsitatis scrupulo proculmoto, quarum litterarum tenor sequitur per omnia in hec verba: [Következik a váradi káptalan 1309. március 15-i oklevele, ld. 8. szám.]

24.

Székesfehérvár, 1383. szeptember 10.

Erzsébet királyné meghagyja a vasvári káptalannak, hogy a Körmend város és előbb Gönyüi Tamás fia: néhai János mester, utóbb pedig ennek fia: Zsigmond közti, a nádor előtt folyó határper gyors befejezése végett ítékezés, határjárás és iktatás céljából kiküldött Mihály vasvári prépost, királyi és Hahóti Miklós fia: Miklós, nádori emberek tevékenységénél működjön közre, majd írjon róla jelentést a nádornak.

Átírva a vasvári káptalan 1383. október 7-i oklevelében, 25. szám (keltezés: -9. sor).

Elizabet, Dei gratia regina Hungarie, Polonie, Dalmatie etc., fidelibus suis, capitulo ecclesie Castriferrei, salutem et gratiam. Cum cause inter cives et hospites nostros de Kurmend ab una, et condam magistrum Iohannem filium Thome de Gvnyu ac subsequenter Sigismundum, filium eiusdem puerum parte ex altera iuxta continentias litterarum domini palatini adiudicatoriarum et capituli Iauriensis exinde rescriptionalium pretextu cuiusdam particule terre et feneti in Raba diu actenus [*sic!*] ventilate absque ulteriori iudiciario strepitu finem inponi celerem et congruum cupiamus, prehabita super hoc cum prelatis et baronibus nostris deliberatione matura fidelitati vestre firmiter precipiendo mandamus, quatenus vestrum mittatis hominem pro testimonio fidedignum, quo presente dominus Mychael prepositus ecclesie vestre predicte, regius de curia nostra, necnon magister Nicolaus filius Nicolai de Haholth, dicti domini palatini, homines ad id specialiter deputati et transmissi secundo die festi beati Mychaelis archangeli nunc venturo [1383. szeptember 30.] ad facies predicte terre et feneti Raba necnon terre prefati Sigismundi Vamusfeulde vocate vicinis et commetaneis earundem universis legitime convocatis religiosoque viro, fratre Paulo abbate de Beel, procuratore nostro legitimo, ac iudice et civibus prenotatis, Sigismundo nichilominus prenotato vel suo officiali seu aliis certis hominibus eiusdem presentibus accedendo et eas reambulando, si diligenter perlectis et consideratis instrumentorum utriusque partis in prelibatis litteris palatinalibus adiudicatorialibus per ipsas partes vel earum alteram illic exhibendis sensualiter conscriptorum continentis et vigore pretactam terre et feneti particulam inter partes litigiosam predicte civitati nostre Kurmend iuste attinere, dicteque terre Vamusfeulde nunquam contiguari, seu ad eandem nequaquam spectare debere invenerint evidentem, tunc ipsam eidem civitati et perconsequens civibus et hospitibus antedictis, si vero eandem non ipsi civitati competere, sed predicte terre Vamusfeulde metis et limitibus includi, et secundum series instrumentorum preallegatorum ad ipsam terram Vamusfeulde nuncupatam pertinere viderint et comperierint loculenter, tunc eandem prefato Sigismundo statuante et committant perpetuo possidendam metis in locis necessariis elevatis neutrius partis nec aliorum quorumvis contradictionibus

obviare valentibus in premissis; et post hec stationis huiusmodi in omnium premissorum seriem cum metarum cursibus predicto domino palatino ad octavas predicti festi beati Mychaelis archangeli [1383. október 6.], ut fuerit expediens, rescribatis. Datum Albe, tertio die festi nativitatis Virginis gloriose²⁵ anno Domini M^{mo} CCC^{mo} octuagesimo tertio.

25.

Vasvár, 1383. október 7.

A vasvári káptalan jelenti Garai Miklós nádornak, hogy az Erzsébet királyné parancsában (ld. 24. szám) foglaltak 1383. szeptember 30-án megtörténtek, a kérdéses Rába menti kaszáló Körmend városnak ítéltetett és a jelentésben leírt határral a városnak iktatott.

Átírva Garai Miklós nádor 1383. október 28-i oklevelében, 26. szám (keltezés: -2.; -8.; -9. sorok).

Magnifico viro, domino Nicolao de Gara, regni Hungarie palatino et iudici Comanorum, domino et amico ipsorum honorando, capitulum ecclesie Castriferrei debitum amicitie et honoris continuum incrementum. Litteras serenissime principis domine Elyzabet, Dei gratia inclite regine Hungarie, Polonie, Dalmatie etc., domine nostre, immenso cum honore noveritis nos recepisse hunc tenorem continentes: [*Következik Erzsébet királyné oklevele 1383. szeptember 10-éről, ld. 24. szám.*] Et nos ipsius reginalis excellentie preceptis in omnibus fideliter obedire cupientes, ut tenemur, unacum prefatis domino Mychaele, ecclesie nostre preposito, regio de curia reginali, necnon magistro Nicolao filio Nicolai de Haholth, vestro hominibus ad hoc specialiter deputatis et transmissis hominem nostrum, videlicet magistrum Gregorium, socium et concanonicum nostrum, ad premissa peragenda pro testimonio transmisisimus, tandem iidem ad nos reversi, nobis concorditer retulerunt, quod ipsi in dicto secundo die festi beati Mychaelis archangeli proxime preterito [1383. szeptember 30.] ad facies predictarum terre et feneti Raba, necnon terre prefati Sigismundi Vamusfeulde vocate vicinis et commetaneis earundem universis in ibi [*sic!*] legitime convocatis ipsis ac religioso viro, fratre Paulo abbate de Beel, dicte domine nostre regine

²⁵ Csak *glose*-nak írva, a rövidítés lemaradt.

procuratore legitimo, ac iudice et civibus prenotatis necnon officiali ac aliis certis hominibus dicti Sigismundi presentibus accedendo et²⁶ easdem seriatim reambulando dictasque terre et feneti particulas perlectis continentis litteralium instrumentorum partium predictarum in prelibatis litteris palatinalibus adiudicatoriis per prefatos iudicem et cives ac procuratorem inibi²⁷ productorum, conscriptorum et sensualiter intellectis ex causis omnimodis ac perspicuis ad dictam civitatem pertinere nunquamque dicte terre Vamusfeulde contiguari evidenter reperientes eidem civitati et perconsequens dictis civibus et hospitibus harum metarum infrascriptarum cursibus distinctas²⁸ et separatas ab aliorum iuribus possessionariis dicte civitati annectendo statuissent iure ipsis incumbenti perpetuo possidendas, quod primo inciperet in plaga meridionali prope villam Dereske iuxta quendam fluvium Chernech vocatum, ubi magnam arborem kerchy [*sic!*] meta terrea de novo circumfusam pro meta consignassent, abinde directe versus aquilonem eundo per singulas arbores pro metis consignatas pervenissent ad aliam arborem kerchy meta terrea de novo circumfusam a parte inferiori combustam, deinde ad eandem partem eundo quibusdam vepribus transitis pertingeret ad quandam arborem pomi silvestris meta terrea de novo circumfusam, de hinc versus eandem plagam currendo perveniret ad quandam viam, iuxta quam ab aquilone metam terream de novo erexissent, abinde ad eandem partem procedendo pertingeret ad quandam dumum avellanarum meta terrea de novo circumfusum, deinde ad eandem partem eundo in terra arabili metam terream de novo erexissent, ab hinc ad ipsam plagam eundo prope parvam vallem in terra arabili metam terream de novo erexissent, de inde [*sic!*] descendendo in ipsam vallem in dictamque plagam in eadem eundo in capite eiusdem vallis metam terream de novo erexissent, ab hinc in dictam plagam currendo in terra arabili metam terream cumulassent, abinde in dictam plagam perveniret ad fluvium Raba, ubi locum molendini condam Gyselke fuisse asseruissent, ibique metam terream cumulassent, de hinc pertingeret in alveum dicti fluvii Raba,

in quo terminaretur. Datum octavo die termini prenotati anno Domini supradicto.

26.

Visegrád, 1383. október 28.

Garai Miklós nádor Körmend város részére átírta, a városnak előbb Gönyői Tamás fia: János mester, majd utóbb ennek fia: Zsigmond ellen sikerrel folytatott határperében keletkezett oklevelet: 1.) a sajátját 1380. október 21-éről (ld. 15. szám); 2.) a győri káptalanét 1381. augusztus 17-éről (ld. 16. szám); 3.) a pannonhalmi konventét 1383. július 24-éről (ld. 21. szám); 4.) a sajátját 1383. február 15-éről (ld. 18. szám); 5.) a vasvári káptalanét 1383. október 7-éről (ld. 25. szám).

Kissé foltos, de egyébként igen jó állapotú hártyán, Garai Miklós nádor vörös-zöld selyemsodraton függő, természetes színű, kb. 64 mm átmérőjű pecsétjének nagyjából felerésznyi maradvékával. D 274 (83–1–2).

Nos, Nicolaus de Gara, regni Hungarie palatinus et iudex Comanorum, memorie commendantes tenore presentium significamus, quibus expedit, universis, quod nobis vigesimo die octavarum festi beati Mychaelis archangeli [*1383. október 25.*] unacum regni proceribus pro faciendo moderativo iudicio causantibus in sede nostra iudiciaria sedentibus vir religiosus, dominus frater Paulus abbas ecclesie de Beel, pro serenissima principe domina Maria, regina Hungarie, Dalmatie, Croatie etc., domina nostra, cum procuratoriis litteris eiusdem unacum Laurentio filio Dankhardi, iudice, et Paulo litterato, cive de Kurmend in nostram veniendo presentiam exhibuerunt nobis quasdam quinque litteras, duas nostras, unam²⁹ adiudicatoriam capitulo Iauriensi directam et secundam prorogationalem, necnon tertiam dicti capituli Iauriensis nobis rescriptionalem, quartamque conventus sancti Martini de Sacromonte Panonie [*sic!*] evocatoriam, et quintam capituli Castriferrei ecclesiarum similiter nobis rescriptionalem tenorum infrascriptorum petentes nos in persona prelibate domine nostre regine, ut easdem litteras de verbo ad verbum litteris nostris privilegialibus inscribi et inseri prefatoque iudici ac universis civibus et hospitibus ipsius domine nostre regine de dicta

²⁶ E szó a sor fölé besúruva.

²⁷ Inkább csak *inbi*-nek írva, rövidítés nélkül.

²⁸ Rövidítés nélkül, csak *distinctas*-nak írva.

²⁹ E szó a sor fölé besúruva.

Kurmend dare dignaremur ad cautelam. Quarum prime, scilicet nostre adiudicatorie littere tenor talis est: *[Következik Garai Miklós nádor oklevele 1380. október 21-éről, ld. 15. szám.]* Secunda vero, videlicet dicti capituli Iauriensis rescriptionalis, verbalem servabat hunc tenorem: *[Következik a győri káptalan oklevele 1381. augusztus 17-éről, ld. 16. szám.]* Tertie siquidem, scilicet predicti conventus sancti Martini, series verbalis dinoscitur *[sic!]* esse talis: *[Következik a pannonhalmi konvent oklevele 1383. július 24-éről, ld. 21. szám.]* Quarte nempe, utpote nostre prorogationalis, series is est: *[Következik Garai Miklós nádor oklevele 1383. február 15-éről, ld. 18. szám.]* Quinte autem et ultime, videlicet dicti capituli Castriferrei, tenor per omnia talis est: *[Következik a vasvári káptalan oklevele 1383. október 7-éről, ld. 25. szám.]* Nos igitur iustis et legitimis petitionibus predictorum domini fratris Pauli, procuratoris memorate domine nostre regine, necnon Laurentii iudicis et Pauli civis de dicta Kurmend, ymo *[sic!]* iustitie anuentes *[sic!]* tenores predictarum quinque litterarum de verbo ad verbum sine diminutione et augmento aliquali presentibus litteris nostris privilegialibus transsumpti et inseri facientes predictis iudici et iuratis ac universis civibus prelibate domine nostre regine de Kurmend duximus concedendas communi iustitia observata. Datum in Wysegrad, vigesimo tertio die octavarum festi beati Mychaelis archangeli predictarum anno Domini M^{mo} CCC^{mo} octuagesimo tertio prenotato.
Külzete: Civium de Kurmend. *[Más kéztől:]* Metalya.

27.

Visegrád, 1384. február 28.

Garai Miklós nádor utasítja a váradi káptalant, hogy működjön közre a Bihar megyei Pelbárhida birtok Várdai János fia: Domonkos mester részére történő visszafoglalásánál és iktatásánál, illetve az esetleges ellentmondók megidézésénél.

Átírva a váradi káptalan 1384. március 31-i oklevelében, 29. szám (keltezés: -8. sor).

Amicis suis reverendis, capitulo ecclesie Waradiensis Nicolaus de Gara, regni Ungarie palatinus et iudex Comanorum, amicitiam paratam cum honore. Dicitur nobis in persona

magistri Dominici filii Iohannis de Varada, quod quedam possessio Palbarhida vocata apud manus alienas habita in comitatu Bihoriensi existens simul cum tributo in eadem exigii *[sic!]* consueto eidem omni iuris titulo pertinens legitima recaptivatione et ipsi magistro Dominico statutione plurimum indigerent *[sic!]*. Super quo vestram amicitiam presentibus petimus diligenter, quatenus vestrum mittatis hominem pro testimonio fidedignum, quo presente Emericus filius Nicolai de Mesew vel Thomas de Geget *[sic!]* aut Iohannes de Zolnuk an Michael filius Martini de Ceyke neve Iohannes filius Mathie de Jeke aliis absentibus homo noster ad faciem predictae possessionis Pelbarthyda nominate vicinis et commetaneis suis universis inibi legitime convocatis ad *[sic!]* presentibus accedendo recapiat eandem nomine iuris predicti magistri Dominici filii Iohannis de Varada, recaptivatamque statuatur eandem simul cum tributo et aliis suis universis utilitatibus eidem magistro Dominico eo iure, quo sibi dignoscitur pertinere perpetuo possidendam, si non fuerit contradictum. Contradictores vero, si qui fuerint, citet ipsos contra annotatum magistrum Dominicum filium Iohannis de Varada nostram in presentiam ad terminum competentem; et post hec ipsius possessionarie recaptivationis et statutionis seriem vel nomina contradictorum et citatorum, si qui fuerint, cum termino assignato nobis amicabiliter rescribatis. Presentes autem propter absentiam magistri Bako, prothonotari *[sic!]* nostri, et sigillorum nostrorum erga ipsum habitorem sigillo eiusdem fecimus consignari. Datum in Vissegrad, in dominica Invocavit anno Domini M^o CCC^{mo} octuagesimo quarto.

28.

Vasvár, 1384. március 4.

A vasvári káptalan Köcski Domonkos fia: András mester kérésére átírja I. (Nagy) Lajos király 1370. május 11-i, ezen András számára javairól szabad rendelkezést engedélyező oklevelét (ld. 13. szám), majd tanúsítja, hogy András mester köcski birtoka egy részét eddigi és ezután teljesítendő szolgálataiért Péter fia: Jánosnak adományozta.

Átírva a vasvári káptalan 1400. július 30-i oklevelében, 48. szám (keltezés: -4. sor). Regesztája: IVÁNYI 11/2. 205.

Nos, capitulum ecclesie Castriferrei, memorie commendamus, quod magister Andreas filius Dominici de Kuchk ad nostram accedendo presentiam exhibuit nobis quasdam litteras serenissimi principis, domini Lodovici, Dei gratia pridem incliti regis Hungarie, Polonie, Dalmatie etc. beate memorie petens nos, ut easdem de verbo ad verbum rescribi et presentibus litteris nostris inseri sigilloque nostro consignari facere dignaremur. Quarum tenor talis est: [Következik I. (Nagy) Lajos király oklevele 1370. május 11-éről, ld. 13. szám.] Quibus exhibitis et presentatis idem magister Andreas oraculo vivevocis [sic!] confessus extitit eomodo, ut ipse unum fundum curie sue in premissa possessione sua ab oriente iuxta vicinitatem Ladislai filii Nicolai de dicta Kuchk habitum cum quadam particula terre in latitudine duorum iugerum terrarum longitudine vero versus aquilonem usque terminos eiusdem possessionis, a meridie vero sex iugeribus terrarum in terra Altalfeuld dicta ac feneto duorum falcastrorum iuxta fenetum dicti Ladislai in premissa possessione sua habitis Iohanni filio Petri, famulo et proximo suo, pro meritoriis eiusdem servitiis, quibus idem indefesse sibi studuit complacere, dedisset, donasset et contulisset iure perpetuo et irrevocabiliter in filios filiorum et heredum per heredes possidere, tenere pariter et habere, ymmo dedit, donavit et contulit coram nobis istomodo, ut idem Iohannes filius Petri sibi in ibi [sic!] residendo vel suo filio servire teneatur testimonio presentium mediante. In cuius rei memoriam perpetuamque firmitatem presentes concessimus litteras nostras privilegiales pendenti sigillo nostro consignatas medioque alphabeto intercisas. Datum feria sexta proxima post dominicam Invocavit anno Domini M^o CCC^{mo} octuagesimo quarto honorabili viro, domino Mychaele preposito, viris discretis magistris Petro cantore, Nicolao custode, Iohanne decano ceterisque canonicis ecclesie nostre existentibus.

29.

Várad, 1384. március 31.

A váradai káptalan jelenti Garai Miklós nádornak, hogy Pelbárhida birtok Várdai János fia: Domonkos mester részére a nádor parancsára (ld. 27. szám) megkísérelt visszafoglalásának és iktatásának Gyapolyi Miklós fia: István ellentmondott, akit így a nádor elé megidézték.

Szakadozott, lyukas, de restaurált papíroklevél, hátán a káptalan hajdan záró, mandorla alakú pecsétjének csekély maradványaival. D 275 (72–1–25).

Magnifico viro, domino [Nicolao]³⁰ de Gara, regni Ungarie palatino et iudici Comanorum, capitulum ecclesie Waradiensis amicitiam paratam cum honore. Noveritis nos litteras vestras recepisse in hec verba: [Következik Garai Miklós nádor oklevele 1384. február 28-áról, ld. 27. szám.] Nos itaque petitionibus vestre magnificentie gratum prebentes assensum unacum predicto Thoma de Gegen, homine vestro, nostrum hominem, Stephanum clericum chori ecclesie nostre ad premissa fideliter exsequenda duximus pro testimonio destinandum, qui demum ad nos exinde reversi nobis concorditer retulerunt, quod cum ipsi feria quarta proxima post dominicam Iudica proxime preteritam [1384. március 30.] ad faciem predictae possessionis Pelbarthyda personaliter accedentes eandem possessionem Pelbarthyda unacum tributo in eadem habito vicinis et commetaneis convocatis nomine iuris predicti magistri Dominici recaptivare et eidem statuere voluissent, Stephanus filius Nicolai de Gyapol ipsis contradictionis velamine obviasset, propter quod ipsi ibidem et eodem die [1384. március 30.] dictum Stephanum filium [Nicolai]³¹ ad octavas festi beati Georgii martyris nunc venturas [1384. május 1.] contra prefatum magistrum Dominicum filium Iohannis de Varada in vestre magnificentie presentiam citavissent rationem contradictionis redditurum. Datum feria quinta proxima ante dominicam Ramispalmarum [sic!] anno Domini supradicto.

Külzetén két egykorú szöveg található. 1.) Az oklevél írójának kezétől, középtűt, az oklevél hosszabbik élével párhuzamosan: Domino palatino. [Lejebb:] Pro magistro Dominico filio Iohannis de Varada contra Stephanum filium Nicolai de Gyapol super contradictione stationis et recaptivationis possessionis Pelbarthida ad octavas festi beati Georgii martyris. [Lejebb:] Citatoria. 2.) Más kéztől, a hátlap bal szélén, az oklevél rövidebbik élével párhuzamosan, a per további menetére vonatkozó feljegyzések: Pro actore Mathe de Jeke cum

³⁰ E szó kiszakadt.

³¹ E szó kiszakadt.

Lelez; capitulo ut intra; homo regius Thomas filius Maroth de Gegen vel Iohannes filius Mathie de Jeyke aut³² Byhoriensis³³ Emericus filius Nicolai de Mezeu sin Iohannes filius Thome de Zolnuk, Laurentius vel Emericus filii Capolch de Apaty, Petrus filius Abram de Zor Rozuad.

30.

Arad, 1384. december 14.

Az aradi káptalan előtt Ágoston fia: András – felesége: Klára és fia: László nevében is – eltölti a Gacsalkéri Balázst és fiait: Sebestyén deákat, Istvánt és Benedeket néhai Syke főesperesnek a Fehér-Körösön épült, Zaránd birtok területén lévő malmainak elfoglalásától.

Ép papíroklevél, hátán középpűt a káptalan nem záró, természetes színű, mandorla alakú, kb. 49x32 mm-es pecsétjének maradványaival. D 9012 (a HHStA-ban regisztrált eredeti jelzet: 98–22–25; az oklevélen eredetileg Cista 49., Fas. 22. N. 25. volt olvasható).

Nos, capitulum ecclesie Orodienensis, memorie commendamus, quod Andreas filius Augustini in personis domine Clare, consortis, et Ladislai, filii suorum ad nostram veniendo presentiam Sebastianum litteratum, Stephanum et Benedictum filios Blasi [sic!] de Gachalkery ac etiam eundem Blasium necnon alios quoslibet ab occupatione molendinorum condam magistri Syke archidiaconi in fluvio Feiepkeres³⁴ in territorio [sic!] possessionis Zarand vocate existentium ac se ipsos in eadem quovis quesito colore intromissione, ac ipsam pro se ipsis perpetuatione et perpetui factione facta vel fienda prohibuit contradicendo et contradixit inhibendo coram nobis. Datum secundo die festi beate Lucie virginis et martyris anno Domini M^o CCC^o LXXX° quarto.

31.

Visegrád, 1385. szeptember 9.

Losonci István fia: László és Albert oklevele arról, hogy Ormányban és Oroszfaluban lévő birtokrészeit rokonuk, Tamás fia: Dénes máskfalui és lehotai birtokrészeiért elcserélték.

³² E szó után kihúzza: *Nicolaus*.

³³ E szó a sor fölé besúruva.

³⁴ A Fehérkörös szó első *r* betűje így, görög *rhó* (*p*) betűvel írva.

Restaurált papíroklevél. A pecsétleíráshoz: a pecsét enyhén ívelt oldalú háromszögű pajzs alakú; magassága 36, szélessége 30 mm; a nyílt oklevél hátán középpűt található; *legenda*-ja a heraldikai jobb sarokban kezdődik. D 276 (a HHStA-ban regisztrált eredeti jelzet: 98–10–16, a BÀNFFY I-ben: 98–6–16; ez utóbbi tűnik jónak). Kiadása: BÀNFFY I. 376–377.

– A 376. oldal -12. sorában „*Morusii*” helyett „*Morussy*”;

– a 376. oldal -6. sorában „*Dyonisio*” helyett „*Dyonissio*”;

– a 376. oldal -2. sorában „*retractari*” helyett talán „*retractare*”³⁵;

– a 377. oldal 4. sorában „*lxxx^{mo}*” helyett „*lxxx*” (rövidítés nélkül) olvasandó szerintem.

32.

Buda, 1386. január 19.

II. (Kis) Károly király utasítja a vasvári káptalant, hogy Varsányi Irmusd fia: László Vas megyei Varsány (Vossan), valamint Veszprém megyei Kamond (Kamund) és Videp (Vydep) birtokainak határjárásánál működjön közre.

Átírva a vasvári káptalan – a másolatban helytelenül 1386. február 10-i keltezésű – jelentésében, 35. szám. Regesztái: IVÁNYI 11/2. 207.; SÜTTŐ: Anjou-Magyarország II. 314.

33.

Buda, 1386. január 24.

II. (Kis) Károly király Losonci István fia: Lászlónak adományozza a Zemplén megyei Újlakot.

Hártyán, szöveg alatt a király titkospecsétjének nyomaival. D 278 (a HHStA-ban regisztrált eredeti jelzet: 97–6–1, a BÀNFFY I-ben: 97–6–8; ez utóbbi tűnik jónak). Kiadása: BÀNFFY I. 378–379.

– A 379. oldal 2. sorában „*imo*” helyett „*ymmo*” olvasandó szerintem.

34.

Buda, 1386. január 24.³⁶

Erzsébet királyné Losonci István fia: Lászlónak adományozza a Zemplén megyei Újlakot.

Hártyán, szöveg alatt a királyné hajdan papírfelzetes, vörös viaszú gyűrűspecsétjével. A pecsét

³⁵ Bizonytalan rövidítéssel.

³⁶ Talán antedatált, vö. SÜTTŐ: Anjou-Magyarország I. 24–25., 108.

alatti kancelláriai jegyzet megegyezik az oklevél jobb felső sarkában olvashatóval. D 277 (97–3–2). Kiadása: BÀNFFY I. 379–380.

35.

Vasvár, 1386. február 10. (helyesen: február 9.)

A vasvári káptalan jelentése II. (Kis) Károly királynak Varsányi Irmusd fia: László Kamond (Kamund) és Videp (Vydep) birtokainak 1386. január 31-én a király parancsára (ld. 32. szám) történt, ellentmondás nélküli határjárásáról és iktatásáról.

A jelentés eredetije: Vas Megyei Levéltár, Vasvár-szombathelyi káptalan országos levéltára, metales 11–12, ennek fényképe a Magyar Országos Levéltárban: Diplomatikai Fényképgyűjtemény 262647. A vasvári káptalan ezen példányról készített igen gyenge, 1747. június 22-i hiteles másolata szintén az Országos Levéltárban: DL 7187. Ezzel a példánnyal rokon az Erdődy-levéltár XVIII. századi, papírra írt, kivonatos egyszerű másolata: D 10031 (53–2–17).³⁷ Az oklevél regesztái: IVÁNYI 11/2. 208.; SÜTTŐ: Anjou-Magyarország II. 314.

36.

Buda, 1386. április 1.

Mária királynő megparancsolja a váci káptalannak, hogy működjön közre a Losonci István fia: István mestert királynői adományból megillető, Szanda vártól elszakított, Nógrád megyei Patak birtok István mester részére történő iktatásánál.

Átírva a váci káptalan 1386. április 8-i oklevelében, 37. szám (keltezés: -10–9. sorok).

Maria, Dei gratia regina Hungarie, Dalmatie, Croatie etc., fidelibus suis, capitulo Wachiensis³⁸ salutem et gratiam. Dicit nobis fidelis noster, magister Stephanus filius Stephani de Losonch, quod nos quandam possessionem nostram Patak vocatam in comitatu Neugradiensi existentem a castro nostro Zunda nuncupato exemptam sibi mediantibus aliis litteris nostris vigorosis perpetuo contulissemus, in cuius dominium legitime [sic!] vellet introire, si contradictio cuiuspiam sibi non

obviaret in hac parte. Super quo fidelitati vestre mandamus, quatenus vestrum mittatis hominem pro testimonio fidedignum, quo presente magister Iohannes filius Petri de Almus, aule nostre iuvenis, ad id specialiter de curia nostra transmissus ad faciem prefate possessionis vicinis et commetaneis suis universis inibi legitime [sic!] convocatis et presentibus accedendo introducat eundem magistrum Stephanum in dominium eiusdem, statuatque ipsam eidem magistro Stephano premissis titulo nostre collationis perpetuo possidendam, si non fuerit contradictum. Contradictores vero, si qui fuerint, citet ipsos contra annotatum magistrum Stephanum in nostram presentiam ad terminum competentem rationem contradictionis eorum reddituros; et post hec seriem premissorum, ut fuerit expediens, nobis fideliter rescribatis. Datum Bude, in dominica Letare anno Domini millesimo CCC^{mo} LXXXmo sexto.

37.

Vác, 1386. április 8.

A váci káptalan jelentése Mária királynőnek a Nógrád megyei Patak birtok Losonci István fia: István mester részére a királynő parancsára (ld. 36. szám) történt, ellentmondás nélküli iktatásáról.

Szakadozott, lyukas, foltos de restaurált papíroklevél, hátán a váci káptalan hajdan záró, természetes színű, kb. 46 mm átmérőjű kerek pecsétjének maradványával. D 279 (96–24–00).

Serenissime principi, domine ipsorum, domine Marie, Dei gratia inclite regine Hungarie, Dalmatie, Croatie etc., capitulum ecclesie Wachiensis orationum suffragia devotarum. Noverit vestra sublimitas nos litteras vestras introductorias simul et statutorias minori sigillo vestro consignatas nobis pro parte magistri Stephani filii Stephani de Losonch directas omnimoda reverentia recepisse in hec verba: [Következik Mária királynő oklevele 1386. április 1-jéről, ld. 36. szám.] Nos igitur mandatis vestre sublimitatis obedire cupientes semper, ut tenemur, unacum prefato magistro Iohanne filio Petri de Almus, predicta [sic!] aule vestre iuvene, ad infrascriptam statutionem faciendam de curia vestra specialiter transmissis, hominem et discretum virum [sic!], Martinum archidiaconum Chengradiensem [sic!], concanonicum nostrum ad infrascriptam

³⁷ A keltezés is rosszul másolva: a 10. die f. IV. ante purif. Marie helyett f. V. áll a másolatban.

³⁸ Csak így, ecclesie nélkül.

stationem faciendam pro nostro testimonio transmisimus fidedignum, qui demum ad nos reversi nobis consona voce retulerunt, quod idem magister Iohannes, homo vester, presente eodem [nostro]³⁹ testimonio [feria]⁴⁰ secunda proxima post predictam dominicam Letare de novo preteritam [1386. április 2.] ad faciem prefate possessionis Patak vocate vicinis et commetaneis suis universis inibi legitime [sic!] convocatis et presentibus accedendo introduxisset eundem magistrum Stephanum in dominium eiusdem statuissetque ipsam eidem magistro Stephano premissa titulo vestre collationis perpetuo possidendam in facie eiusdem possessionis legitimis [sic!] diebus⁴¹ et continuis⁴² permanendo⁴³ nullo penitus contradictore inibi apparente.⁴⁴ Datum septimo die diei stationis predictae, anno ut supra.

Külzete: Domine Marie regine pro magistro Stephano filio Stephani de Losonch statutoria.

38.

Győr, 1386. április 30.

Mária királynő Losonci István fia: István mester kérésére a Nógrád megyei Gács melletti hegyen vár építését engedélyezi.

Hártyán, szöveg alatt a királynő hajdan felzetes titkospecsétjével, annak maradványai alatt a szöveg élén állóval alighanem megegyező cancelláriai jegyzettel. D 280 (a HHStA-ban regisztrált eredeti jelzet: 96–23–11, a BÁNFFY I-ben: 96–25–11; ez utóbbi tűnik jónak). Kiadása: BÁNFFY I. 384–385.

39.

Buda, 1386. június 1.⁴⁵

Zsigmond brandenburgi örgróf Losonci Dezső fia: László erdélyi vajdának, rokonainak és familiárisainak megbocsát, ígérve, hogy őket megőrzi minden javaikban, amit a szent királyoktól, különösképp pedig Lajos királytól és Mária királynőtől nyertek.

Hártyán; a kiadásban említett hártyszalagnak és pecsétnek már nyoma sincs. D 281 (28–12–2). Regesztája: IVÁNYI 11/2. 212. p., kiadása: BÁNFFY I. 385–386.

– A 385. oldal 24. sorában „*unquam*” helyett „*umquam*”;

– a 386. oldal 2. sorában „*conservari*” helyett „*conservary*” olvasandó szerintem.

40.

Buda, 1386. június 4.⁴⁶

Zsigmond brandenburgi örgróf Ellerbach János és Bertoldot felveszi familiaris-ai közé, évi 1500 aranyforintot rendelve nekik magyarországi kamarájából.

Ép hártyaoklevél; szintén ép Zsigmond hártyszalagon függő, természetes színű fészekbe nyomott, vörös viaszú, örgrófi kisebb pecsétje. D 10032 (50–1–8). Regesztája: IVÁNYI 11/2. 213.

Sigismundus, Dei gratia marchio Brandenburgensis [sic!], sacri Romani imperii archicamerarius, notum facimus tenore presentium universis, quod nos habita consideratione quamplurimis strenuis et famosis actibus [sic!] nobilium ac strennuorum virorum, dominorum Iohannis et Perchtoldi de Ellerbach, quibus ipsos experimento evidenti cognovimus⁴⁷ legales et famosos, ipsos in nostros familiares duximus recipiendum et recipimus, ac in numerum et cetum aliorum nostrorum familiarium assumimus, volentes, ut

³⁹ E szó kiszakadt.

⁴⁰ E szó kiszakadt.

⁴¹ E szó előtt felületesen kitörölve: *dei*.

⁴² E szó előtt felületesen kitörölve: *conf*.

⁴³ E szó előtt kihúzza: *ibidem*.

⁴⁴ Az utolsó öt szó a sor fölé besúrvva.

⁴⁵ Bizonyosan antedatálva, az archontológiai adatok és Zsigmond *intitulatio*-ja alapján 1386. szeptember közepe és november közepe között kelt, vö. SÜTTŐ: Anjou-Magyarország I. 147–148. és 158–159.

⁴⁶ Az oklevél keltezésének helye és ideje egyszerre aligha felelnek meg kibocsátása valós körülményeinek, ld. SÜTTŐ: Anjou-Magyarország I. 135., valamint feljebb a 39. számú oklevelet.

⁴⁷ Inkább valamiféle *cogarovimus*-nak írva: talán az oklevél szép külalakját féltve írója restellte kihúzni az oda nem illő *a*-t, hanem inkább *n* betűvé fejlesztette.

ipsi universis honoribus, gratiis et prerogativis, quibus ceteri nostri familiares gaudent, frui debeant et potiri. Sed ut iidem dominus [*sic!*] Iohannes et Perchtoldus nostris obsequiis valeant et possint atque debeant eo decentius et fidelius insudare, deputamus ipsis singulis annis in festo beati Georgii martyris [*április 24.*] mille et quingentos florenos aureos ratione sallarii de camera nostra hic in Ungaria, quamdiu in nostris obsequiis perseverabunt, provenire, in dicto festo beati Georgii martyris proxime venturo [*1387. április 24.*] inchoando et sic ulterius continuando usque beneplacitum nostre voluntatis presentium litterarum nostrarum testimonio mediante. Datum Bude, feria secunda proxima post festum ascensionis Domini anno eiusdem M^o CCC^o LXXX° VI^{to}.⁴⁸

41.

Buda, 1386. július 26.⁴⁹

Zsigmond brandenburgi őrgróf Zámbo Miklós tárnokmesternek adományozza Apácasomló várát, egyszersmind kifejezve szándékát, hogy a királynék részéről is elő kívánja mozdítani ezen adománytételt.

Restaurálatlan, lyukas, penészes, főleg alsó részén ibolyántúli megvilágításra szoruló hártya; vörös-zöld selyemsodraton Zsigmond papírba csomagolt, darabokra tört brandenburgi lovaspecsétjének maradványaival és a pecsét hátoldalán *contrasigillum*-ként Zsigmond vörös viaszú őrgrófi kisebb pecsétjével. D 10033 (53–2–18). Regesztája: IVÁNYI 11/2. 214.

Nos, Sigismundus, Dei gratia marchio Brandenburgensis [*sic!*], sacri Romani imperii archicamerarius etc., memorie commendamus tenore presentium significantes, quibus expedit, universis, quod habito respectu ad grata et fidelia obsequia nostri fidelis dilecti, magnifici viri Nicolai Zambo, tavarnicorum regalium

magistri, quibus ipse olim serenissimo domino Lodovico, regi Hungarie, patri nostro carissimo felicis memorie, preclarissimis dominabus Marie, consorti, et Elizabeth, matri nostris amantissimis nobisque sub diversitate loci et temporis in cunctis agendis sollicitudine sollerti hactenus complacuit, complacet de presenti [*sic!*], et ferventius complacere anhelat in futurum, ut ad nostros et ipsarum dominarum reginarum famulatus diligentius animetur, et premium de preteritis obsequiis sibi sentiat aliquale, eidem magistro Nicolao Zambo et suis heredibus legitimis [*sic!*] castrum Apachasomlyo vocatum cum universis suis pertinentiis, quibuscumque nominibus nuncupentur, nullis penitus demptis duximus conferendum, ymo [*sic!*] facultate nobis incumbenti damus, donamus et conferimus perpetuo et irrevocabiliter habendum, tenendum, possidendum et sub consuetudine regni Hungarie pacifice conservandum, ita tamen, quod idem magister Nicolaus Zambo sique heredes cum dicto castro universis obsequiis, famulatibus, obedienciis et reverenciis eundem respectum ad regiam maiestatem et nos ac coronam sacram regni Hungarie habere debet et fideliter tenere, quem ceteri barones et nobiles castra similia habentes habent et tenentur [*sic!*] debitam fidelitatem observantes. Volumus etiam erga ipsas dominas reginas instantiis promoturis efficere, ut eidem magistro Nicolao Zambo et suis heredibus dictum castrum similiter dabunt perpetuo et donabunt, harum nostrarum, quibus sigillum nostrum est apensum [*sic!*], testimonio litterarum. Datum Bude, in crastino festi beati Iacobi apostoli anno Domini M^o CCC^o octogesimo sexto.

42.

Buda, 1386. augusztus 22.

Zsigmond brandenburgi őrgróf tudatja Temes és Csanád megyékkel, hogy Losonci István fiait: Lászlót és Istvánt ispánjukká tette; megparancsolja, hogy nekik engedelmeskedjenek, a királynék és őellene lázadóknak ispánjaikkal együtt minél többet ártsanak; valamint meghagyja néhai Garai Miklós nádor várnagyainak, hogy Lugos, Sebes, Somlyó (azaz Kissomlyó vagy Mezősomlyó) és Érsomlyó várakat adják át Losonci Lászlónak és Istvánnak.

Papírra írt nyílt oklevél, a hajtások mentén kissé kiszakadozva. Szöveg alatt középpütt Zsigmond

⁴⁸ Az oklevelet felhasználta már SZEKFŰ GYULA is (Servienek és familiarisok. Vázlat a középkori alkotmány- és közigazgatástörténet köréből. Budapest, 1912. [Értekezések a történelmi tudományok köréből, 23. kötet, Budapest, 1915. 75–196.] 82.); ő a jelzetet lad. 50. fasc. 4/8-nak látta; keltezését 1386. május 20-ra tette (*f. II. post ascensionis* egyébként 1387-ben esne május 20-ára); végül azt az állítást, hogy János és Bertold „egyenként évi 1500 fítot” kaptak volna, a szöveg (*deputamus ipsis singulis annis*) nem támasztja alá.

⁴⁹ Valószínűleg antedatált, ld. feljebb a 39. és 40. számú okleveleket.

papírfelzetes, vörös viaszú őgrófi kisebb pecsétje, megerősítve vékony, átfűzött papírcsíkokkal. D 9013 (98–27–2; korábban: Cistula 49 – Fas 27 – N^o2). Kiadása: PESTY FRIGYES: Krassó vármegye története. III. kötet: Oklevéltár (1230-1518.) Budapest, 1882. 164. (itt eredeti jelzete: Cista 49. fasc. 27. No. 2.); regesztája: BÁNFFY I. 386. (itt eredeti jelzete: lad. 96. fasc. 27. no. 2.).

– A -10. sorban „*similer*” helyett „*similiter*”;
– a -9. sorban „*distincte*” helyett „*districte*”;
– a -6. sorban „*remitere*” helyett „*remittere*” olvasandó szerintem.

43.

Pásztó, 1386. november 12.

Zsigmond brandenburgi őgróf, Magyarország ura és oltalmazója Losonci István fiainak: Lászlónak és Istvánnak Becse várát igéri.

Hártyán, szöveg alatt Zsigmond hajdan felzetes, vörös viaszú őgrófi kisebb pecsétjével. Kanceláriai jegyzet valószínűleg a pecsét alatt sem volt (a pecséttartó hártycsíknál kitöredezett viasz alatt nincs semmi). D 282 (96–28–6). Kiadása: BÁNFFY I. 386–387.

– A 386. oldal -3. sorában „*marchio Brandenburgensis*” helyett „*marchio marchio [sic!] Brandenburgensis*”;
– a 387. oldal 1. sorában „*Hungariae memoriae*” helyett „*Hungarie etc. memorie*” olvasandó szerintem.

44.

Kapronca, 1387. január 15.

Zsigmond brandenburgi őgróf, Magyarország kapitánya az általa Losonci István fiainak: László és István szörényi bánoknak adományozott Pankota várának iktatását parancsolja meg a csanádi káptalannak.

Átírva a csanádi káptalan 1387. február 27-i oklevelében, 45. szám (keltezés: 10–11. sor).

Sigismundus, Dei gratia marchio Brandemburgensis [*sic!*], sacri Romani imperii archycamararius, necnon regni Hungarie capitaneus etc., fidelibus suis, capitulo ecclesie Chanadiensis, salutem et gratiam. Quia nos castrum Pankantha [*sic!*] vocatum cum suis iuribus viris magnificis Ladislao et Stephano filiis Stephani de Losonch, banis Zeurimiensibus [*sic!*] pro eorum fidelibus servitiis aliis nostris

litteris mediantibus contulimus perpetuo, ideo mandamus fidelitati vestre firmiter et districte, quatenus vestrum mittatis hominem pro testimonio fidedignum, quo presente Dyonisius filius Andree de Egred, aule nostre iuvenis, de curia nostra specialiter transmissus ad faciem dicti castrum pertinentiarum vicinis et⁵⁰ commetaneis suis inibi legitime [*sic!*] convocatis et presentibus accedendo statuat ipsum castrum cum suis iuribus eisdem Ladislao et Stephano banis perpetuo possidendum premissis iure ipsis attinentes [*sic!*], si non fuerit contradictum. Contradictores vero, si qui extiterint, evocet ipsos contra dictos banos in nostram presentiam ad terminum competentem, rationem contradictionis eorum reddituros efficacem; et post hec omnium premissorum seriem, ut fuerit expediens, nobis fideliter rescribatis. Datum in Kaprancha, feria tertia proxima post octavam diem festi epiphaniarum Domini anno eiusdem M^{mo} CCC^{mo} LXXX^{mo} septimo.

45.

Csanád, 1387. február 27.

A csanádi káptalan jelentése Zsigmond brandenburgi őgrófnak, Magyarország kapitányának, Pankota vára Losonci István fiainak: László és István szörényi bánoknak Zsigmond 1387. január 15-i parancsára (ld. 44. szám) történt iktatásáról.

Ép papíroklevél, hátán kétoldalt a káptalan hajdan záró, természetes színű, kb. 49 mm átmérőjű kerek pecsétjének csekély maradványaival. D 283 (a HHStA-ban regisztrált eredeti jelzet: 98–19–19; az oklevélen eredetileg Cista 49., Fas. 19. N. 19. volt olvasható; újabb ceruzás jelzetezése: Ladula 19 fas 19).

Serenissimo principi, domino eorum, Sigismundo, Dei gratia marchioni Brandenburgensi, sacri Romani imperii archycamarario, necnon regni Hungarie capitaneo, capitulum ecclesie Chanadiensis orationes in Domino sedulas et devotas perpetua cum fidelitate. Litteras vestre serenitatis omni cum reverentia recepimus in hec verba: [*Következik Zsigmond 1387. január 15-i oklevele, ld. 44. szám.*] Nos igitur preceptis serenitatis vestre

⁵⁰ Az et előtt kihúzott *con* rövidítés, nyilván a *commetaneis*-ből.

humiliter obedire cupientes, ut tenemur, unacum prefato Dyonisio filio Andree de Egred, aule vestre iuvene de curia vestra specialiter transmissio nostrum misimus hominem, videlicet discretum virum, dominum Bertrandum, archydiaconum Orodensem, fratrem et concanonicum nostrum pro testimonio fidedignum, ad premissa singula fideliter peragenda, qui tandem abinde ad nos reversi nobis concorditer retulerunt, quod idem homo vester dicto testimonio nostro presente in die cinerum proxime nunc preterita [1387. február 20.] ad faciem predicti castri Pankatha nominati et pertinentiarum ipsius vicinis et commetaneis suis universis inibi legitime [sic!] convocatis et presentibus accedendo statuisset ipsum castrum cum dictis suis pertinentiis et iuribus universis eisdem dominis Ladislao et Stephano banis perpetuo possidendum nullo penitus contradictore tam in facie eiusdem, quam etiam nostri in presentia comparrente [sic!] diebus legitimis [sic!] expectando. Datum feria quarta proxima post dominicam Invocavit anno Domini prenotato.

Külzete: Serenissimo principi, domino eorum, Sigismundo, Dei gratia marchioni Brandenburgensi [sic!], sacri Romani imperii archycamarario, necnon regni Hungarie capitaneo etc., pro magnificis viris dominis Ladislao et Stephano filiis Stephani de Lossonch, banis Zeurimiensibus [sic!], super castro Pankatha vocato. [Lejjebb:] Statutoria.

46.

Temesvár, 1387. március 3.

Losonci István fia: István szörényi bán, temesi és csanádi ispán meghagyja sajtói jobbagyainak, hogy káplánját, Bálintot, akit plébánosukká tett, tisztelettel fogadják.

Restaurált papíroklevél, szöveg alatt szinte teljesen lepergett, természetes színű, 24-25 mm átmérőjű kerek pecsét nyomával. D 284 (28–10–1). Regesztája: IVÁNYI 11/2. 216. kiadása: BÁNFFY I. 389.

– A 7. sorban „comitatus” helyett „comitatum”;

– a 8. sorban „iobagionibus” helyett „iobagionis [sic!]”;

– a 17. sorban „comittimus” helyett „committimus” olvasandó szerintem.

47.

Várad, 1387. március 30.

A váradi káptalan tanúsítványa a váradi Szent Anna-kolostor apácája, Pelbárthidai Klára, illetve az ő Pelbárthidán lévő birtokrészének bérlői közti megegyezésről.

Restaurált páiroklevél, hátán középpűt a káptalan nem záró, természetes színű, mandorla alakú, kb. 56x37 mm-es pecsétjének maradványával.

Nos, capitulum ecclesie Waradiensis, significamus tenore presentium, quibus expedit, universis, quod cum nos ad instantem petitionem religiose domine, Clare de Pelbarthyda, sanctimonialis claustris sancte Anne de Waradino, honorabilem virum, dominum Stephanum cantorem ecclesie nostre predictae, concanonicum et decanum nostrum ad videndum et audiendum confessionem eiusdem domine Clare duxissemus transmittendum, tandem idem ad nos exinde reversus nobis retulit istomodo, quod eadem domina Clara Petrum de Peleznek et suos heredes super censibus et pretiis, quibus portionem suam possessionariam in predicta possessione Pelbarthyda habitam eidem Petro arrendasset [sic!] et colloquasset, et specialiter Ladislaum filium Iohannis de eadem Peleznek et Stephanum filium Nicolai de Gyapol reddidisset et commisisset expeditos tali modo, quod idem Ladislaus et Stephanus pro dictis censibus et pretiis eidem domine Clare quatuordecim florenos pro quolibet uno floreno centum denarios numerando in duobus terminis infrascriptis, septem videlicet in octavis festi beati Georgii martyris [1387. május 1.], et alios septem in octavis festi penthecostes [1387. június 2.], terminis scilicet proxime et consequenter occurrentibus solvere tenerentur coram nobis, ubi autem aliquam predictarum solutionum facere non curarent vel non possent, extunc in pena duppli ipsius solutionis convincerentur eo facto [sic!], promittentes et obligantes se prescripti Ladislaus filius Iohannis de Peleznek et Stephanus filius Nicolai de Gyapol et suos heredes, ut amodo et deinceps eadem domina Clara dictam suam portionem possessionariam cuicunque maluerit et quomodocunque liberam haberet arrendandi et colloquandi facultatem, iobagionesque et officiales eiusdem in eadem portione possessionaria nulla molestatione et inpetitione perturbarent. Si autem quocummodo eiusdem iobagiones et officiales suos per se vel

per alios inpedirent seu inpediri facerent, extunc in pena potentialis duelli convicti haberentur eofacto, ad quod se iidem Ladislaus et Stephanus coram nobis sponte obligarunt. Datum sabbato proximo ante dominicam Ramispalmarum [*sic!*] anno Domini M^{mo} CCC^o LXXX^{mo} septimo.

48.

Vasvár, 1400. július 30.

A vasvári káptalan írásos királyi parancsra előkeresi [Kápolnai] Mihály veszprémi püspök, kincstartó és kápolnaispán Köcsk birtokra vonatkozó okleveleit, majd a megtaláltak egyikét, azaz saját 1384. március 4-i kiadványát (ld. 28. szám), át is írja.

Igen jó állapotú hártmán, a káptalan zöld selyemsodraton függő, természetes színű, kb. 50 mm átmérőjű, teljesen elmosódott ábrájú és köriratú pecsétjével. D 10046 (53–2–14). Regesztája: IVÁNYI 11/3. 2.

Nos, capitulum ecclesie Castriferrei, memorie commendamus, quod nos de regio litteratorio edicto nobis in hac parte iniuncto litteralia instrumenta venerabilis in Christo patris et domini, domini Mychaelis, episcopi ecclesie Wesprimiensis thesaurarii et comitis capelle regie maiestatis factum possessionis Kuchk vocate tangencia in sacristia seu conservatorio ecclesie nostre diligenter requiri et reinveniri fecimus, quorum unius requisiti et reinventi tenor talis est: [*Következik a vasvári káptalan 1384. március 4-i oklevele, ld. 28. szám.*] Nos enim ipsius preceptis in omnibus fideliter obedire cupientes, ut tenemur, tenorem premissi instrumenti requisiti et reinventi de verbo ad verbum rescribi et presentibus litteris nostris inseri, annotato domino episcopo duximus concedendum. In cuius rei memoriam presentes concessimus litteras nostras privilegiales pendenti sigillo nostro consignatas. Datum feria sexta proxima post festum beati Iacobi apostoli anno Domini M^o quadringentesimo honorabili viro, domino Iohanne preposito, viris discretis magistris Petro cantore, Laurentio custode, Petro de Wytunied decano ceterisque canonicis ecclesie nostre existentibus.

IN MEMORIAM ANDREAE KUBINYI
(1929. 01. 28. – 2007. 11. 09.)

Életének 78. évében eltávozott a magyar középkorkutatás vezető személyisége, a nagyszerű tudós, pedagógus és tudományszervező. Tartalmas, gazdag életpályát futott be, amellyel a magyar tudomány hírnevét öregbítette. Budapesten született, nagyírú családból, felmenői között a magyar történelem jeles tagjai találhatók. 1939-47 között a Ciszterci Rend budai Szent Imre Gimnáziumában tanult, majd 1947-ben a Pázmány Péter Tudományegyetem történelem-latin szakán folytatta tanulmányait, emellett 1947-48-ban az Eötvös József Kollégium tagja volt. 1952-ben szerzett történelem-levéltár szakon diplomát, ezután rövid ideig a békéscsabai 5. Sz. Általános Iskolában tanított. 1952-54 között a Miskolci Állami Levéltárban dolgozott, 1954-től a Budapesti Történeti Múzeum munkatársa, és itt 1969-től 1978-ig a Középkori Osztály vezetője lett.

Már 1963-tól oktatott középkori és korai-középkori régészetet az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán. Ő alapította és 1994-ig vezette is a Középkori és Korai-középkori Régészeti Tanszéket. 1999-ben nyugdíjba vonult, majd 2001-től az ELTE professor emeritusaként tanított tovább. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem, és a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kara is részesült kiváló oktatói munkájából.

Tudományos pályáján egyenletesen haladt előre. 1970-ben a történettudomány kandidátusa, 1986-ban a történettudomány doktora, 2001-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, 2007-ben pedig rendes tagja lett. Az MTA több bizottságában tevékenykedett, a Középkori Régészeti és az Egyháztörténeti Albizottság elnöke, a Várostörténeti Munkabizottság és a Művelődéstörténeti Bizottság társelnöke, A Magyar-Római Történeti Vegyesbizottság, a Régészeti és Történettudományi Bizottság tagja volt. Számos nemzetközi szervezet is tagjai sorába fogadta, így a Commission internationale pour l'histoire des villes, a Commission internationale pour l'histoire du sel, az

Österreichischer Arbeitskreis für Stadtgeschichtsforschung, és a Medium aevum quottidianum. A Századok, a Tanulmányok Budapest Múltjából, a Budapest Régiségei és az Acta Archaeologica szerkesztőbizottságában fontos tudományszervezői tevékenységet fejtett ki. Munkássága elismerését mutatja a Pro Civitate Austriae díj, a Szűcs Jenő díj, az Eötvös József koszorú és a Magyar Felsőoktatásért Emlékplakett.

Kutatási tevékenységét igényes publikációk fémjelzik. Túlzás nélkül elmondható, hogy az adott témára vonatkozó forrásokat és szakirodalmat teljesen és tökéletesen ismerte, műveit erre a szilárd alapra építette. Eredményei elsősorban a várostörténet, a középkori mindennapi élet, az anyagi kultúra, a Hunyadi- és a Jagelló-kor területén vitték előre a kutatást. A részadatokban gazdag mikrotörténeti elemzés és a szintézisalkotás egyaránt erősségei közé tartozott. Utóbbiak közül meg kell említeni a Budapest késő középkori történetét feldolgozó monográfiát, amely a hatkötetes Budapest története második kötetében látott napvilágot, a Mátyás királynak szentelt monográfiát és a Magyarország 1301–1526 közötti történetét bemutató kézikönyvet, amelyet Engel Pállal és Kristó Gyulával írt. Ez utóbbi a Miskolci Egyetemen is kötelező tananyag. Várostörténeti tanulmányaiból gazdag válogatást jelentetett meg, Városfejlődés és vásárhálózat a középkori Alföldön és az Alföld szélén címmel Szegeden, 2000-ben.

Tudományos pályája itt, a Miskolci Levéltárban kezdődött, egyik első tanulmányát 1963-ban, Miskolci jobbágy kérvények 1563-ból címmel írta, s kapcsolata később sem szakadt meg városunkkal. Nagy vállalkozásunk, a Miskolc története első kötetét ő szerkesztette, s abban alapvető tanulmányban tisztázta Miskolc helyét az ország középkori településhálózatában. Több dolgozattal tisztelte meg karunk kiadványát, a Studia Miskolcinsia-t is. Miskolci kapcsolata legfontosabb elemének azonban a Bölcsészettudományi Karon töltött

éveit tartjuk. Karunk alapításától 1999-ig részt vállalt az oktató munkából, előadásokat, szemináriumokat tartott a középkori magyar történelemből. Munkássága elismeréseként a Miskolci Egyetem díszdoktorává avatta.

Nem őrizte féltékenyen roppant tudását, mindig szívesen segített a hozzá fordulóknak, kitűnő tanítványok egész sorát nevelte fel. Mint a történész szakma egyik legtiszteltebb tagjának érdemeit pályatársai két emlékkönyvvel ismerték el. A „Quasi liber et pictura” című a 70., az „Es tu scholaris” című pedig a 75. születésnapjára jelent meg.

Halála pótolhatatlan vesztesége a magyar- és a nemzetközi történettudománynak, és nekünk, miskolci tanítványainak, kollégáinak is.

*Bessenyei József
Miskolci Egyetem
Középkori és Kora Újkori Magyar Történelem
Tanszék, 3515 Miskolc-Egyetemváros*

VERANCSICS ANTAL: PÉTER MOLDVAI VAJDA ELÜZÉSE (1538)

Gyulai Éva

Miskolci Egyetem, Művelődéstörténeti és Muzeológia Tanszék, 3515 Miskolc-Egyetemváros

Verancsics Antal (1504–1573) horvát származású humanista történétíró, politikus, főpap Bonfini történeti munkáját kívánta folytatni, s ehhez a hatalmas vállalkozáshoz óriási kéziratos gyűjteményt hozott létre, s hozzá is kezdett Magyarország Mátyás utáni történetének, a „hanyatlás korszakának” megírásához. Ebből a munkából való a Petru Rareș moldvai vajda elűzését tartalmazó részlet, amely köztörténeti vonatkozásain túl (Verancsics, mint váradi prépost igen jól ismerte az erdélyi viszonyokat!) irodalmi értékekkel is bír, Verancsics ugyanis a klasszikus ókori és humanista történétírói hagyománynak megfelelően szépírói erudícióval és igényvel szerkesztette műveit. Péter vajda izgalmas, szívszorító története igazi novella, bár a befejezés hiányzik belőle, Petru Rareș ugyanis 1541–1546 között visszakerül Moldva trónjára.

A szöveg hagyománya¹ a Verancsics-gyűjtemény latin nyelvű kódexén alapul,² s a latin szöveg a 18. század óta többször megjelent nyomtatásban, először Kovachich Márton kisebb történeti munkákat megjelentető kötetében.³ A 19. századi forráskiadás történétírói sorozatában (MHHS) a Verancsics-kéziratokat Szalay László és Wenzel Gusztáv szerkesztette meg 12 kötetben, ahol Péter vajda története is olvasható az 1536–1538 közötti időszak históriájában.⁴ A latin szöveg kritikai kiadását

Eperjessy Kálmán készítette el az 1938-ban indult új forráskiadási sorozat (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum) egyik 16. századi köteteként.⁵ Eperjessy Péter vajda története mellett ismét kiadta Verancsics híres leírását Erdélyről, Moldváról és a Havasalföldről. Mivel az Erdély-leírás már többször megjelent magyar fordításban,⁶ fontosnak tartottuk Péter vajda históriáját is – saját fordításunkban és jegyzeteinkkel – közre adni.

* * *

Amidőn Szulejmán⁷ császár hadjáratáról 1538. július 7. napja körül hírt hoztak János királynak,⁸ s megerősítették, hogy először Erdélyt, majd Moldvát jön elfoglalni, nem csekély félelem gerjedt az emberekben, amely erősen és hosszan tartotta magát, s ez a rettegés őt is megrázta, és aggodalommal töltötte el. Egyesek haragudtak János királyra, mert az a hír járta, hogy békét teremtett⁹ Ferdinánd római királlyal,¹⁰ úgy vélték, azért jön Szulejmán, hogy

¹ KULCSÁR Péter: Inventarium de operibus litterariis ad res Hungaricas pertinentibus ab initiis usque ad annum 1700 – A magyar történeti irodalom lelőhelyjegyzéke a kezdetektől 1700-ig. Balassi, 2003. 562. Digitális kiadása: www.hik.hu/tankonyvtar/site/books/b139/ és www.hik.hu/tankonyvtar/site/books/b139/word.doc

² OSZK (Országos Széchényi Könyvtár) Kézirattár, Quart. Lat. 360.

³ *Scriptores rerum hungaricarum minores: hactenus inediti, synchroni, aut proxime coevi quos auspiciis... Josephi de Batthyán edidit Martinus Georgius KOVACHICH I–II.* Typ. Reg. Univ., Budae, 1798. II. 57–62.

⁴ Verancsics Antal összes munkái 1–12. (Monumenta Hungariae Historica 2 Scriptores II–XIII.). Közli: SZALAY László – WENZEL Gusztáv. Pest–Budapest, 1857–1875. II. köt. 68–97.

⁵ WRANCIUS Sibenicensis Dalmata, Antonius: Expeditionis Solymani in Moldaviam et Transsylvaniam libri duo. De situ Transsylvanicae, Moldaviae et Transalpiniae liber tertius. (BSMRAE saec. XVI) edidit: Colomannus EPERJESSY. Magyar Királyi Egyetemi nyomda, Budapest, 1944. 2–17.

⁶ MARCZALI Henrik: Magyarország története (különös tekintettel az alkotmánytörténetre) Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1911. (A Műveltség Könyvtára) 87–98. (Holub József fordítása) Vö.: KULCSÁR i. m. 562.; Verancsics Antal (XVI. sz. közepe) Erdély leírása. In: A táguló világ magyarországi hírmondói. XV–XVII. század. Válogatta, a bevezetést és a jegyzeteket írta WACZULIK Margit. Nemzeti Könyvtár. Gondolat, Budapest, 1984.; Magyar história 1526–1608 (Forrásgyűjtemény). Szerkesztette: NAGY Gábor. Tóth Könyvkereskedés és Kiadó Kft., Debrecen, 1998. 91–100. (Nagy Gábor fordítása)

⁷ I. „Nagy” Szulejmán (1520–1566) szultán. Verancsics a Solimanus (Szolimán) nevet használja

⁸ Szapolyai János

⁹ Az 1538-ban megkötött titkos váradi béke, vagyis szerződés szerint a gyermektelen Szapolyai örökségét halála után I. Ferdinánd öröklé.

¹⁰ A Német-Római Császárság hierarchiájában a német királynak megválasztott uralkodót császárrá koronázása előtt

Jánost megfossza királyságától, s erősködtek, féltő, hogy a keresztény fejedelmekhez éppen az ő mesterkedéseinek köszönhetően lesz szabaddabb a törökök útja. Megínt mások úgy vélték, Zsigmond lengyel király¹¹ kedvéért, akit Péter vajda¹² állandóan háborúval fenyegetett, vette fontolóra a vajda távoltartását és megbüntetését.

Többen úgy vélekedtek, hogy a török Alvise Gritti és két fia, Antonio és Perino pusztulását akarja megbosszulni, és Gritti széthordott javait akarja visszaszerezni az erdélyiektől, de főként magától a moldvaitól, aki Alvise¹³ Gritti megölésére izzította az erdélyiek indulatát, meggyanúsítván Grittit, hogy Magyarország és Moldva uralmára vágyik; ártatlan gyermekeit is azért vitette embereivel magához, hogy megölessék őket.

Végül a török császár megérkezvén, nem tördve sem Erdéllyel, sem Havasalfölddel, egyenesen Moldva felé siet, majd megáll akadálytalanul folytatott útján, a havasalföldi követek tanúsága szerint, valamint sok felderítő jelentése alapján ugyanis nem Alvise Gritti megölése miatt vonult fel, a császár ugyanis tudatában volt, hogy mivel Gritti az egykori első pasával, Ibrahimmal¹⁴ sok nyugalanságot szított, éppen az ő akaratából ölték meg, amit egyébként nem sokkal később Ibrahim halálának ténye is megerősített. Nem is a lengyel király hívására, mivel ez az uralkodó olyan feddhetetlenséggel, olyan

bölcsességgel, olyan mértékletességgel és állama, valamint a keresztény hit iránt oly szeretettel viseltetik, hogy soha nem használná a hitetlenek fegyverét saját keresztény ellenségével szemben, akkor sem, ha az ellenség kése már a nyakán lenne; egyedül csak a két király, János és Ferdinánd egyezsége miatt jön, amelyről, jóllehet nem hozták nyilvánosságra, mégis erősen nyugtalanító hírek terjedtek el, s melyet Szulejmán felettébb gyanúsna talált, hiszen Károly császár¹⁵ követe az előző évben kétszer is eljött Magyarországra az egyezség megszerkesztése végett.¹⁶ Nem utolsó sorban pedig Péter vajda iránti gyűlölete miatt jön, amely ugyanis már sok éve nagy lánggal lobbantotta fel a vajda elleni haragját, nem is csak maga miatt, hanem főként, biztos tudomás alapján, a bojárok – ahogy a moldvai előkelőket nevezik – szüntelen könyörgésére.

Nem szívesen teszem, hogy több momentumot, igaz, nem sokat, külső készletéből elhagyjak, nehogy úgy tűnjön, jobban szeretem átkos történetek szálait fűzőgetni, mint a történelem szövetét szőni, ezért csupán kevéssé érintem Péter vajda nem túl tiszta erkölcsait és életének szokásait, az erkölcsi tetteket ugyanis tönkre és dobták Szulejmán császár haragjának martalékául. Bizony annyira ingatag és változó volt a jelleme, hogy semmit sem hiányoltak belőle jobban, mint a feddhetetlenséget; s méltán hozhatták fel vádként ellene, hogy más volt a véleménye állva, mint ülve. Minden dologban készíntűnek és kajánnak mutatkozott, még a barátaival szemben sem volt egyenes. Becsületének fénye oly gyakran homályosult el, hogy egyetlen szomszédja, egyetlen fejedelmétársa sem hitt már esküvéseinek, s inkább óvakodtak tőle, amikor felajánlotta, hogy leteszi a nagyesküt, ez derült ki a Zsigmond lengyel királlyal kötött szerződéseiből, melyeket gyakran megszegett, és azokból a szövetségekből, amelyek ezekben a háborús időkben János, illetve Ferdinánd és ő között voltak érvényben. Ősei szokásai szerint, mivel Moldvát a magyar királyok uralma alá számították, mindkettőjüknek hittel kötötte magát, [hol Jánosnak, hol Ferdinándnak kínálkozott fel, s pillanatnyi szerencsájuk alakulásától tette függővé magatartását, akit éppen siker-

római királynak (Rex Romanorum) is nevezték. I. Ferdinánd magyar királyt, későbbi német-római császárt 1531. január 5-én Kölnben választották meg és 1531. január 11-én Aachenben koronázták római (német) királlyá, s ezzel a császári korona várományosa lett. Fivéré, V. Károlyt, egy évvel korábban, 1530. február 24-én Bolognában koronázta meg VI. Kelemen pápa a Német-Római Császárság (Birodalom) koronájával.

¹¹ I. „Öreg Zsigmond” (1506–1548) lengyel király, II. Ulászló magyar király fivére, Szapolyai János sógora, aki 1512-ben kötött házasságot Szapolyai Borbálával Krakkóban. A királyné azonban 1515-ben fiatalon meghalt.

¹² Petru Rareș (IV. Péter) moldvai fejedelem (1527–1538; 1541–1546) törvénytelen fia volt Ștefan cel Mare v. III. „Nagy” István moldvai fejedelemnek (1457–1504). Petru Rareș 1427. januárjában került Moldva trónjára. Többször betört Erdélybe és Lengyelországba. A „Rareș” melléknév ritkahajút, kopaszt jelent, ami esetleg nem őt, hanem talán anyja férjét jellemezte.

¹³ Gritti keresztneve Verancsicsnál: Aloysius. Sokszor használják a Lodovico nevet is, a velencei dózsa törvénytelen fiának azonban a korabeli Itáliában, vagyis eredeti hazájában használt neve: Alvise, ez a német eredetű név latinul: Aloysius, magyarul: Alajos.

¹⁴ 1523–1536 között, haláláig Szulejmán szultán görög származású nagyvezire, a Portán legbefolyásosabb politikus.

¹⁵ V. Károly német-római császár.

¹⁶ Johann Wese lundi érsek, a váradi békekötés főtárgyalója, váradi tárgyalásáról Verancsics is beszámol munkájában. Vö.: Verancsics 1857–1875. i. m. I. köt. 8–9. 26., 34.

telenebbnek gondolt, mellőzte, s a másiknál ajánlkozott támogatásával és segítő fáradozásával. Mindkettejüknél állandó követet tartott, és az volt róla a vélemény, képes egyszerre mindkét fejedelemnek szavát adni. Mégis Ferdinándhoz hajlott jobban. Jánosra átkokat szórt, és gyakran bevádolta a töröknél.¹⁷

Alvise Gritti esete is bebizonyította, hogy ez az igazság. Amikor Gritti az elmúlt években baljós jelektől kísérve Törökországból Havasalföldön keresztül Erdélybe ment, egyaránt félt az erdélyiektől és a moldvaitól, megtudta ugyanis, hogy a vajda már régen cselt vetett neki, azon okból, melyről fentebb már megemlékeztünk,¹⁸ s bár, úgy vélem, jelét adta, hogy tud a dolgról, mégis baráti szövetséget kért a vajdától, mivel, s ez közzájon forgott, igencsak ártó gondolatokat forgatott a fejében. A vajda pedig, látván az alkalmat, hogy kívánsága teljesül, nem habozott jobbát az evangéliumra téve [megesküdni barátságukra], a hittételből egyetlen részt sem felejtett ki, egyetlen esküformulát, egyetlen szent segedelmet sem hagyta ki, mégsem tudta magáról elhitetni, hogy teljesen lekötölte magát Gritti mellett, nem oszlathatta el aggályait, ezért ígéretet tett, hogy nemcsak, hogy nem fog ártani Grittinek, hanem minden körülmények között megadja majd seregei támogatását, sőt jelenlétével is segíti.

Végül azonban Gritti nyílt terepen nem tudott ellenállni egykori barátai és hívei, mindannyian országuk legvagyonosabb és legnagyobb hatalmú urai, haderejének, akik amiatt ragadtak ellene fegyvert, mert meggyilkoltatta a kiváló férfit és katonát, Czibak Imre váradi püspököt,¹⁹ Erdély akkori helytartóját és az uralkodó főmegbízottját, aki a király nevében és felhatalmazásával Gritti fogadására utazott ilyen messzire; ezért Medgyes mezővárosba húzódott vissza. Innen azonban Gritti, amikor inkább heves, mintsem hosszú ostrommal bevették a várost, a moldvainak a város falai alatt várakozó csapatához menekült, s kezével a vajda hitlevelét nyújtva, azt kiáltotta nekik, hogy ő Gritti, és sértetlenséget kér; a vajda pedig szent esküvésé

feledve, hitbéli kötelességeinek fittyet hányva, sőt vallása előírásaival sem törődve, törbe csalta a szerencsétlent. Bizony ő maga, ahogyan ígérte, nem volt ott személyesen, amikor katonái, akiknek aljasul parancsba adta, Grittit elfogták, lefegyverezték, és gyalázatos módon bilincsbe verték. Nem telt bele néhány nap, a király személyesen vonult Budáról Erdélybe Gritti kiszabadítására, útja során minden nap a lehető legnagyobb távolságot megtéve, a vajda ugyanis nem engedelmeskedett többszöri levélbeli parancsának, hogy hagyja életben Grittit, s amikor erről a vajda értesült, parancsba adta, hogy a lehető leggyorsabban végezzék ki.

Időközben Péter moldvai vajda akkora vakmerőségre és elbizakodottságra vetemedett, nem törődve már sem a szomszéd fejedelmekkel, sem a török császárral, hogy az övéivel szemben is egyre kegyetlenebb módon őrzöngött, s gögösségében először tartománya előkelőivel próbálkozott. Tanácsosainak és a bojároknak nem adta meg a kellő tiszteletet, tanácsaikra nem hallgatott, megfellebbezhetetlen parancsokkal kormányozta és a legsúlyosabb üldözésekkel sújtotta őket, szomszédaiakkal állandóan háborúkba küldte őket, melyeket nem szükségéből, hanem fensőbbsege tudatában indított, valamint vagyonszerzés céljával, a háborúk alatt a tartományok lakosaival összehordatta [értékeiket]. Ráadásul sokakat elüldözött az országból, többeket hivatalukból és méltóságukból. Némeleyeket pedig, nem vétkeik miatti haragjában, nem is főbenjáró bűnük miatt, hanem saját gonosz természetétől elaljasodva, megöletett. Uralkodásában az összes főemberrel, akár csak az alacsony néppel, felettébb igazságtalanul bánt, a személyes érintkezésben hajthatatlan, kevély, kérlelhetetlen volt, s csak egyre volt hajlandó, hogy a legsúlyosabb büntetéseket szabja ki a legcsekélyebb vétkek elkövetéséért. Ráadásul állandóan azt leste, hogyan törhetne csatlósai segítségével, csellel vagy nyíltan, férfi rokonai életére, még a testvérei véréből sem tartotta tisztán a kezét, hogy egyedül uralkodhasson, minél nagyobb biztonságban és vetélytárs híján. Két fivére ugyanis, a többiekét már eltávolították, Törökországban rejtőzködött, egyiküket nyájasságával és a testvéri szeretet álarcát magára öltve csalogatta elő, mintha megkönyörült volna elesettségén, mondván, rangját elismerendő méltó helyet fog adni neki, lehetősége lesz életének megfelelő módon való fenntartására. Bár korábban orrát megcsónkító-

¹⁷ Ezek a mondatok Eperjessy Kálmán kiadásából hiányoznak.

¹⁸ Gritti küldetésével, tevékenységével és sorsával korábban részletesen foglalkozik Verancsics. Vö.: Verancsics 1875. I. 19–36.

¹⁹ Czibak Imre († 1534) váradi püspök, Szapolyai híve, mivel ellenezte Gritti kormányzóvá való kinevezését, a kalandor meggyilkoltatta.

ták,²⁰ most a tisztelet jeleként szőnyeget terítettek lába elé, majd az előkelők népes koszorújától övezve, a vajda gyászt és sajnálkozást erőltetett arcára, serlegét ürítette fivérének az égiekhez való szerencsés útjára, és – megfojtatta.

Később hányavetin kérkedett gaztettével, és azzal dicsekedett, hogy családjából addig a napig senki sem volt, aki ünnepélyesebb körülmények között halt volna meg. Hogy ez a barbárnál is barbárabb gonosztett, amely a vad és faragatlan emberektől is idegen, mennyire sajátja a moldvai és havasalföldi népnek, a gyakorlatban igazolódott. Úgy tudjuk, hogy sok török császár is gyakran alkalmazta, így Szelimnél²¹ és más korábbi eseteknél is erről árulkodnak a históriák. Másik fivérét,²² akin titokban hasonló gyilkosságot akart elkövetni, előre figyelmeztették, hogy vigyázzon, ezért a vajda soha nem tudta elkapni, s továbbra is tartott tőle. Ő az, akit a császár most a helyére akar tenni.

Mivel szüntelen kegyetlenkedésével nem hagy fel, s napról-napra dőlyfösebb lesz, s hazáját, melyet neki, mint jó fejedelemnek, békével, nyugalommal, szelídséggel, igazságossággal és más efféle módon kellene óvnia, zsákmányként éli fel, lassanként elfordítja magától a bojárok jóindulatát és szeretetét. Bár [a moldvaik] vad emberek és barbárok lévén, könnyebben szolgálnak, mint más, az állam keretei között élő népek, szeretetük most mégis gyűlöletre és félelemre változik; egyébként sajátos szabadságnak örvendenek, és bizonyos saját törvényeik tartják össze őket, nincsenek híján teljesen a rendnek és a tisztas becsületnek, bár ez a rend és becsület inkább természetükből, mintsem tudatosságukból adódik; ezért titokban előbb csak a kevés számú előkelő között, majd többek körében kezdődik a mozgolódás, hogy a vajda túlzott önkényuralmát megszüntessék, s magukat a

szolgaságból kiszabadítsák. Minderről hosszan különféle tanácskozásokat tartván, céljuk eléréséhez nem találnak megfelelőbb módot, mint ha a török császárral tárgyalnak a dologról. Mivel évi adót fizetnek neki, ezért elismerik, hogy az ő parancsa és uralma alá tartoznak, és nem kételkednek benne, hogy a császár könnyen felkarolja megszabadításuk ügyét, különösen, mert a vajdának igen rossz és ellenséges a híre előtte. Bár már több éve minderről folyamatosan tudósították a [török] császárt, szinte naponta értesítve a legapróbb dologról is, amit [Péter vajda] ellenük kegyetlenségében elkövetett, vagy ha a császárra tett valamilyen dőlyfös megjegyzést; s könyörögve kérték, hogy fékezze meg a vajdát örültségében, és ne tűrje, hogy kénye-kedve szerint bármi módon nyomorgassa őket, s vegye rá, hogy mindegyikükkel ősi szokás szerint rangjának és szabadságának megfelelően bánjon, s szelídebben és barátságosabban viselkedjék velük; kinyilvánítva azt is, hogy semmi sem dicstelenebb és kevésbé illő egy fejedelemhez, mint a kegyetlenség; bár a császárt kezdetben mindezek mélyen lesújtották; ennek ellenére gondolkodóba esett a vajda elméjének háborodottságát és nyelvének fékezhetetlenségét illetően: vajon nem elmebajban szenved-e inkább, mint bírói ítéletre lenne szüksége; egyébként ezért sem vette túlságosan komolyan mindazt, amit a vajda róla mondott. Mind e közben ugyanakkor gyakran intette és figyelmeztette a vajdát követői útján a népeivel szembeni önkénye miatt, melyet ő, a török császár is nehezen visel el és méltánytalannak vél; kérte, legyen szelídebb vezére övéinek, ne büntesse alattvalóit olyan keményen, ne pusztítsa őket kegyetlenségével, igazságossággal kormányozzon, tartsa szeretetében és tiszteletében őket, ne feledje, hogy a halandók életét jótétemény, szeretet és egyetértés tartja fent, a széthúzás, a gyűlölet és a megfélemlítés ellenben tönkre teszi; és semmi sem átkosabb a fejedelmeknek, mint ha népük nem szereti őket.

Mivel a császár hiába fáradozott, és követői semmi mást nem jelentettek, mint hogy Péter nem áll el szándékától, végül nagy haragra gerjedve megfenyegette, hogy haddal támad rá, ha nem hagy fel eszelős viselkedésével. Már régóta foglalkoztatta, amint megtudtam, ez az eshetőség, már csak Erdély miatt is, hiszen a többi korábbi török császár ugyancsak kinyújtotta kezét Erdély termékeny földje, igen gazdag és nagyszámú arany-, ezüst-, réz- és sóbányája

²⁰ A vetélytárs orrának vagy más testrészének megcsonkításáról, amely ismert gyakorlat volt a havasalföldi vajdák udvarában, Oláh Miklós is ír Hungária c. művében (12. fejezet). Oláh Miklós: Hungária – Athila. ford., jegyz.: Németh Béla, Kulcsár Péter. (Millenniumi magyar történelem. Források). Osiris, Budapest, 2000.

Digitális kiadása: <http://www.neumann-haz.hu/scripts/SGML/BHISGMLtr?gmolah/gmolah0003.sgml>

²¹ I. Szelim (1512–1520) az Oszmán Birodalom szultánja, I. Szulejmán apja.

²² Petru Rareș féltestvére, Ștefan cel Mare fejedelem fia, aki fivére elűzése után Ștefan Lăcustă (V. István) néven 1538 szeptembere és 1540 decembere között uralkodott a Moldvai Fejedelemségben. A Lăcustă melléknév a román nyelvben szöcskét vagy sáskát jelent.

után. De Szulejmán félt, ha Erdélyt, vagy Moldvát, vagy Havasalföldet el akarná foglalni, a három ország egyesülne, ezért részben cselvetséssel, részben, amint ma már kétség kívül hihetjük, erőszakkal nyomta el őket. [Erdélyt] meredek hegyek, járatlan erdők, óriási sziklák, sebes folyók, gázló nélküli hegyi zuhatagok, szűk utak és ösvények védmezik, s elképesztően sok lovas csapata van, s az itt élő paraszti nép oly elszánt az ellenség üldözésében, és olyan jól ismeri a vidék összes veszélyes helyét, hogy aki maga nem látta, szinte el sem hiheti. Valamiféle olcsó és felettébb bolyhos szürke posztóból készült ruhát viselnek, hasonló anyagból varrt, háztetőt formázó, kúpszerű gallérral, valamint bocskort, arcuk fekete hosszú bozontos szakálluktól, egyedüli fegyverük egy szúrós bot a hegyére kötözött sarlóval, hihetetlen mozgékonyasággal óriási számban képesek szétfutni az erdőkbe és hegyekbe, s egyszerre támadják az ellenség elő-, derék- és utóhadát, az egész éjszakát örködve töltik, mert az éjszaka leple alatt sokkal eredményesebben, cselvetve és kisebb rajtaütésekkel ingerelhetik az ellenséget. Az sem került el a császár figyelmét, hogy mekkora seregek jönnek Magyarországról, melyet még nem sikerült teljesen leigázni, valamint Németországból és a szomszédos nemzetektől, s milyen hatékonyak lennének, ha egyesült erejükhöz az itteniek is csatlakoznának. Mivel mindezt így meghányta-vetette magában, soha nem volt elég lelki ereje a támadó hadjárathoz, inkább azt választotta, hogy János király szövetségének örvén és a tisztesség látszatával megtartóztatja magát Erdélytől, miközben élvezi a király és a moldvai támogatását, Havasalföld adóit viszont évente beszedi; mintsem, hogy nem kellő időben, a megfelelő és biztos alkalmat be sem várva megkísérelje a két tartomány leigázását. Igaz, ami igaz, addigra annyira úrrá lett a bojárokon a Péter vajda elleni végső gyűlölet, harag és fájdalom, hogy nem tudták tovább elviselni fennhéjázó akarnokságát, s döntő lépésre szánták el magukat, bármit hozzon is a sors; végül arra határozták magukat, hogy titokban követeket küldenek Szulejmán császárhoz, tudtára adják, ők nem könyörögnek többet azért, hogy figyelemzetéseivel és fenyegetéseivel igyekezzen jobbra fordítani Péter gonosztevéit és bűnös életvitelét. Hiába is próbálkozna, a vajda átkozott erkölcsi érzéke már régóta annyira eltompult, hogy térden állva kéri, könyörögnek, teljes erejükkel kívánják, ha a császárban maradt

valamennyi segítő szándék és jóakarát, s azt elnyerhetik, már ha nem akarja, hogy hazájukat elhagyják, és az másoké legyen, vagy más fejlődelmet keressenek; szabadítsa meg őket ennek a túrheterlen embernek az uralma alól; jöjjön személyesen, és ne csupán őket helyezze szabadságukba vissza, hanem bosszulja meg a vajdán a rajtuk esett sérelmeket. Egyébként is tudja meg, hogy a vajda a közeli napokra háborús készüléket tesz, s nem más, mint az oszmán nép ellen akarja fordítani haderejét, mindenhol ezzel dicsekszik. A császárban van minden reményük, az ő kegyességében bíznak rendíthetetlenül, s ígérnek, hogy vezetői lesznek az útján, s őt a legnagyobb bizalommal, egyetértő akarattal, s mindnyájuk támogatásával és kívánságával fogadják országukba. Senkinek a cselvetségtől, senkinek a fegyverétől nem kell tartania, az erdélyiek készületlenek, s semmit nem tudnak erről a szervezkedésről. Egyöntetűen eléje mennek, parancsai szerint cselekszenek, s a kezére adják majd az összes várost, várat, hadfelszerelést, végül a fegyvereket, a katonaságot és egész Moldvát. Tőle csak azt várják, Pétert vesse fogságba, üzze ki a hatalomból, s egy másik, népből való embert tegyen meg vajdájuknak, az öldökléstől azonban tartózkodjon, jószágukat ne ragadja el, az országot ne foglalja el magának; [katonái] feleségüket és gyermekeiket ne becseljen meg, ők maguk legyenek mentek a fogságtól, s hagyja őket saját jogszokásukkal és törvényeikkel élni; ellentételezés-ként az atyáik által szentesített szerződések alapján megkapja adóikat és ajándékaikat, de ezekkel elégedjék is meg.

Szulejmán, mivel ezenközben sok más igen súlyos gond nehezedett rá, szorult helyzetbe került. Egyik részről ugyanis a perzsa király,²³ akit mostanság szúfi²⁴ névvel illetnek, hadai foglalták le erejét, aki ellen legidősebb fiát küldte óriási seregével; másik felől pedig az összes

²³ I. Tahmasp perzsa sah (1514–1576), a 16. század elejétől uralkodó Szafavida-uralkodóház tagja. Az udvarát ábrázoló, bőrrel applikált hatalmas 16. századi kárpit az Esterházy-gyűjtemény kincse volt. Vö.: Esterházy-kincsek: öt évszázad műalkotásai a hercegi gyűjteményekből. Az Iparművészeti Múzeum és a kismartoni Esterházy Magánalapítvány közös kiállítása a budapesti Iparművészeti Múzeumban. Szerk.: SZILÁGYI András. Iparművészeti Múzeum, Budapest, 2006–2007. Kat. Sz. 9.

²⁴ A szúfizmus az Iszlám első századaiban kialakult aszketikus irányzat, hívei a szúfik. A Szafavidák névadója egy 13. századi szúfi dervis volt (Szafi od-Din Sejk), ezért nevezetik a szafavida uralkodót szúfinak.

keresztény háborújának nézett elébe. A keresztények ugyanis, miután ismertté vált, hogy Károly római császár és Ferenc francia király,²⁵ a keresztény egységbe tömörült államok legfőbb hatalmának birtokában, még az év során békét kötött,²⁶ magasztos lélekkel, akaratuk és vágyaik legmélyebb egyetértésével, III. Pál pápa legmesszemenőbb közreműködése mellett kölcsönös szövetségre és baráti szerződésre léptek, s általános hadjáratot szerveztek a törökök ellen, majd a legnagyobb ünnepélyességgel hadat üzentek, miközben Görögországban már számos hajóhaduk állomásozott. Szulejmánnak ugyanakkor Konstantinápolyt kellett újabb sorozásokkal és erősítésekkel megerősíteni, illetve hajóhadat építeni, szárazföldi csapatokat felszerelni; mindezt egy időben végrehajtani, bizony, óriási feladatnak látszott. Ennek ellenére sok körülmény buzdította, úgy gondolta, amit a szerencse magától felkínál, mohón meg kell ragadnia, így nagy elszántsággal vállalkozott az újabb nehézségekre, legelőször is azokra a jogtalanságokra volt gondja, melyeket Péter vajdától szenvedett el, majd a bojároknak a vajda elleni gyűlöletére, végül a feléje áradó szíves hajlandóságukra, és arra a kifejezett óhajukra, hogy elmenjen hozzájuk. Ezután egyrészt átgondolta a háborúzás szükségességét és ésszerűségét, s rájött, hogy abban az évben a hadkészületen túl még a jövőbeni háborúnak bizonyos főpróbája is lejátszódhatna, másrészt úgy vélte, hogy országai erősebbek és biztosabbak lesznek, ha megragadja a kínálkozó alkalmat; egyébként a keresztények is éppen akkor kezdtek mozgolódni; s így, amint régóta óhajította, Erdélyhez is közelebb kerülhet néhány lépéssel, s mindenfelől szabad utat kaphat hozzá, ugyanígy Havasalföld és egész Felső-Magyarország határai felé is megnyílnának a kapuk, Moldvába pedig, ahol eddig csak fél lábát vetette meg, most mindkettőt beteheti, s ha egy csapással szétzúzza, meg is tarthatja. Úgy vélte, mindez nem áll távol érdekeitől és terveitől, ráadásul a keresztény oldal erőtlene és az ő hadaitól mindig is védtelen és támadható lesz, ezért a bojárok kérését beleegyezően nyugtázván, kegyes és a reményeknek megfelelő válaszában megnyugtatta őket, hogy el fog jönni, így érve, hogy véget vet Péter vajda kényuralmá-

nak, ha ugyan meg nem próbálja még egyszer dőlyfősségétől eltántorítani. Ezzel a követeket elbocsátotta azzal a paranccsal, hogy gyorsan térjenek vissza hazájukba, de nehogy hátat fordítsanak vállalt feladatuknak és hűségüknek, s szigorúan figyelmeztette őket, minél gyorsabban, parancsa szerint cselekedjenek, ha arra kerül a sor.

[...] a nagy Hectorhoz és Herkuleshez méltó, a törökkel szemben álló keresztény fejedelemhez illő, de hozzá nem való, halálosan veszélyes. Ez alatt az egyik követ, köntösének rejtékéből előhúzván a levelet, a bojárokhöz fordul és megkérdezi, ki lenne közülük az, aki a vajda helyét és méltóságát elfoglalná.

Logoffeth Tódor,²⁷ így hívták a moldvai fő-kancellárt, aki a legnagyobb tekintélynek örvendett körükben, azt felelte, ő lesz az. Mire a követ így szólt: fogd ezt a levelet; egyébként Szulejmán császár a legnyomatékosabban parancsolja, hogy ha magad mellé véve a többi bojárt is, együtt elfogtatók a vajdát, bilincsebe verve vitessétek elé! Ne féltsétek életeteket, hazátokat, szabadságotokat és jó sorsotokat, úgysis tudjátok, ha ennek, s Péterre mutatott, fejét veszik, a császár mindnyájatoknak biztosítja a jólétet és biztonságot. Ha pedig szándékotokban áll másként cselekedni, vele együtt ti is bűnhődni fogtok.

Erre kevéssel később a bojárok, a fejedelem jelenléte miatt tisztelettudóan, mindamellettköppen, nehogy felfedjenek valamit a csapdából, amelyet a vajdának állítottak, s így rászolgáljanak a császár haragjára, azt felelték: nekik ellenséges érzülettel a császárral szemben, készek most és a jövőben is parancsait végrehajtani, és megbocsátásért esdekelnek a legkegyelmesebb fejedelemhez. Valóban elfogják és megkötözik Pétert, törvényes fejedelmüket, ezt ugyanis az uralkodó iránti hűség, tisztelet és a népek joga is megengedi abban az esetben, ha nem akarják életük további részét más kényennek-kedvének kitéve, gyűlöletes szégyenben leélni, s nemzetük utódaira sem akarják ezt a szégyenbélyeget örökül hagyni; egyébként hiszik, hogy az oly bölcs és kegyes császár sem kíván mást tőlük, az ő kezében van letéve ugyanis mind az ő, mind fejedelmük sorsa, hi-

²⁵ I. Ferenc (1515–1547)

²⁶ III. Pál pápa közbenjárására a Milánó birtoklásáért küzdő Ferenc francia király és V. Károly császár 1538-ban Nizzában tárgyalásokat folytatott, majd fegyverszünetet kötött.

²⁷ Toader Bubuiog fő-kancellár, Petru Rareș tehetséges híve, ő és felesége, Elena alapította a humoros kolostort Moldvában, amely temetkezőhelyük is lett. A (logofát) szó a fő-kancellári méltóságot jelenti, a román nyelvet nem ismerőknél azonban személynév lett belőle.

szen fegyverei elől úgysem tudnának elmene-
külni.

A követek elbocsátása után Péter, amint megértette, hogy a császár ellene van, s élete a legnagyobb veszedelembé került, sorsa és helyzete veszélyben forog, és oda jutott, hogy vagy gyáván elhagyja országát, vagy bátran fegyverrel kell megtartania; úgy véli, nincs olyan ősi és dicséretes erény, amely jobban illene egy keresztény fejedelemhez, mint a hitért harcolni, és ha sorsa úgy hozza, elesni, ezért csapatait, melyeket már az első kósza hírek hallatán felszerelt, egyesíti, és elhatározza, Szulejmán szultánt mindenképpen megakadályozza, hogy Moldvába lépjen, sőt azt reméli, ha úgy esik, bátran harcra is bocsátkozik vele. Egyébként kényszerűségből is ezt kell tennie, a császárban ugyanis láthatóan akkora harag és bosszúvágy gerjedt ellene, hogy sem könyörgéseivel, sem ajándékkal nem tudná kiengesztelni.

Amilyen gyorsan a helyzet és a természeti viszonyok engedik, az összes olyan utat és ösvényt, amelyeken, úgy gondolja, az ellenség bejöhét az országba, mivel Moldva mindenfelől magas és meredek hegyekkel, mintegy természetes sáncsal van körülvéve, széles sávban szálfákkal rakja tele és torlaszolja el. A mezőkről beszedi a gabonaadót, azt, amit a korai idő miatt még nem lehet learatni, felégeti. A marhákat, nyájakat és méneseket, melyeknek nagy bővében van Moldva, elhagyott helyekre hajtja, az összes falut szétrombolja. Maga, miután a hadseregnek kiadta a parancsot, egy megfelelő helyre visszavonulva, hátra marad, hogy ott várja meg az ellenséget, a maradék, nem csekély számú népet pedig, amely alkalmasabb a barmok terelgetésére, mint a hadművészet gyakorlására, a völgyek és hegyek tekervényes ösvényein és járhatatlan rengetegében szórja szét. Azt parancsolja nekik, hogy ahol csak az ellenség megjelenik, ők is ott legyenek, tegyenek meg mindent, hogy gyakori és különböző irányú ellencsapásukkal eltérítsék és szétszórják őket, s minél többet öljenek meg. Így neki kevesebb feladat jutna, mert nem az egész hadsereggel kell megütköznie, bizony nem tudja felvenni a versenyt ellenfelével sem harci kedvben, sem létszámban, sem hadfelszerelésben, csak csellel és nehéz hegyi terepen képes összemérni vele erejét. A másik eshetőség, hogy mindaddig ellenáll, több helyen feltartva az ellenséget és széthúzva a csatasort, amíg a tél, amely igencsak közeleg, be nem köszönt, remélve, hogy a szul-

tánt mind a fagy és a hó, mind a háborúzásra alkalmatlan időszak, mind a vidék mostohaasága arra kényszeríti, hogy dolga végezetlenül visszavonuljon. Közben követei útján szinte mindennap János királyhoz fordul tanácsért, hozzá fűzi legtöbb reményét, mivel osztozik sorsában, tudomására hozták ugyanis, hogy Szulejmán császár rá is megharagudott a Ferdinánd római királlyal kötött, általunk is említett, békéje miatt; kérdezi, mit tegyen, kéri, legyen segítségére, mert a hatalmas ellenség óriási haderejével minden felől rettegésben tartja.

János, mivel mélyen keresztény lelkületű, nagy tehetségű, egyedülálló bölcsességgel megáldott, ráadásul a hadügyben is kiemelkedő jártasságot szerzett fejedelem volt, semmiképpen sem adhatott alkalmat a török császárnak a háborúra, ezért próbálja a vajdát meggyőzni, hogy ő egyedül nem elégséges a megsegítésére, biztos forrásból tudja ugyanis, hogy a császárnak ötvenezernél is több katonája van táborában, a tatárok is majdnem ugyanennyien vannak, és nem csekély a havasalföldi sereg létszáma sem, akiket a szultán mint korábban hatalma alá vett adófizetőit és vazallusait hajtotta a háborúba. A szultánnak 250 ágyúja is van, miközben Péter alig 70 ezer katonát sorozott be, s őket is igen gyengén, hiányosan, rosszul, alig pár nyílvesszővel vagy csak egy csupasz szablyával fegyverezték fel, mellvértje is csak néhányuknak van, hadfelszerelésben a legkevésbé sem hasonlíthatók a törökökkel össze, ágyújuk meg éppen semmi. De a bojárok és katonák feleségét, gyermekeit, és a nép maradék, háborúra képtelen, az ellenség prédájának kitett részét a vajda át küldheti, mert nemes lelkűen Erdély határain nagy számban hozott létre nekik biztonságos helyeket, a vajda feleségének és fiainak a jeles és legjobban megerősített erdélyi várost, Besztercét ajánlja fel.

Két eshetőséget vázol fel a vajdának. Akár egész seregével jönne át Erdélybe, miközben a császár szorosan a nyomában lenne, vagy ha ez nincs kedvére, nehogy országa elhagyásával vádolják; akár kis távolságra mindig a török előtt járna, mintegy menekülve, ezzel megragadva a lehetőséget az események irányítására, a harcra készség látszatát keltve, anélkül, hogy nyílt csatába bocsátkozna; addig fásztaná az őt üldöző szultánt, ameddig csak lehet, s ha ezt a hadicselt már nem akarja folytatni, hagyja abba a lehető legkedvezőtlenebb helyszínen, majd siessen őhozzá Erdélybe, s ott seregüket és had-

erejüket egyesítve várják meg, hogy mi fog történni. A császár majd, felmérve a helyzetet, visszafordul, mert nem meri a harcot vállalni, ha pedig ellenkezőleg, meg akarja támadni, és le akarja rohanni Moldvát, az erdélyiek aggályok nélkül és nyugodtabb lélekkel fogadhatják be a vajdát, s a havasalföldi vajda is így fog tenni, követei útján ugyanis már előzőleg vállalkozott erre, mivel tudatában van, hogy mellettük őt is veszély fenyegeti. Ha a császár ilyen pusztán, elhagyottan és kiürítve is elfoglalná Moldvát, és nem is vonulna ki belőle, János megígéri, hogy maga fog hadával Moldvába vonulni ellene, mégpedig ugyanolyan határozottsággal, amilyennel Erdélyben várta, és Pétert Isten segédelmével visszavezeti hazájába és visszahelyezi ősi uradalmába. Bizik abban is, hogy akkor a többi keresztény fejedelem kölcsönös szövetségre fog lépni, s tavasszal hozzálátnak a török kérdés rendezéséhez.

Péter, bár tetszett neki a terv mindkét változata, és belegyezett, hogy úgy tesz, ahogy János tanácsolta, ennek ellenére vakmerőségtől, netán kevélységtől hajtva, mindkét barbár jellemvonás a sajátja volt; vagy, mert Szulejmán császár haderejét szokása szerint sértő módon újra és újra alábecsülte, vagy, mert nem bízott az erdélyiekben – tudniillik korábban folyton háborúskodással ingerelte őket, az előkelők közül igen sokat magas rangra emelt, míg az egész nemeséget oly szörnyű jogtalanságokkal zaklatta, amíg uralmon volt, hogy elsorolni is nehéz; Beszterce és Brassó határait, valamint a székeleknek a teljes, Moldvával szomszédos földjét nem egyszer tűzzel-vassal pusztította, Szebent pedig, a legnagyobb erdélyi várost, amikor az János királynak a kelleténél makacsabban ellenállt, amíg János lengyelországi száműzetésben volt, nagy ígérekkel kecsegtetve próbálta elfoglalni – egyiket sem teljesítette.

Bizony, gyakran megtörténik, hogy a vétken késlekedőket sikertelenség kíséri, s elképzelésük többnyire a rosszabb irányba fordul, ha nem határozzák el egyértelműen rögtön a kezdetén, hogy mit is kell tenni. Pétert ugyanis, mivel mind hadiszerencséje, mind sorsa így hozta, Szulejmán császár szemből támadta meg, Zsigmond lengyel király pedig a hátába került, egyik oldalról a havasalföldiek, a másiktól a tatárok szorították, s kétségek között gyötrődött, melyikük ellen fordítsa először fegyverét. Végül úgy határozott, Zsigmond király elé megy, leginkább azzal a szándékkal, mint mondják, hogy

döntésre vigye a dolgot: vele van vagy ellene, s a döntő győzelemmel, esetleg vereséggel, vagy az örök békével véget vessen egy olyan háborúnak, amely a közvélemény szerint a legkevésbé sem volt jogos, s melyet oly csekély eredménnyel s oly régóta folytatott már Zsigmond ellen. Ezt még inkább megerősíthetem, hiszen János király, egyrészt, mert mindig is a béke pártján állt, másrészt, hogy Péter vajda a lengyelrel való kibékülése után minél hathatósabban léphessen fel a törökkel szemben, a békítés céljával a kiváló és nemes férfiút, Bebek Imrét küldte a lengyel királyhoz követségbe, ha ugyanis Péter elnyerné a békét, nem kellene tovább a lengyelektől tartania, s János tudta, hogy ő is nagyobb és koncentráltabb haderővel fordulhatna a törökök ellen. Végül bizony, minden vitán felül, kívánsága szerint alakultak az események, tovább jutott, mint valaha is gondolta volna. Lengyelország királya ugyanis, semmi kétség, teljesen visszatarjtta magát Pétertől addig, amíg a törökkel dűlőre nem viszi a dolgot. Közben azonban a vajda, rosszul mérve fel a helyzetet, nem lévén tudatában a bojárok ellene állított csapdájának, azokban a napokban, melyeket sokkal fontosabb dolgokra kellett volna használnia, csak vesztegette idejét; s ezalatt a császár, annak ismeretében, amit követői Péterről referáltak neki, Moldvába helyezte át táborát, s miután átkelt a vizeken, a Duna egyik ágából tavat formálván, majd ezt a tavat és a Prut folyót híddal összekötven, gyorsabban, mint azt bárki, különösen Péter vajda remélte volna, jutott el Szucsáva váráig, Moldva fővárosáig, a vajdák székhelyéig, amely a Szeret folyó túlsó partján fekszik, s melyet sem természetes akadály, sem építmény, sem haderő nem védett; majd sorait gyorsan hadrendbe fejlesztette, nem mulasztott el semmit, ami serege teljes harckészültségéhez szükségesnek tűnt; az ostromot azonban elhalasztotta, s előbb kémeket küldött, hogy felderítsék, van-e egyáltalán ellenség, készül-e valaki a védők haddá szervezésére. Amikor megtudta, hogy bizony egyetlen fegyverest sem találtak felderítői, táborát letelepítve és megerősítve, hadaival berendezkedett Szucsáva körül, úgy tűnt, a bojárok neki tett ígéreteinek kimenetelét várja. Közben hol a törökök, hol a tatárok, ahogyan a hadi szokás vagy a győztes joga hozza és engedi, már a kezdetektől szétszélednek, hogy jószág és élelem után kutassanak, kiismerjék a vidéket, majd ami eléjük kerül, tűzzel emésztik el, elpusztítanak, felprédálnak mindent, öldöklést

folytatnak, semminek sem kegyelmeznek. Miatán mindez a császár fülébe jutott, úgy hírlík, pogány létére volt benne annyi tisztesség, hogy emlékeztesse katonáit, megígérte, hogy mérsékli magát az ország feldúlásától és pusztításától, ezért rögtön a legszigorúbb parancsban tiltotta el őket a károkozástól, s megparancsolta, hogy mindenki elégedjék meg a hadi ellátással, amíg el nem rendeli, mit kíván tenni.

Hogy könnyebben követhessük az események további menetét, itt kell beiktatni néhány szót az oláhok házassági szokásairól, tudniillik kevésre tartják mind a saját, mind távolabbi és közelebbi rokonságuk családi kötelekeit. Mindnyájuknak szabadon lehet ugyanis két, akár három feleségük is, a nemeseknek és előkelőknek még több, a vajdáknak pedig annyit engednek, amennyit akarnak. Ezért legyen bár csak egy hitvesük, akit elválaszthatatlan társuknak neveznek, és akit mind az úrnő-megszólítással, mind tekintélyben, méltóságban és kivételes tiszteletben a többi nő elé helyeznek, közös sátorban élnek vele; mégis az ilyen feleségtől született gyermekek, és azoknak a nőknek a gyermekei, akiket bátran az ágyasok kategóriájába sorolhatunk, egyformán kedvesek a szemükben, s egyformán törvényesnek tartják és a vagyon örökösének tekintik őket. Vajdáik, különösen a havasalföldi vajdák egész nemzetisége folyton véres gyilkosságokba keveredik. Ha közülük valaki a legfelsőbb rangra emelkedik, a többiek, akár fivéri szálon, akár más rokonsági fokon kötődnek hozzá, mind egy szálig idegen földre futnak szét, ha nem akarnak meghalni, csak szülők a fiaknak, fiak a szülőatyjuknak kegyelmeznek. Akit mégis képesek elfogni, azt a vajda vagy megöleti, vagy ha a kegyessége esetleg visszatartja a rokoni gyilkosságtól, csupán az orrán csonkítják meg, ez a bélyeg jelzi, hogy megfosztották az atyai uralomban való örökösödésétől.

Ebben az időben élt Szulejmán császár udvarában egy bizonyos István nevű, az oláhok között nagyra becsült és bátornak tartott férfi, a néhai István moldvai vajda fia,²⁸ aki Mátyás magyar király idejében a törökök ellen kiváló tetteket hajtott végre; mivel Péter vajdának apja révén féltestvére volt, anyjuk különbözött, azért menekült Konstantinápolyba, mert Péter, az uralodás vágyától hajtva, nehogy féltestvére két-

ségbe vonja gyermekei uralmi jogát, halálra kereste. A két Oláhország mindkét uralkodói családja olyan barbár és vad volt, hogy, mint már említettem, a fivéreknak fivéreiktől és összes többi rokonuktól, azoknak meg emezektől kellett leginkább félniük, nehogy gonosz emberek vezérletével, vagy bármelyik szomszédos ellenség nyomására és segítségére támaszkodva, lesből egymás életére törjenek, és gaztettükkel megszerezzék az ország feletti uralmat. A történeti munkák szerint II. Bajaziddal történt meg, hogy a többi török szultánt ne említsem, hogy fia, a janicsárok szándéka és támogatása folytán magasra jutott Szelim, elűzte a hatalomból, és megmérgeztette.

Ezért ezt az Istvánt Szulejmán megteszi vajdának, vagy a moldvaiak kérésére, ami igencsak valószínűtlen, kérdés, a nép között felmerült-e ennek az óhaja valaha is, vagy, hogy a hatalmát erősebbé tegye, tudniillik úgy vélte, ez a tartomány mindig az ő kezén fog maradni. Törököt ugyanis az uralkodói hűségkü miatt nem tehetett az ország élére, csak olyan embert, akiről biztosan tudta, hogy nem fog megfélemlíteni arról, miszerint a kinevezés jótéteményéért hűséggel tartozik császáranak, és az ő akaratának megfelelően tesz mindent, s akinél egyáltalán nem kell attól félni, hogy nem veszi át a török szokásokat és erkölcsöket, vagy, hogy nagyon belejön az uralkodásba, esetleg megtanul követelőzni, vagy, hogy a keresztény uralkodókkal baráti szövetségre lép.

Legott el is küldi a követeket minden rendekhez, hogy jelentsék, Istvánt törvényesen kinevezte vajdának, s mindannyian tőle függenek, Pétert meg is ölhetik, vagy elhagyhatják, az a parancsa, térjenek vissza jószágaikra, tegyék le a fegyvert, a szavát adja, hogy nem kell félniük. Ráadásul mindenkinek, aki esetleg ellenségként elkövetett ellene valamit, meghagyja az életét, és büntetlenséget biztosít. Ezen felül ígéri, hogy az a szabadság, azok a jogok, az a hit, haza és vagyon, amivel azelőtt is rendelkeztek, ezután is csorbítatlanul és épségben az övék lesz, s megerősíti, hogy egyedül Péter vajda megbüntetésé végett jött, mert dőlyfét és gyalázatosságát már nem tudta tovább elviselni; a tartományra bízta, hogy minél tüzetesebben kutassák fel, s kilátásba helyezze, hogy aki megölvén, a fejét elhozza, magas, aki élve vezeti elé, a legmagasabb jutalomban részesül. Miközben az ellenségénél így alakulnak a dolgok, Péter, minderről mit sem sejtve, azt hiszi, a szultán még mindig a Dunánál

²⁸ Az említett Ștefan Lăcustă (V. István) (1538–1540) moldvai fejedelem, Ștefan cel Mare fia.

táborozik, lassabban intézi az ügyeit, mint ahogy a veszély megkívánná, de Lengyelországból visszatértében hirtelen mindenütt követek sietnek elé, akik egymás után beszélnek el, hogy minden szomorúra és gyászosra fordult, a törökök már Moldva belsejében vannak, Szucsávát ostromolják, új vajdát neveztek ki, kihirdették, hogy Szulejmán megkegyelmez mindenkinek, csak Pétert keresik halálra. Péter lelki erejét elvesztve, csak akkor volt kénytelen mindezt elhinni, amikor már a saját szemével látta a török portyázókat fel-alá vágatva pusztítani, a szerencsétlen jobbágyokat, akiknek a rettegés közepette lehetőségük volt elmenekülni, holtra válva bolyongani, s az övéit, meghallván a szultán kegyelmi ígését, lassanként szétszéledni mellőle, valamint csapatait felbomlani; észrevette, hogy az összes többi is, felhagyva szokásos vidámságával, hallgat és értetlenséget fejez ki tekintetével. A sok nehézségtől körül véve, a félelemtől letaglózva, amikor már hátrálni is veszélyes, és már szembe sem szállhat az ellenséggel, akinek hadereje mindent elárasztott, főként, mert hadserege egyre fogy, ismeri csak fel, hogy elárulták. Ekkor összehívja a főembereket, de gyanújáról említést sem tesz, attól tart ugyanis, ha felfedi, hogy tud gaztettükről, szegyenükben gyorsabban végeznek vele, s eszébe ötlik, mivel az általános végromlás csellel következett be, azzal is lehetne elhárítani, ezért a következő szavakat intézi hozzájuk. „Látjátok, hová jutottunk, és látom én is. Nem tudom biztosan, vajon sorscsapás, balvélekedés vagy isteni akarat juttatott minket ilyen szorongatott helyzetbe. Az azonban nem kétséges, hogy a balszerencse veletek együtt engem is közös sorsunk végső határára vetett. De mert az emberi bátorság nehéz körülmények között mindig ragyogóbban fénylik fel, és kétséges esetekben a higgadt meggondolás, ha megfelelően alkalmazzuk, gyakran szokott üdvöt eredményezni, a gyávaság pedig biztos helyzetekben is romlást hoz, cselekedjétek, fontoljátok meg, mit kell tenni, tekintsetek előre, közös ügyünkről van szó. A katonákat, akik el akarják hagyni a hadsereget, tartsátok vissza, és jobb reménnyel buzdítsátok őket új erőre, erősítsétek meg őket, nagyobbat ígérve, és meglátjátok, már kevésbé kell hátrálnunk. Íme, itt van velem a kincstár. Ne hagyjuk, hogy államunk romlásba jusson, még akkor sem, ha éppen nem élvezzük áldásait. Emeljük meg a katonák zsoldját, sorozzunk be újoncokat is. Sok tartalékunk van még, hogy

ebből a szerencsétlenségből kihúzzon minket. Először is az Isten és a bátorságotok, majd a tél, hó, fagy, vidékünk mostohasága, ráadásul a gabonahiány, de ezt szorgalommal majd megszüntethetjük, és annál könnyebben fog az ellenség megtörni, és biztosan meg fog törni, ha még sokáig ütközet nélkül marad földünkön. Előttek sem titok, hogy milyen segítséget várunk Erdélyből. Követeink jelentették, hogy János királynak mennyi katonája van Szlavóniából, Horvátországból, Magyarországról, Németországból, a két Spanyolországból, Sziléziából és Morvaországból, hogy a csehek és lengyeleket ne is említsem. Mi is lehetne nekünk üdvösebb és hasznosabb, mint az ő következő javaslatát elfogadni: ha Szulejmán császárral összezapunk, és mint egyenlőtlen ellenfelek, más mód nem lévén, csellel bekerítjük, a harc késleltetésével és hiú reményével kifárasztjuk, s vad, átjárhatatlan vidékeink feltartóztatják, lehetséges, hogy reményeiben csalatkozva egyszerűen visszavonul, vagy számunkra nagyon is előnyösen egyezik bele a béke vagy fegyverszünet feltételeibe.”

Miután mindezt és más efféléket is előadott, a bojárok ezt felelték: erre már nagyon késő van, és lehetetlen is, mivel az összes katona szétszéledt, újoncok nem jöttek, bár a zsoldokat megemelték, a katonák ugyanis a nép többi részével együtt már az új vajdához pártoltak, egyrészt félelemből, másrészt a császár meghirdette kegyelem miatt, így már egyedül csak ők, a bojárok állnak mellette és vele együtt ők is végső veszedelemben forognak, és nekik is, akárcsak a vajdának, csupán a menekülés vagy a császár könyörületessége lehet a végső menedékük, ha ugyan hajlandók hazájukban maradván csekélyebb vagyonnal megelégedni, és népük új urának alávetni magukat, és nem akarnak külföldi országokban újra, de kétséges módon, szerencsét próbálni, s idegen fejedelmeket szolgálni, nem ismerve országuk nyelvét, szokásaiktól is idegenkedve. Péter, miután a bojárok szónoklatából még világosabb lett számára, hogy helyzete milyen súlyos, s lelkük mélyére látva felismerte, hogy semmi mással nem orvosolhatja szerencsétlenségét, csak ha a fegyvert letéve megadja magát, és az új vajdát a közakaratra engedve elfogadja. A bojárok rögtön bocsánatért esedeztek, ha valamit elkövettek volna ellene, s engedélyt kérték távozásukhoz, neki pedig jó tanácsként mondták, hogy önmaga, valamint élete, gyermekei, házai és vagyona megmentése

érdekében bárhová szabadon elmehet, ahová jónak látja; ezzel azonban még nagyobb kétségek közé jutott, már élete is kockán forgott, attól félt, hogy a bojárok, bizonyítani akarván a császár és vajdája iránti hálójukat, átadják az új vajdának, hogy alázatosan könyörögjön életéért, ilyen könyörgést és fogadkozást ő is kért korábban a rokonaitól, ezért térdre rogy és sírástól elcsukló hangon, mélyen meghajolva, s mindenkít a legalázatosabban nevével szólítva, úgy hírlik, a következőket mondta:

„Ti, bojárok, soha nem bántottatok engem, most sem ti űztök ki az országomból, hanem a sorsom, a balszerencsém, sőt, s ezt igen nehezemre esik kimondani, kevésbé dicséretes és titeket sértő erkölceim. Ha úgy hozza a sors, és felfelé ível valakinek a szerencséje, özönlik hozzá a kincs, megbecsülés, szeretet, barátok, dicséret, szolgálhad, kegy, tekintély, ha zuhan vagy kihuny a szerencsecsillaga, még az is szétfoszlik, amivel magánemberként rendelkezett, és veszteségei miatt szegény szerencsétlennek tartják. Látom, hogy ti már az új vajdához húztok, és a ti jogotokban és hatalmatokban áll, hogy életben maradok-e, elveszitek, vagy meghagyjátok az életem. De könyörögve kérem, hallgassatok a méltóságotokra, hallgassatok a hűségre is, mellyel eddig engem alázatosan követtetek. Egyedül a hűség és bizalom az, ami, ha sértetlenül megmarad, halhatatlan hírnevet és dicsőséget szerez az embereknek, de ha bemocskolódik, örökös gyalázatra juttatja őket. Bizony nem tagadom, túlzottan haragvó, túlságosan kemény, gyakran a kelleténél is kérlelhetlenebb, parancsolgató, sok szenvedésnek és háborútnak okozója voltam, nyilvánosan és a közt kizárva sokakat megbántottam; mégis azt kérem, mindezt tulajdonítsátok annak, hogy úgy véltem, a fejedelmek szigorúságából nagyobb előnye származik a népeknek, mint a túlzottan kegyes engedékenységből, ez utóbbi miatt ugyanis, semmi kétség, mind az alattvalók, mind az ellenség szemében megvetés tárgyai lehetnek. Azok a legtekintélyesebb országok, legnagyobb birodalmak, legvirágzóbb városok, leghatalmasabb államok, melyeket hirtelen laza gyeplővel, s nem nagyságuknak és tekintélyüknek megfelelően, s nem azzal az eréllyel és szigorúsággal, mellyel felépítették és nagyvá tették őket, kezdenek kormányozni és irányítani, gyakran ingattaggá és bizonytalanná válnak, és nem egyszer teljesen tönkre is mennek. Ezért ha jó szándékom rosszra és átkosra fordult is, ti kegyes és

bölcs férfiak módján néztek lelki szemetekkel sorsomat, amelyet a maga rútságában, mint egy történelmi színjátékot, nekem valójában igen gyászos szomorújátékot, mutatok most be, majd ugyanígy tekintsétek szörnyű viszontagságaimat és a szerencsétlenség azon mélységes örvényét, melybe nagy boldogságomból szédültem bele; most, száműzöttként és nincstelenként, amikor feleségemmel, drága gyermekeimmel együtt kergetnek el, kérlek benneteket, jóra valóan segítetek és bocsássatok meg egy szerencsétlennek, hagyjatok élve elmenni, miután szerencsétlenül elhagyatott. Nektek én szabad elmenevelt nem adhatok, de meg sem tagadhatom tőletek. Egyébként a kincstárból, mely nálam van, vegyen, ki mennyit akar, de ha lehet, egy kis részt nekem is hagyjatok belőle, hogy idegen földön ne szoruljak rá koldus módján teljesen az idegenek vagyonára.”

Kérése után megkönnyebbülten ajánlja fel minden bojárnak a lehetőséget, hogy mellette maradhat, kinek-kinek kezét nyújtja, majd ők is elbúcsúznak tőle, és mindkét fél távozik; a bojárok, élükön Mihullal, az akkori moldvai sereg fővezérével, Szulejmán császárhoz mennek. Péter körülbelül 150 lovas kíséretében távozott, akik mindnyájan fiatalok lévén, majdnem belső cselédségként, hűségüket bizonyítva, uruk vesztén szánakozva követték egészen az Oroszország határán, Podóliában, a Nyeszter partján fekvő Hotin²⁹ váráig. A vártól nem messze van az a hely, ahol a történet végbementek. Ide húzódott vissza, mert úgy vélte, innen biztosan és rövid úton Lengyelországba menekülhet, ha a szultán üldözné, bízva abban a békében, melyet nemrég kötött a lengyel királlyal. Feleségét és gyermekeit már korábban az erdélyi Csicsó várába menekítette,³⁰ de, talán azért, mert már régóta volt hivatalában, és körülötte minden az ellenség fegyverének tüztől izzott, vagy, mert nagyon is félt az erdélyiektől, tudván tudta, hogy nem felejtették el régi jogtalanságait, nem nagyon akarózott neki is Erdélybe mennie. Biztos forrásból megtudta, a bojárok rögtön fegyvereket küldtek szét, hogy minden Hotin felé vezető utat szálljanak meg, és orvul öljék őt meg. Micsoda kivételes gáztett, micsoda óriási

²⁹ Ma: Khotin, Ukrajna.

³⁰ Csicsót Küköllővárral együtt még Mátyás hűbértokként adta Péter vajda apjának, (Nagy) István moldvai vajdának. A moldvai vajda ugyanis előbb támogatta Mátyás erdélyi ellenfeleit, az erdélyi lázadás leverése után azonban hűségüköt tett a magyar királynak.

árulás, nagyobbat már kifundálni sem lehetett volna, milyen kimunkált csapda! A bojárok azt akarták, hogy rangjuk akkor is megmaradjon, ha urukat, akit gyűlölve üldöztek, kiűzik az országból. Péter jól ismerte népe szokásait, és mindent meghányt-vetett magában, ahogyan azok szokták, akik a végső kétségbeesésbe jutnak; mi vár rá, mi történhet még, mit kerülhetne el, végül az éj leple alatt, a fényeket kioltva, az országutaktól távol, úttalan utakon a nevezett várhoz vonult, anélkül, hogy megtámadták volna, s ott kihívátván a parancsnokot, mondta neki, hogy ő Péter vajda, és bebocsátást kér, hevesen követeli, hogy nyissák ki a kapukat. A parancsnok megtagadja a kérést, s nemcsak, hogy nem akarja a várba beengedni, hanem gúnyos hangon a legnagyobb fondorlattal, ármánykodással, becstelenséggel vádolja meg, és igen élesen megfenyegeti, ha nem távozik innen, nagy gyalázatára elfogatja vagy elkergeti. Eltűrvén, hogy ilyen gyalázatos módon elzavarják, a Nyeszter³¹ folyó mentén jobbra fordul, és hátulról, ahol a legkevésbé számítottak rá, megkerülve az ellenséget, nagy kerülővel és oldalirányú kitérővel, ha véletlenül követnék, megtévessze őket, gyorsan visszatér a Prut folyóhoz, hogy Erdélybe siessen, ha már a sors így akarta.

Ugyanezen az éjszakán azoknak, akik vele tartottak, nagyobb része, elvéve valamennyit abból a pénzből, amelyet felajánlott, elhagyja. A következő napon, még visszatértében ugyanazon az úton halad, egy erdőben parasztok és hegyi emberek törnek rá, kirántván hátsólovát alóla, erősen bántalmazták, pénzének, melytől soha nem akart megválni, jó részét elrabolják, néhány társát megölik, másokat megfutámítanak, végül hosszas harc után alig 25 ifjúval együtt a karácsonykői kolostorba³² menekül. A következő éjszakát itt tölti, de már azokban is alig bízik, akik kitarítottak mellette, tőlük is meg akar szabadulni, és minden eshetőségre készen magánosságra szánja magát. Éjjélkor sebtében felrúzza a csapatot, mire mindenki felébred és felkel, parancsot ad, hogy készüljenek, mert menekülni kell, s azt kiabálja, hogy már-már itt a sokaság, amely üldözi őket. A katonák a parancsnak engedelmeskedve, mivel egyformán féltették őt és magukat, hűségesen követték ugyanis, mind-

nyáján menekülni kezdtek. Péter, kiválasztván két lovat az övéi közül, a leggyorsabbakat, felül az egyikre, amely a hagyomány szerint Alvise Grittié volt, ezen menekült az oláhokhoz a Medgyes mezővárosnál elszenvedett veresége után, a másikat pedig, amely ugrásokra idomított ló volt, azokkal a drága terhekkal a hátán, melyek a sok csapás után még megmaradtak, kantáron vezeti, hogy ráülhessen majd, ha az egyik elfárad az úton, és a vágatásra már képtelen. Az ifjaknak azt tanácsolja, hogy ők az egyik úton menjenek, de nélküle, nehogy mindnyájukat megöljék, ha együtt találják őket. Ő egy másik úton indul el, és megjelöli azt a helyet, ahol találkozniuk kell. Nyomatékosan figyelmezteti kísérőit, ha üldözőik beérik őket, mondják azt, hogy ő az elmúlt éjjel, amíg aludtak, elment, és egyáltalán nem tudják, merre lehet, milyen rejtekhelyen húzta meg magát; egyébként ők az új vajdához igyekeznek, hogy ne haragítsák magukra. Úgy véli, elállnak majd a keresésétől, vagy nem fogják őt megtalálni. Katonáit ezzel a fortéllyal eltávolítva, pusztá vidékeken és mellékösvényeken Erdélybe indul Csicsó vára felé; ezért Moldvának egy óriási szegletét levágva, csodálatos módon és nagy merészséggel ugyanazon a helyen megy át a Prut és a Szeret folyókon, ahol korábban a császár is átkelt, különféle hegyeken, erdőségeken és a havasok magányos vidékein halad, hogy már maga sem tudja, hol is jár. Itt a sűrű sötét éjszakában már jobban fél a fenevadaktól, mint az ellenségtől, s egyre gyorsabban küzdi le az út hosszát, amint beszélük, már az elé kerülő dolgokat sem tudja jól megkülönböztetni, hol az ég sötétje, hol szeme homályossága miatt, mivel már a harmadik éjszakát tölti alvás nélkül, egy fának ütközik, az ág pedig leszakítja fejéről az aranyfejkét, amelyet a moldvaiaknál csak az előkelők viselnek. A díjugrató lónak, melyet maga mellett vezetett, a kantára a ló törzsére tekeredik és kicsúszik a kezéből, a ló pedig a zajtól megbokrosodva, szilaj és friss lévén, felugrik, és mélyen beszalad az erdőbe, lehetőséget sem adva, hogy gazdája elfogja. A vajda inkább azzal törődik, hogy fejpántja el ne vesszen, minthogy a ló után menjen, vagy azzal veszt időt, hogy az elveszett fejdísz, esetleg valamelyik drága holmit keresi azok közül, melyekkel a ló fel volt málházva, ezért nem akadályozza meg a szökést, sőt a másik lovon egyre gyorsabban vágat, végül magában mindennel kiegyezik, ami Isten akaratából történt.

³¹ Verancsics a Nyeszter (v. Dnyeszter) humanista nevét használja: Tyras.

³² A Moldva és Erdély határán fekvő moldvai Karácsonykői (románul: Piatra-Neamț) várostól 8 km-re fekszik a nevezetes ősi ortodox Bistrița-kolostor.

Nem sokat halad előre, mivel az állandó megterheléstől testi és szellemi ereje lankadni látszik, letér egy kissé az útról, és enged az álomnak, hogy útja további részét frissebben folytathassa. Bizony, a balszerencse, amely már korábban is teljesen ellene fordult, most egy kupacba rak mindent, amit még el lehet veszíteni, és azon az éjszakán az összes maradék holmijától egyszerre megszabadítja, a maradék lova is elmegy ugyanis mellőle, vagy élelmet keresni, vagy, mert rossz szokása szerint lassanként kihúzta fejét a kantárból, és még messzebbre kóborol. A vajda kutatva, hogy hol lehet a ló, amely az összes többi értéke között a legtovább megmaradt neki, látja, hogy ezt is elvette tőle a balszerencse, ijedten felszerken, és gyalogosan, mivel másként nem teheti, és egyébként is gyorsítani kell a menekülést, megy tovább, de inkább ide-oda bolyong, mint arra felé haladna, ahová igyekszik, mivel az oly kietlen havasokban nem tudja a helyes utat tartani.

Ezenközben János királyi parancsára a kemény és harcias férfi, Maylád István erdélyi vajda az erdélyi haddal az Ojtozi szorost, melyről a maga helyén fogunk majd beszélni, őrizte Szulejmán császár támadása miatt. A vajda felderítőin keresztül, akik egész Moldvában szétszórva kémkedtek, értesült róla, hogy az országából elűzött Péter vajda valahol az erdélyiek tábora körül bolyong. Embereit, akik jól ismerték a hegyeket, rögtön szétküldte a havasokban minden irányba, hogy derítsék fel, hol van Péter, majd élve és sértetlenül vigyék elé, mondván, a király akarata, hogy a haláltól óvják meg, János ugyanis biztonságban hitte országában, amellyel szándékosan vagy véletlenül ilyen bizalommal van. Különben sem királyhoz illő a szerencsétlenekkel és sorsüldözöttekkel gyalázatosan bánni. Éppen elég büntetést rótt már balsorsa a szerencsétlenre. Emberei elindulván, nem sokkal később egyikük, nemzetségére nézve székely, megtalálta a keresett férfit, aki csak bolyongott céltalanul, egyedül, rettegve, dísz nélkül, fedetlen fővel, szakadt csizmában, s már majdnem ájultan, reszkető lábbal, mert, így mondta, már négy napja, hogy emberi táplálékot nem ízlelt, hogy testének nem volt nyugalma és szemét nem hunyta álomra. Visszavezetve az útra, kísérői azt mondták neki: „Maylád István tudja, hogy a balszerencsétől úzve bolyongsz errefelé, megszánt téged, s többünket küldött keresésedre, s ha magtaláltunk, hozzá kell téged vezetnünk.” Péter vajda, aki nem felejtette el,

hogy Maylád vajda gyakran került szembe törekvéseivel, az Erdélybe való betöréstől is visszaűzte, s ő is gyakran sértette meg Mayládot jogtalanságaival, s emiatt sok ellenségeskedést tápláltak egymás iránt, félt, hogy Maylád megragadván az alkalmat, bosszút áll rajta, s annyi bajt és veszélyt elkerülve, éppen megmenekülése küszöbén pusztul el; nyájasan és könyörgő hangon fordult a székelyhez, s rimánkodva kérte, lehetőleg ne vigye Maylád elé. El is ért annyit rimánkodásával és ígéreteivel a székelynél, hogy az átadta bizonyos közelben tartózkodó székelyeknek, s felmerült a gyanú, hogy a székelyek, óriási ajándékok és nem kevés pénz fejében, kérésére sértetlenül Csicsó várába szállították, mivel ez a vár az övé volt, s már feleségét és gyermekeit is ott tudta.

A bojárok ezalatt a török császárhoz utaztak, hogy állítsa vissza szabadságukat, s az újonnan kinevezett vajdának kifejezték hálájukat; Szucsáva várát és a többit is önként felajánlották neki, s megígérték, hogy esküvel kötik hűségüket az új vajdának, s fogadalmuk alapján a török császár által kreált István vajda minden egyéb parancsának és rendelkezésének hűségesen eleget tesznek. Pétert azért üzték el oly rútul és oly szerencsétlenül atyjától örökölt uralmából, s helyzete azért lett annyira siralmas, mert, amennyiben az emberi elme megítélheti, a szerencse arra akarta őt, aki a hatalmas császárhoz képest oly kicsiny és annyira tehetetlen volt, de nagyravágyásával és hiú önteltségével mégis megszerezte a legfőbb dolgokat, többet, mint amit képes volt elviselni, bajainak tapasztalataival megtanítani, hogy milyen kicsi is az ember, rábírva saját maga jobb megismerésére; mert bizony a halandók végül csak akkor kezdik magukat kiismerni, amikor a balszerencsét megtapasztalják. Ezzel a szerencse azt kívánta nyilvánítani, hogy sokkal jobb magunkat visszafogni és mérsékelni az óriási boldogság közepette, mint szabadosságunktól minden bűnbe és vágyakozásba belesodortatni, mert a vakszerencse gyakran súlyosabb bajokat tartogat azoknak, akiktől azelőtt soha nem csikart ki semmit, és akiknek korábban soha nem tűnt baljóslatúnak.

PORTRÉ

AGATHA CHRISTIE ÉS AZ ANALÓGIA – PÉTER KATALIN

A történész Péter Katalin az MTA Történettudományi Intézetének tudományos tanácsadója, az érdeklődő számára könnyen megismerhető: fogja az általa írt műveket és elolvassa, alkalmasint még hallgathatta előadásait is, például az ELTÉ-n, a CEU-n, a Miskolci Egyetemen. Péter Katalinról már jóval kevesebb tudható, bizonyosan akaratával egyezően. Tág tere marad így a kérdezők képzeletének, akik a személyéhez néhány rövid, de intenzív miskolci találkozás alapján Agatha Christie műveiből találtak analógiát. Az őt körülvevő világról határozott véleménnyel rendelkező, ősz hajjú, egyenes tartású lady, kastélyában kandallóval, kártyaasztallal, metszett kristály poharakkal, könyvtárszobával, titkokkal.

Kiket tart Ön a XX. század kiemelkedő jelentőségű magyarországi történészeinek?

— Hosszú listát tudnék összeállítani kiváló magyar történészek neveiből. Ugyanilyen hosszút lehetne persze nem olyan kiváló emberek neveiből is összehozni, de most nem róluk beszélünk. Egyik első nemzetközi szakmai tapasztalatomat éppen a kiemelkedő magyar történészekről szereztem. 1970-ben, az akkori történész világkongresszuson történt. Mindenkit láthattam, illetve hallottam, aki akkor a történészek világában számított, és azt állapítottam meg, hogy a magyarok mindenki felveszik a versenyt. Állításom ellenőrizhető: a kongresszus után a Századokban részletesen leírtam.

A sok kiváló között is lehetnek a dolgok természeténél fogva még kiválóbbak. Őket alighanem akkor ismeri fel az ember, ha témájuk közelebb áll hozzá. Így ismertem én fel Szabó István kiválóságát inkább utólag, mint akkor, amikor a Kossuth Lajos Tudományegyetemen tanított. Mint egyetemi hallgató azt becsültem benne, hogy könnyeden, érdekes élményként kezeli a történészkedést. Mint történész, Szabó István világos érvelésének iskolateremtő erejét ismertem fel. A Történettudományi Intézetben, ahol egész életemben dolgoztam, sok kiváló kolléga között Benda Kálmán szellemi nyíltságát és Szücs Jenő mindentudását csodáltam legjobban. Életem nagy ajándéka, hogy ezzel a két emberrel, főleg Benda Kálmánnal sokat beszélgethettem. Mellettük – saját élményeim alapján – az irodalomtörténész Klaniczay Tibort tenném meg tiszteletbeli kiváló nagy történésznek. Végül ide kívánczok a néprajzos képzettségű Veress Éva, aki hallatlanul nagy tájékozottsággal tudott a nemzetközi tudományos-

ság színvonalán mozogni. Családrekonstrukciós kutatásokat akkor folytatott eredményesen, amikor az Annales iskola képviselői még csak a módszer felvázolásánál tartottak.

Ez az összefüggés eszembe juttatja a magyar történetírás nemzetközi beágyazottságának problémáját. Magyarul természetesen nem jutunk el sehova. Kevés az olyan tudós, mint például Peter Burke, aki a népi kultúráról írt monográfiájához magyar munkákat lefordítottatott magának, vagy Philip Benedict, aki a kálvinizmusról értekezve tette ugyanezt. Tőle tudom, hogy külön segédert szerződtetett magyar szövegek értelmezéséhez. Ha viszont nem kell külön segítség, hanem valamilyen érthető nyelven jelenünk meg, helyünkön vagyunk. Angolul kiadott magyar könyveket éppen úgy ismertetnek a legjobb folyóiratokban, mint akármilyen más tudományosság műveit, és – ha értenek – ránk éppen úgy hivatkoznak, mint akárki másra. Külföldön is besorolhatunk a kiváló vagy a gyengébb történészek közé.

Évtizedekkel ezelőtt a Rádió Olvastam valahol...¹, utóbb könyvben megjelent sorozatában Köprülü Mehmed 1658. évi erdélyi hadjáratának valós okával is megismertette a hallgatóságot. Pár éve egy éjjeli TV-műsorban beszélt Luther kalapácsa és a wittenbergi vártemplom szervesen egységéről. Az ismeretközlés e sorába a nemrég megjelent A reformáció: kényszer vagy választás? is beleillik. Kötelessége tehát a történésznek mindenki által érthetően írni, hogy „abból a község épüljön”?

¹ Olvastam valahol... Történészek a Rádió ismeretterjesztő műsoraiban. Szerk. Benda Kálmán, Kerekes István, Bp., RTV – Minerva, 1981

— Szerintem nincs értelme három kollégának írni. Tudományosnak szánt szövegeimet is igyekszem úgy megfogalmazni, hogy a kívülállók érdeklődését felkeltsék. Ugyanakkor nem gondolom, hogy az ilyen attitűd felvétele kötelesség volna. Inkább egyéni beállítottság dolga. Mert a „község” a tudomány szempontjából nagyon változó fogalom. A laikusokat értjük rajta, de valamilyen közelítéssel mindenki laikus. Én például történelemből a Magyarországon létező legmagasabb tudományos fokozatot szereztem meg, de mikroökonómiából kevesebbet értek, mint első éves közgazdász unokám, matematikából pedig kevesebbet, mint a kisebbik, gimnazista unokám. És elektronikus adatkezelésből mind a ketten messze leahagynak, holott én is kezelek adatokat számítógépen.

Tévedés azt gondolni, hogy a történettudományi munkáknál a befogadást csak a fogalmazás teszi lehetővé, vagy az gátolja. Semmi sincs magában. A történeti ismeretek bonyolult összetételű kultúra részei, és mindenki a kultúrában elfoglalt helyétől függően értelmezi őket.

Két éve a Korall számára felelevenítette történész-szé válását². Elmesélte, a principium Makkai Sándor egy középkori tárgyú regénye volt. Utóbb aztán az Ördögszekér világa erősebbnek bizonyult, mint a Sárga viharé, vagy, ahogy megfogalmazta: kíváncsi lett a Szűcs Jenő által ábrázolt középkor folytatására. Ön, aki „az 1510-es évektől az 1680-as évekig ismeri nagyjából a történelmet”, ma mivel lelkesítené egy kamaszt, akár egyetemistát arra, hogy a XVI–XVII. századdal foglalkozzék?

— Nem szívesen lelkesítenék senkit arra, hogy akár a 16-17. századdal, akár a történelem bármilyen más korszakával foglalkozzék. A mi munkánkat, mint egyébként minden kutatással járó tevékenységet, csak annak érdemes felvennie, akiben természeténél fogva nagy az intellektuális kíváncsiság. Ha az megvan, és nem vágyik külső sikerekre, de tud néhány nyelvet, ám foglalkozzék történelemmel. A kora újkor azért kellemes terep, mert még áttekinthető. Nagy szorgalommal mind a forrásai, mind a szereplői gyakorlatilag teljes körűen megismerhetők.

Az általánosról a különösré váltva: milyen kötelessége van a kora újkorral foglalkozó magyarországi történésznek, ha javítani akar a mai Magyarország önismeretén?

— Talán azt kell elmondania, hogy egy nagyon nehéz korszakot túléltünk, mert a kora újkor a történelem legnehezebb korszakai közé tartozik, és helyálltunk. Nem voltak nemzetközi ösztöndíjpályázatok, de sok fiatal elment gyalog, szekéren, útközben koldulva Magyarországról nyugati egyetemekre. Majd hazajöttek. Erdélyről vannak – Szabó Miklós kutatásai alapján – pontos adatok. Ezek szerint a 16-17. századi egyetemjáróknak mindössze két százaléka maradt külföldön. Vagy a parasztok: nem kaptak minden nagy fagy vagy árvíz után kártérítést, sem az állam, sem nemzetközi szerveződések nem támogatták őket, mégis megálltak. Politikusok azt szokták mondani, hogy az önálló kezdeményezést a kapitalizmus teremti meg. Az én kutatói tapasztalataim szerint a 16-17. század emberei a körülmények kényszerével önállóan, saját erejükből hatékonyabban birkóztak meg, mint mai utódaik sok segítséggel. Jobban ismerték a természetet.

Tovább szűkítve a kört, Magyarország kora újkor történetének kutatásában miket tart Ön jelenleg a legfontosabb feladatoknak?

— A legfontosabb feladat ma szerintem az, hogy a nagy narratívák, a törvényszerű folyamatok tanulmányozása helyett az akkor és ott élt emberre fordítsuk a figyelmünket. Ez természetesen minden korszakra, nem csak a kora újkorra áll. Sőt, a mindennél fontosabb feladat talán éppen az, hogy felül emelkedjünk a korszakolás kényszerén. Marc Bloch mindenesetre, a történetírás egyik legnagyobb mestere, azt mondta, a periodizáció nem része a történetnek, csak a történész kényelmét szolgálja. Szerintem igaza van. A múlt teljessége nem bontható periódusokra.

Mennyire felkészült ehhez a szakma, illeszkedik-e a korszerű európai irányzatokhoz a hazai kutatás?

— A szakma felkészültsége nagyon egyenetlen. Vannak történészek, akik úgy írnak, ahogyan száz évvel ezelőtt is lehetett történetet írni, mások munkájába belenéz az ember, és azonnal érzékeli, hogy az utóbbi néhány évben írták. Én abszolút értéket egyiknek sem tulajdonítanék. Lényegesnek ebből a szempontból a választás lehetőségét tartom. Ma nincsenek kényszerek, kötelező elméletek vagy nézetek. Aki akar, lehet pozitivistá, aki akar posztmodern. Az olvasó pedig eldöntheti, mit

² A teljes szöveg megtalálható a Korall 21–22. (2005 november) számában a 266–269. oldalon, valamint az interneten is (http://epa.oszk.hu/00400/00414/00015/pdf/t_17peter.pdf).

fogad be, illetve mit vet el. Manapság, amikor minden relativizálódott, nehéz is lenne másként csinálni. Ugyanez a helyzet az Európának nevezett térség történéseinél is. Vannak, akik abban a tudatban írnak, hogy az egész világ a „mi” utunkon jár; egyszer majd minden „Európa” lesz. Mások a sokféleséget, minden történeti pillanat saját értékét látják és láttatják. A korszerűvel a tudományban az én tapasztalataim szerint nagyon kell vigyázni. Megtörténhet, hogy mire valaki utoléri, csak hült helyét találja, mert paradigma-váltás következett be.

Milyen történésképzést tart ideálisnak Magyarországon?

— A történésképzésről éppen most, amikor az úgynevezett bolognai rendszer bevezetése folyik, elég nehéz nyilatkozni. Ideális szerintem az lenne, ha a történelem szakos hallgatók – a felvételi rendszer megfelelő átalakításával – a legjobbak közül kerülnének ki. Mivel pedig az ideálisról, nem a reálisról beszélünk, azt mondom, tudjanak a felvettek latinul, tudjanak a szomszédos népek nyelvén, és ismerjenek néhány világnyelvet. Az egyetemi képzés folyamán küldjék el őket külföldi egyetemekre, hogy tapasztalatból ismerjék meg más kultúrák működését. Szokjanak hozzá ahhoz, hogy a magyarországi történelmet nem egyedinek, hanem az általános egyik megjelenési formájának tekintsék.

Végezetül a bevezető sorokhoz térünk vissza: a nem történész Péter Katalin milyen műveket vesz a leggyakrabban a kezébe könyvtárszobájában? Agatha Christie, Szabó Magda? Továbbá: bridzs, tarokk esetleg rómi? Ha kandallója mellé ül kedvenc foteljébe, kései szüretelésű tokaji hárslevelű öblös borospohárban, francia konyak metszett kristályban, vagy ázsiai teakülönlegesség porceláncsészében, netán egyszerűen egy bögre forró kávé?

— Erre a kérdéshalmazra sorban válaszolok, illetve reagálok. Egy: nincs külön könyvtárszobám. Az elejére utalóan: kastélyom sincs. Kettő: olvastam már mind a két említett szerzőtől, de egyiket sem kedvelem különösebben. Három: csak kanasztázní tudok. Négy: nincs kandallóm. Olvasás közben rendszerint nem iszom. Ha már, kisméretű üvegpohárban erős fekete. A bögre kávénak még a gondolata is elborzaszt.

Kiemelem viszont Agatha Christie-t. Egyik kedvenc szerzőm ugyanis, Carlo Ginzburg, akinek 'A sajt és a kukacok' című könyvét mindenki

ismeri, a történész munkáját a detektívéhez hasonlította. Nem ennyire egyszerűen tette ugyan, de szerintem ideillik. Azt írta, hogy a múltat éppen úgy egymástól távol álló jelekből és tényekből kell összeilleszteni, ahogyan Freud az ember pszichés folyamatait, Morelli a művészeti alkotásokat, Sherlock Holmes pedig a bűntényeket rekonstruálta. Ginzburgra hivatkozva mondom: remélem, a Gesta szerkesztőinek nem véletlenül jutott eszébe rólam Agatha Christie. Szeretném, ha a múltat analógiás módszerrel, minden nyomot figyelembe véve és olyan eredményesen tudnám újjáépíteni, ahogyan ő a legkülönbözőbb bűntényeket rekonstruálta.

*Horváth Zita – Nagy Gábor
Miskolci Egyetem, Középkori és Kora Újkori
Magyar Történelem Tanszék
3515 Miskolc-Egyetemváros*

„PERL UND STAIN” – ÉRTÉKNÖVELŐ DÍSZÍTÉSEK A KORA ÚJKORI POZSONYI POLGÁRSÁG ÉKSZEREIBEN

Tózsa Rigó Attila

Miskolci Egyetem, Egyetemes Történelmi Tanszék, 3515 Miskolc-Egyetemváros

Jelen tanulmány célja vizsgálni az ékszereknek a 16. századi pozsonyi polgárság mindennapi életében betöltött szerepét, illetve ezen érték tárgyak speciális díszítési módjait, különös tekintettel a végrendelezési gyakorlatra. Általánosságban elmondható, hogy a ruházat mellett az ékszerek viseletét is szabályozó, és időről időre megújított ruharendtartások ellenére a luxus és a kiemelkedő társadalmi státusz reprezentálása iránti igény fokozatosan növekedett a korabeli európai polgárság körében. A tehetős polgárok újra és újra megszegték a városi hatóság által előírt korlátozásokat, mivel a lakosok nem akartak lemondani arról, hogy vagyoni helyzetüket ilyen módon tárják a nyilvánosság elé. A személyes pompa mértéke természetesen szoros összhangban volt az egyes polgárnak a városi közösségekben elfoglalt helyével, illetve az adott személy rétegtudatával.¹ Ily módon tehát az ékszerek tükrözték tulajdonosuk anyagi helyzetét, társadalmi rangját.

A címben említett északnyugat-magyarországi város polgárságának ilyen irányú vizsgálatához egy speciális forráscsoportot, az 1529-1557 között született második pozsonyi Végrendeleti Könyvet vettük alapul.² A vizsgált városkönyv 391 testamentumot tartalmaz, amelyek tömeges méretekben szolgáltatnak a korabeli anyagi kultúrára vonatkozó adatokat, ezáltal kiváló lehetőséget biztosítva ahhoz, hogy széles körű információs bázisra támaszkodva többek között olyan témaköröket elemezhessünk, mint az anyagi kultúra és a polgárok társadalmi önde-

finíciós igényének metszéspontjában elhelyezkedő ékszerek tárgyköre. Ezen belül számos adalékinformációval szolgál, ha külön figyelmet szentelünk az ékszerek esztétikai küllemét javító és értékét növelő díszítési módoknak.

Rövid bevezetőként megemlíthető, hogy az 1460-as évektől visszaesés következett be Pozsony gazdasági életében. Mindez azonban nem befolyásolta negatívan az ékszerviseelési szokásokat, épp ellenkezőleg, a késő középkori végrendeletek idevonatkozó mutatóit figyelembe véve az mutatható ki, hogy erősödött a lakosságban az ilyen típusú ingóságok iránti igénye. Ennek eredményeként éppen a 16. század elejére vált jellemzővé az a folyamat, amelynek során egy személy kezén nagyobb számú ékszer is felhalmozódhatott.³

A kora újkori végrendeleteket vizsgálva ennek a tendenciának a folytatódását, vagy még inkább felerősödését tapasztaljuk. Megállapítható ugyanis, hogy az 1350 és 1529 között született 883 pozsonyi testamentumban (első Végrendeleti Könyv) 339, ékszerekről szóló említést találunk, amely 178 örökgyótól származik. Az ékszerről rendelkezők az örökgyók húsz százalékát teszik ki, az említések pedig az ingóságokról tett összes említés 8,8 %-át. A Szende által elvégzett feldolgozásban egy említés több darabszámot is takarhat, ennek megfelelően a késő középkori végrendeletekben egy testáló átlagban 3-4 ékszerről rendelkezett.⁴ A második Végrendeleti Könyv tanúsága szerint a 16. század második harmadában már magasabb volt az egy személy által birtokolt ékszerek száma. A vizsgált anyagban 82 testamentumban (az összes végrendelet 21,1 %-a) legalább 517 ilyen tárgy-

¹ Az ausztriai rendtartások általában ahhoz szabták az egy személy által viselhető ékszerek értékét, hogy az illető a városi közösség melyik rétegéhez tartozott (PETSCHACHER, Rebekka – WANZENBÖCK, Gudrun: Bürgerliche Alltagskultur im Spiegel Wiener Testamente (1593-1630). Diplomarbeit zur Erlangung des Magistergrades der Philosophie Wien, 1993. 112.). Hasonló szabályozásról Pozsonyból nincs tudomásunk.

² Archiv mesta Bratislavy (AMB) Protocollum Testamentorum II. AMB 4 n 2.

³ Hasonló tendenciát mutatnak a korabeli alsó-ausztriai viszonyok is. SZENDE Katalin: Otthon a városban. Társadalom és anyagi kultúra a középkori Sopronban, Pozsonyban és Eperjesen. Társadalom- és Művelődéstörténelmi Tanulmányok 32. MTA Történettudományi Intézete, Bp., 2004. 143.

⁴ SZENDE 2004 4. és 12. táblázat, illetve 142.

ra vonatkozó említést találunk. Az összes ingóságra vonatkozó darab- és tételszámokhoz viszonyítva az ékszerek 18,2 %-os aránnyal vannak jelen. Megállapítható még, hogy a kora újkori végrendeletekben az ilyen jellegű érték tárgyaknak az egy főre eső száma átlagosan 6,3. A további összevetéshez a leggyakrabban előforduló értékesebb ékszerfajták darabszámait tudjuk még szembeállítani. Eszerint az első Végrendeleti Könyvben összesen 169 darab övet (65), gyűrűt (83) és pártát említenek (21).⁵ Ehhez képest a jelen tanulmányban feldolgozott 29 év végrendeleti anyagában nem kevesebb, mint 294 ilyen ingóság szerepel. Ezen belül 121 övről, 152 gyűrűről és 26 pártáról rendelkeznek az örökgyógyok. A polgárok által birtokolt ékszerek mennyiségének ilyen mértékű növekedése a tárgytipus két legfontosabb funkciójával hozható összefüggésbe.

A reprezentatív szerep kapcsán már érintettük, hogy az ékszerek kiválóan alkalmasak voltak arra, hogy kihangsúlyozzák tulajdonosuknak a közösségen belüli társadalmi státuszát és ezzel szoros összefüggésben az illető személy által képviselt gazdasági erőt. Bizonyos ékszer típusok viseletében a polgárság a nemesi szokásokat igyekezett követni, utánozni. A késő középkorban még elsősorban a nemesség hatalmi jelvényének számított például a gyűrű. Az a tény, hogy a városi lakosság körében ezen ékszer típus száma jelentősen nőtt, közvetett módon utalhat a kora újkori polgárság megnövekedett gazdasági erejére.

A reprezentáció mellett ki kell még emelnünk az értékhordozó funkciót. Utóbbi minden korra érvényes, gazdasági krízis idején, vagy háborús időszakokban pedig felerősödik jelentősége. A korszak eseményeit, az országban uralkodó zűrzavaros állapotokat és az állandó háborús veszélyt ismerve nem meglepő, hogy a polgárok szívesen fektettek könnyen mobilizálható, ugyanakkor jelentős értéket képviselő, sokszor drágakövekkel, gyöngyökkel díszített, arany és ezüst ékszerekbe. Az ilyen ötvöstárgyak iránti nagy keresletet feltételezi az is, hogy a testálók között szép számmal találunk ötvösöket, vagy olyan asszonyokat, akiknek férjük ilyen mesterseget üzent. A végrendelkezők között foglalkozási ág tekintetében a kézművesek alkotják a legnagyobb csoportot (155 testamentum). Ezen belül 43 szakma különíthető el. Az ötvösök és

az aranyművesek összesítve az egyik leggyakoribb iparoscsoporthoz képezik (9 végrendelet). Ez az adat közel egybevág azzal a feltételezéssel, amely átlagosan tíz főre becsüli a 16-17. században egyidejűleg a városban működő ötvösök számát.⁶

A pozsonyi ötvösök céhkönyve 1575-ből maradt fenn. Ebben hivatkoznak egy korábbi céhszabályzatra, tehát valószínűleg a korábbi évtizedekből, esetleg már a 15. végétől is rendelkeztek céhszabályzattal. Az 1575-ös forrás szerint azoknak az idegen iparosoknak, akik a céhbe történő felvételüket kérték, előbb legalább két évig Pozsonyban kellett dolgozniuk legényként, majd mesterremek elkészítésével kellett bizonyítani szakértelmüket. A pozsonyi születésű legényeknek más városban töltött tanulóéveit beszámították.⁷ A 16. századi mesterek között csak egy pozsonyit ismerünk, a többség osztrák területről, főleg Kremsből és Salzburgból származott. A legények között is kevesen vannak olyanok, akik magyar városokból kerültek Pozsonyba. Az idegen származásúak között találunk bécsieket, szászországiakat, a Lajta menti Bruckból, vagy Hainburgból származókat, s ezek mellett ritkábban olyan távoli területek, mint Pomeránia, Württemberg, vagy Schleswig-Holstein fiai is előfordultak.⁸

Az ötvösművek szigorú ellenőrzése megkövetelte az áru minőségének hitelesítését. Ez két lépcsőben történt. Először maga a mester ütötte rá a kész árura saját mesterjegyét, amely rendszerint a keresztnév és a családnév kezdőbetűiből állt. Ezt követően – az ötvöstárgy anyagának és formájának vizsgálata után – a céhmesternek kellett a céh hitelesítő jegyével ellátnia a kifogástalannak minősített árut. Ha a munka nem felelt meg a kívánt követelményeknek, akkor a céhmester a céhtagok jelenlétében összetörte azt.⁹ A pozsonyi ötvösök céhjegye a város címeréből ismert városfalrészlet ábrázolta kapuval és

⁶ KÓSZEGHY (WINKLER) Elemér: Magyarországi ötvösjegyek a középkortól 1867-ig. Bp., 1936. 289.

⁷ MIHALIK József: Háromszáz év a pozsonyi ötvösség történetéhez. Múzeumi és Könyvtári Értesítő 1911. 85–155., itt: 87.

⁸ MIHALIK 1911. 97.

⁹ MIHALIK 1911. 98. Egy 1627-es bejegyzés szerint Hans Volkhan egy klenódiomot és egy rubinköves gyűrűt készített mesterremeknek. A mesterek nem fogadták el a munkát, azonban mégis felvették a céhbe, azzal a kikötéssel, hogy újra el kellett készítenie a kérdéses tárgyat. MIHALIK 1911. 90.

⁵ SZENDE 2004 137–140.

három toronnyal.¹⁰ Emellett jellemző volt a városban készült ötvöstárgyakon az anyag vizsgálatánál a fűrészvonalú metszés alkalmazása is („*Ziselierstich*”).¹¹

Drágakövek és más értéknövelő díszítések a gyűrűknél

A gyűrűnek (*ring*), mint ékszertípusnak korábban említett funkciói mellett fontos szimbolikus jelentősége volt és van. A gazdagság és a hatalom jelképes megtestesítése mellett említhetjük itt többek között a köralakra visszavezethető jelentéstartalmat, az önmagába záródó körforma ugyanis az örök és feloldhatatlan kapcsolatra utal.¹² Az eljegyzési gyűrűk esetében nyilván a férfi és a nő között létrejövő házassági kapcsolat feloldhatatlanságára asszociálhatunk.

A gyűrű a testamentumokban a második leggyakrabban említett ékszertípus (152 tétel). A rendelkezések több mint 90 %-a a vagyoni elit tagjaihoz kötődik.¹³ Fontos megjegyeznünk, hogy az egyes ékszerek közül egyedül a gyűrűk esetében találkozunk a férfiak többségével. A felső réteg körében a férfi említők majdnem kétszer annyian vannak, mint a nők. Mivel joggal feltételezhető, hogy a polgárok minden esetben rendelkeztek ékszereikről, megállapítható, hogy a hatalom és a gazdagság ezen szimbóluma elsősorban a korabeli tekintélyes férfiak viseletéhez tartozott. A nemek szerinti tagolódást követve elmondható, hogy a vagyonos férfiak a gyermekek közül inkább fiaikra, míg a

tehetősebb asszonyok szinte kizárólag lányaikra örökítették ezeket a darabokat. A fenti adatokból arra következtethetünk, hogy léteztek külön férfi és női változatok, még ha a végrendeletekben nem is találunk erre vonatkozó megjegyzést.¹⁴ Ezzel szemben viszont a tárgyalt ékszertípus kapcsán viszonylag változatos formagazdagságról kapunk információt. A gyűrűk leírása által nyert adatokat két csoportra oszthatjuk. Egyik részük a tárgyak alakjára, másik részük főként anyagára vonatkozik. Az információk (212 adat) túlnyomórészt (közel 94 %) olyan testálóktól származnak, akiket a vagyoni elithez soroltunk. Így tehát inkább csak a felső rétegre jellemző gyűrűkről kapunk információkat.

Az ékszerek alakja nagyban összefüggött azok funkciójával. A legjellegzetesebb gyűrűtípus a pecsétgyűrű (13 említés). Három esetben fordult elő, hogy egy személy két ilyen darabról rendelkezett. Mindhárman a vagyonos felső réteghez tartoztak. A 16. században ezek a darabok a férfiviselet fontos elemei voltak. Különleges funkciójukból eredően nem csak kedvelt ékszereként, vagy státusszimbólumként szolgáltak, hanem egyben praktikus feladatot is elláttak, amelynek jelentős szerepe volt a korabeli jogi életben.¹⁵ A késő középkorra már a legtöbb polgár, vagy család rendelkezett pecséttel. Ennek fényében viszont meglepő, hogy a végrendelezők csak ilyen kis csoportja említi ezt az ékszertípust. Ez valószínűleg arra a szokásra vezethető vissza, hogy a halottal együtt pecsétjét is eltemették, nehogy azt más fel tudja használni.¹⁶ Az ékszertípus örökösei között csak férfiakat találunk. A legtöbb esetben az örökhagyó fia, annak hiányában fivére, ritkábban férfi barátja örökölt ilyen darabokat. A pecsétgyűrűk nem csak mint a végrendeletek tárgyai jelennek meg, hanem egyben a testamentumok gyakorlati megvalósulásának is fontos részei is voltak, hiszen számos esetben említik, hogy az utolsó

¹⁰ KŐSZEGHY WINKLER Elemér: A kutatás némely módjai az ötvösség történetében. *Archeológiai Értesítő* 1911. 33–50. p. (A továbbiakban: KŐSZEGHY WINKLER 1911/a) 44. A legkorábbi fennmaradt egyéni mesterjegye a 16. század végéről egy Jacob Steiger nevű ötvösmestertől származik. A jegy mindkét oldalán bevágott szív-pajzsban egy *J* és egy *S* betűt ábrázol. KŐSZEGHY WINKLER Elemér: A pozsonyi ötvösjegyek. *Múzeumi és Könyvtári Értesítő* 1911. 155–161. itt: 158–159.

¹¹ KŐSZEGHY WINKLER 1911/a 39.

¹² PETSCHACHER–WANZENBÖCK 1993. 114.

¹³ A vagyoni elit definiálásához a 391 testálót két csoportra osztottuk annak alapján, hogy mekkora vagyonról rendelkeztek. A felső réteg elhatárolásánál az ingatlanról és az ékszerekről tett rendelkezések, ill. a pénzhagyatékok játszották a legfontosabb szerepet. A Végrendeleti Könyv információi mellett bevontuk az elemzésbe az 1542/43-as pozsonyi adójegyzék és az 1538–1566 közötti pozsonyi Tiltáskönyv idevonatkozó adatait is. Mindezek alapján elkülönítettünk egy 106 főből álló vagyoni elitet (27,1%), a fennmaradó 285 örökhagyó csoportját (72,9%) a városi középréteghez tartozónak vélhetjük, hiszen általánosan elfogadott, hogy a korszakban a városi polgárság közép- és felső rétegének képviselői tettek írásban végrendeletet.

¹⁴ Elképzelhető az is, hogy egyszerűen csak méretbeli különbségekről volt szó. Ebben az esetben a nagyobb férfigyűrűket könnyebben lehetett úgy átalakítani, hogy azt az örökhagyó lánya hordhassa. A nagyobb számú rendelkezések esetén pedig nyilván nem a személyes használat volt az elsődleges, hanem a teauráló funkció.

¹⁵ PETSCHACHER–WANZENBÖCK 1993. 114.

¹⁶ SZENDE 2004 139. A kora újkorban ismerünk soproni polgárok körében olyan példát, amikor meglévő címerpecsétjük helyett gemmával díszített gyűrűjüket használták hitelesítés végett. TOMPOS Ernő: Soproniak középkori pecsétjei. *Soproni Szemle XXVII/1973.* 289–306. itt: 290. A gemmákhoz ld. még később a drágakövek tárgyalását.

rendelésben foglaltak hitelességét a tanúknak, illetve néha magának a testálónak is saját pecsétjükkel kell megerősíteniük.

Három alkalommal említenek férfiak jegygyűrűt (*gemahlring*), amelyet minden esetben feleségükre hagynak. Két esetben találkozunk ún. „emlékgyűrűvel” (*gedenkhiring*), melynek funkcióját nem tudtuk közelebről meghatározni. A kiemelkedő vagyonról rendelkező seborvos, Leopold Seidenschwanz seborvos részletebben is leír egy ilyen darabot. Végredeletében vejére, Thomas Entzenweißra hagy egy *gedenkhiringet*. Utóbbi ebben az évben (1556) pozsonyi jegyző volt. Az említett ékszer három részből, vagy gyűrűből állt, amelyeket valószínűleg egymásba lehetett illeszteni („*meinen guld gedencckh ring, welche drei inain sind*”).¹⁷ Egyszer említenek még *dratringet*, amelyet valószínűleg vékony arany csikokból olvasztottak össze és egy testamentumban szerepel *daumbring*, amelyet minden bizonnyal a hüvelykujjon viselt tulajdonosa.

Az anyagra vonatkozó adatokból egyértelmű, hogy az aranyból készült gyűrűk voltak többségben (108 tétel). Ehhez képest csekély számban említenek kisebb értékű ezüst gyűrűt (8 tétel). Két esetben olvashatunk aranyozott darabokról.

A gyűrűket díszíthették különböző ábrákkal, vagy egyszerűbb képekkel is. Ez két módon történhetett: zománcozással (ilyenkor *drauf* kifejezés szerepel), vagy gravírozással (*in*, vagy *drin* kifejezéssel jelezték). Az előbbire példaként két különleges darabot emelhetünk ki, amelyeket Mert Zirkendorffer tanácsos hagyott fiaira. Az egyik gyűrűn Szt. György, a másikon egy szarvas alakja volt látható („...*dem Daniel den grossern, drauf S. Jörg, den kleinern dem Cristoff, drauf ein hirsch*”).¹⁸ Gravírozásra olyan esetben találunk példát, amikor belevésték a tulajdonos monogramját a gyűrű anyagába.

A gyűrű esztétikai és tényleges értékét a fent említett egyszerűbb díszítési módok mellett leginkább az emelte, ha drágakövet foglaltak bele. A drágakövek értékét több tényező határozta, illetve határozza meg napjainkban is. Különleges színük és fényük mellett minden korban nagy jelentőséggel bírt ritkaságuk. Felkutatásuk, kitermelésük, szállításuk és nem utolsósorban megmunkálásuk igen magas költségekkel járt.

Mivel a legtöbb drágakő a természetben, nem abban az alakban fordul elő, ahogy felhasználják őket, ezért a kívánt forma elérése igencsak munkaigényes folyamat. Az ötvösnek már előre tudnia kellett, hogy az adott nyerskőből milyen rendeltetésű ékkövet kell készítenie, s a kívánt formát a legkisebb anyagvesztéssel kellett kialakítania. Az esztétikai hatás és a ritkaság mellett fontos tényező még ezeknek az anyagoknak a keménysége, amely ellenállóvá tette őket a rendszeres igénybevételnek, s gazdájuk számíthatott tartósságukra.

Kiemelkedő szépségük és jelentős anyagi értékük mellett, vagy éppen ezekből következően számos drágakőhöz különböző legendák, babonás hiedelmek kapcsolódtak. A vörös árnyalatú kövek, mint a rubin és a karneol a rangot és a hatalmat jelképezték. A hegyikristályról azt tartották, hogy elűzi a rossz álmokat, a zafírnak pedig a lázas betegségek gyógyításában tulajdonítottak szerepet. A smaragd a remény örök zöld színével a hűség és a szerelem jelképe volt. A drágakövek királynője, a gyémánt a tisztaság, a szerencse és a béke szimbólumává vált. Bizonyos köveket bolygókkal hoztak összefüggésbe, ennek eredményeként az egyes hónapokhoz is rendeltek drágaköveket, így például a februárhoz az ametisztet, az áprilishoz a gyémántot és a hegyikristályt, májushoz a smaragdot, a júliushoz a rubint, a szeptemberhez a zafírt, a novemberhez a topázt, s végül a decemberhez a türkiszt.¹⁹ A 14-15. században Genova és főleg Velence vált az európai drágakő-kereskedelem központjává. Később Párizs, Antwerpen, Amsterdam, Rotterdam, illetve Közép-Európában Nürnberg és Prága jutott jelentős szerephez.

A tárgyalt pozsonyi végrendeletekben több mint hatvan idevonatkozó említést találunk. A drágakövel díszített ékszerek jelentőségét mutatja a vagyonos városi jegyző, Heinrich Schedel esete is, aki összesen nem kevesebb, mint 17 gyűrűről rendelkezik, és ezek közül csak azt a négyet nevezi meg konkrétan, amelyekbe valamilyen ékkövet foglaltak. A drágakövekről szóló információkat az 1. táblázat foglalja össze.

A fentiek tekintetében érdemes röviden megvizsgálnunk, hogy a korabeli polgárság felső rétege körében milyen drágakövek örvendtek népszerűségnek. A két leggyakoribb, a korund csoportba tartozó rubin és zafír. Előbbi

¹⁷ AMB Prot. Test. II. fol. 317b.

¹⁸ AMB Prot. Test. II. fol. 252a.

¹⁹ OBERFRANK Ferenc–RÉKAI Jenő: Drágakövek. Bp., 1982. 199–201.

klasszikusan mélyvörös árnyalatú, azonban színváltozatai a rózsaszínűtől a vérvörösön át egészen a sötét bordóig, sőt a barnás árnyalatúig terjedhetnek.²⁰ Egy esetben zafírral együtt fordul elő, míg két gyűrűben smaragddal kombináltak. Egy különleges darabról ír Blasy Beham, amikor feleségére és születendő gyermekére hagy egy nagy aranygyűrűt, amely kígyó alakot formál, s a kígyó nyelve rubinból készült („*gemacht wie ein shlangen mit einer rubinen zungen*”).²¹ A leggyakrabban kékes árnyalatú zafiroknak számos más változatát is ismerjük. Mindazokat a korundokat, amelyek nem piros színűek, zafírnak nevezzük. Ebből következően létezik zöld, sárga és ibolyaszínű zafír, valamint szintelen változat is (leukozafor).²² A testamentumokban valószínűleg kék árnyalatú zafirokat említenek. Erre abból következtethetünk, hogy az ettől eltérő ritkább, s ezért értékesebb árnyalatokat biztosan külön kiemelték volna. Itt találunk utalást a drágakő táblás megmunkálására („*gros guld ring mit einer grossen sophier tafel versetzt*”).²³ Ebben az esetben a követ valószínűleg úgy illesztették a foglalatba, hogy az nem emelkedett ki a gyűrű síkjából, illetve nem csiszolták fazettás felületűre. Hasonló kivitelezést feltételez a *blat* megjelölés is.

A mindenkor legértékesebb és legkeresettebb drágakövek, a gyémántok említésénél a táblás megmunkálás mellett több esetben találkozunk a *gespitzn* kifejezéssel, amely valószínűleg a *cabochon*, vagyis domború csiszolási módra utal. A gyémántok csiszolását egészen a késő középkorig elég kezdetleges eszközökkel végezték. A Brüggeből származó Ludwig van Berquem 1456-ban dolgozta ki a gyémántporral történő csiszolás technikáját. Ez új lendületet adott a kereskedelemnek, s a kora újkor időszakára tovább nőtt a vagyonos rétegek által támasztott kereslet. Precízebb csiszolásra utaló megjegyzés olvasható a korábban már említett Blasy Beham testamentumában, amikor is egy háromszögletű gyémánttal („*mit einem dreieckheten diemant*”) díszített jegygyűrűről rendelkezik.²⁴

Drágakő	Vagyoni elit	Középréteg	Σ
Rubin	8	1	9
Zafír	6	–	6
Gyémánt	5	–	5
Türkisz	5	–	5
Karneol	5	–	5
Hiacint	4	–	4
Ametiszt	2	–	2
Smaragd	2	–	2
Gyöngy ²⁵	1	1	2
(Hegyi)kristály ²⁶	1	–	1
Kalcedon	1	–	1
Cirkon	1	–	1
Topáz	1	–	1
Kék kő	1	1	2
Barna kő	2	–	2
Vörös kő	1	–	1
Zöld kő	1	–	1
Fehér kő	1	–	1
Egyéb kő ²⁷	14	–	14
Összesen	62	3	65

1. táblázat: *Drágakövek a végrendeletekben testálók szerint*

A három legértékesebb drágakő mellett gyakran előfordul még a kisebb értéket képviselő, zöldeskék, vagy égszínkék, ritkábban sárgászöld árnyalatú és átlátszatlan türkisz, és a karneol. Utóbbi tulajdonképpen vörös színű kalcedon. Az egy alkalommal szereplő kalcedon leggyakoribb színe a szürke, vagy kékesszürke.²⁸ Összesen ötször említenek cirkont. Ebből négy annak leggyakoribb változatára, a hiacintára (*hyacint*) utal, amely leginkább sárgászöld árnyalatban fordul elő. Az utóbbi két kőhöz hasonlóan közel áll egymáshoz a hegyi kristály és a lilás árnyalatú ametiszt. Jelentőségük, hogy a legtöbb eddig felsorolt drágakővel ellentétben ezek Magyarországon is előfordulnak, így valószínűleg nem tartoztak a tárgyalt időszakban

²⁵ Jóval nagyobb számú gyöngyről esik szó a testamentumokban. Az övekre és pártákra felvarrt gyöngyök számát azonban még csak megközelítőleg sem tudjuk meghatározni (négy ilyen módon díszített öv és 17 ilyen párta szerepel), ezért itt csak a gyűrűkbe foglalt gyöngyökről közölhetünk pontos információt.

²⁶ Egy alkalommal szerepel *chrisoliv* kifejezés. Kristály alatt valószínűleg itt hegyi kristályt értettek.

²⁷ Közelebről nem azonosítható. Hét esetben csak a *stein* szó szerepel, másik hét alkalommal olyan neveket említenek, amelyek pontos jelentését nem tudtuk közelebről meghatározni.

²⁸ Nevét a Boszporusz partján fekvő ókori városról, Khalkedonról kapta. A karneol elnevezés pedig a latin *cornu* (cseszesnyé) szóból ered. OBERFRANK–RÉKAI 1982. 151.

²⁰ Nevét is színéről kapta (*ruber*). OBERFRANK–RÉKAI 1982. 113.

²¹ AMB 4 n 2 Prot. Test. II. fol. 231a.

²² OBERFRANK–RÉKAI 1982. 116.

²³ AMB 4 n 2 Prot. Test. II. fol. 231a.

²⁴ AMB 4 n 2 Prot. Test. II. fol. 231a.

sem a legdrágább ékkövek közé.²⁹ A nagyobb értékű kövek közül egyedül a smaragd volt számottevő mennyiségben megtalálható Európában. A Salzburg közelében lévő Habachtal környékén volt egy jelentősebb lelőhely.³⁰

A drágakövek méretéről, értékéről sajnos nem rendelkezünk információkkal. A mérethez vonatkozóan csak hozzávetőlegesen értelmezhető (*klein* és *gros*) jelzőkkel találkozunk. Többször előfordul viszont gemmák említése, amelyek minden bizonnyal növelték az adott darab értékét.³¹ Ilyenkor különböző figurális ábrákat hoztak létre a gyűrű vagy a kő felületén. A gemmáknak két nagy csoportját különböztetjük meg: a kámaák (*Gamahe/Gamaha*) esetében a figura kiemelkedik a drágakő síkjából, tehát egy domború ábrázolási módról van szó, míg az intagliók (olaszul jelentése: metszet) készítésekor az ábrát belevésik az anyagba, azaz a minta a kő síkjától alacsonyabban van. A tárgyalt testamentumokban hét esetben fordul elő ilyen díszítési mód. Ezek közül kettőnél kámaáról beszélhetünk. Ezeknél nem részletezik az ábra formáját. A fennmaradó öt esetben valószínűleg intagliót említenek (a „*versetzt darein*”, vagy a „*darein geschnitten*” kifejezéssel jelölik). Ebből három darabnál egy-egy arc van belevésve a kőbe, egynél egy fejet említenek, míg a már többször említett Beham pecsétgyűrűjébe saját címerét vésette bele.³²

Általában a vagyoni elit vizsgálata szempontjából azért van nagy jelentősége a drágakövek és egyéb díszítési módok ilyen mélységű részletezésének, mert a gyűrűk számának a késő középkori darabok előfordulásához viszonyított mennyiségi növekedése mellett az ékszerek részletesebb esztétikai leírása, minőségi mutatóik kiemelése is azt mutatja, hogy nagyobb hangsúlyt kaptak ezek az értéktárgyak.

²⁹ A legtöbb drágakövet keletről hozták be Európába. A gyémánt szinte kizárólagos lelőhelye egészen a 18. századig India volt. A rubin hazájának Burma számított, míg a legfontosabb zafir- és topázlelőhelyek Ceylonon voltak. OBERFRANK–RÉKAI 1982. 71., 114., 117., 141.

³⁰ OBERFRANK–RÉKAI 1982. 126.

³¹ A reneszánsz idején jöttek divatba az antik gemmákkal díszített gyűrűk. A 15–16. század fordulóján már arra is volt példa, hogy ezek az ékszerek a pecsétgyűrűket helyettesítették. Amint azt korábban említettük, Sopronban már a 15. század utolsó évtizedeiben is használtak gemmákkal ellátott gyűrűket végrendeletek hitelesítésére. TOMPOS 1973. 290., ill. 305.

³² Mind az öt intagliós gyűrű Beham testamentumában szerepel.

A gyűrűk értékére vonatkozóan öt végrendeletben találunk információkat. Ezek közül viszont csak egy esetben adnak meg pontos értéket, a fennmaradó négyenél ugyanis adósság törlesztéseként zálogba adott tárgyról van szó, ahol a gyűrűk más értékes ingóságokkal (legtöbbször ezüst edényekkel, övekkel, egy esetben egy itáliai nyereggel) együtt szerepelnek és értéküket összesítve közlik. Az említett használható információ szerint a vagyonos Blasy Gros ötvös vejére hagy egy zafiros gyűrűt, amelynek értékét hatvan tallérra becsüli („*ein ring mit aim sophier blat geschätzt per 60 taler*”).³³ A mintegy negyven arany forintot érő darab értékét nyilván erősen megemelte a belefoglalt drágakő. A többi tételnél, ahol gyűrűk és más tárgyak pénzbeli értékét együttesen adják meg az összegek 6 és 22 arany forint között mozognak.

A gyűrűk örökösei között döntő többségében a végrendelezők gyermekeit találjuk (63,5%). Korábban már említettük, hogy a férfiak valamivel nagyobb arányban rendeltek ilyen ingóságot fiaik számára, míg a nők szinte kizárólag lányaikra hagyták gyűrűiket. A férfi örökhagyók vizsgálatánál némileg zavaró, hogy a legnagyobb számú gyűrűről rendelkező Blasy Beham születendő gyermeke és felesége között megosztva rendelkezik ékszereiről. Így ebben az esetben jelentős számú gyűrű örökösének a neve bizonytalan. A házastársnak örökösként történő megjelölése inkább a férfiaknál volt jellemző, nők csak két esetben hagytak férjükre ilyen értéktárgyat. A rokonság egyéb tagjai között szinte kivétel nélkül testvérek szerepelnek, s olyan esetekben, amikor nem állt fenn rokonsági kapcsolat örökhagyó és örökös között, akkor kizárólag csak barátokra, azok lányaira, feleségére, vagy lánytestvérére hagytak gyűrűket. Szolgálók, szegények, ispotály egyetlen esetben sem jelenik meg kedvezményezettként. Összességében elmondható, hogy a gyűrűket még a többi ékszerhez képest is jobban igyekeztek a család körén belül tartani. A szűk családtagok aránya az örökösök között 77,3%, a teljes rokonságé pedig 92,7%.

Párták és egyéb ékszerek

Az eddig tárgyalt három leggyakoribb ékszer típus mellett még viszonylag gyakran (30 említés) jelenik meg a korszak jellemzően női

³³ AMB 4 n 2 Prot. Test. II. fol. 239a.

fejdíszre, a pártá (*Pärtl, Parten, perten*). A tulajdonosok között a vagyoni elithez tartozók és a középréteg képviselői itt már közel egyenlő arányban vannak jelen (17 : 13). Ez az ékszertípus tehát valószínűleg mindkét vagyoni rétegen belül hasonló népszerűségnek örvendett. A nem szerinti megoszlás igazolja, hogy az ékszert nők hordták. Mindössze két alkalommal jelenik meg férfi említő, ezekben az esetekben nyilván az értékhordozó funkció volt hangsúlyos.

A vagyoni elit tagjai minden esetben említik a párták valamilyen jellemzőjét. Az esetek nagy többségében mindkét rétegnél a fejdísz gyöngyökkel díszített változatáról van szó (17 említés). Egy esetben azt is kiemelik, hogy a pártán lévő gyöngyöt egy ingről varrták át. A gyöngyök mellett még ezüst gombokkal is díszíthették a pártákat. Jacob Körbler felesége, Barbara asszony egy borostyánkő-, vagy achát-díszítésű darabot („*ain augstaine perten mit aim pisem knopff*”) hagy lányára.³⁴ A *pisem* kifejezés még kétszer fordul elő. Ezekben az esetekben valószínűleg egy pézsmából készült és alma alakot formázó dísz (*pisem apfel*, vagy *Bisamapfel* – pézsmaalma, pézsmaszagoló) varrták a pártára. Ez egy gömb alakú csüngő volt, amit gerezdenként szét lehetett nyitni és a belsejébe olyan illatos anyagokat helyeztek, amelyeknek gyógyító hatást tulajdonítottak (például pestis és más járványok ellen). Már az illatanyagok miatt is értékes volt, s értékét tovább növelte, hogy a tartó kazetta sokszor nemesfém-ből készült.³⁵ A párták örökösei között mindkét vagyoni rétegnél a rokonság – kisebb részben a baráti kör – fiatal nőtagjai vannak jelen a legnagyobb számban.

A 15. század folyamán a női ruhák kivágásának elterjedésével egyre kedveltebb lett a nyakékek viselete.³⁶ Még a pártákhoz képest is csekélyebb számban vannak jelen a nyakékek (*goller, halsgoller*) és a láncok (*kette*), összesen 11 említéssel. Utóbbiak anyagára két darabnál van adatunk: egy ezüst és egy arany láncot említenek. A *goller* kifejezés valószínűleg olyan nyakékre utal, amelynél – az övekhez hasonlóan – szövet alapra varrtak nemesfém díszítést. Egy-

egy esetben van információnk damasztra, atlaszra és tabitra. A tulajdonosok között döntő többségében a vagyoni elit tagjait találjuk, az örökösök nagyjából egyenlő arányban oszlanak meg a rokonság egyes tagjai között. Őt *schenkpfennigről* rendelkezik a fentiekben már többször említett seborvos, Seidenschwantz. Ezt a medálként szolgáló ékszertípust valószínűleg a nyakban hordták láncon.³⁷ Mind az öt *schenkpfenniget* hasonló módon díszítették („*darauf ist das alt und neu testament*”), és feltűnő még, hogy mind az öt darabot női örökös kapta (Seidenschwantz lánya hármat, egyet-egyet nővére és menyé). Találunk még az ékszerek között egy kis arany keresztet, egy utazáskor használt ezüst órát és egy – a párták díszinél már említett – *pisem apfelt* önállóan.

Összességében elmondható tehát, hogy a késő középkorhoz viszonyítva a 16. század derekán már magasabb volt a városi lakosság körében az egy főre jutó ékszerek száma. Az ilyen ingóságokról rendelkező testálók között jelentős többségben vannak a vagyoni elithez sorolt örökhagyók. Figyelembe kell azonban vennünk, hogy az elit csoportjának elhatárolásakor fontos szerepet tulajdonítottunk az ékszerhagyatékoknak, ami nyilván bizonyos mértékig torzítja az ékszerről rendelkezők vagyoni megoszlás szerinti megítélését a vagyoni elit javára. A személyes használati tárgyak közül egyértelműen az ékszereknek volt a leginkább reprezentatív jellegük. Emellett fontos még kiemelnünk ezeknek a tárgyaknak a teauráló funkcióját, amelynek jelentősége fokozottan érvényesülhetett a tárgyalt időszakban.

A három leggyakrabban említett tárgytypus közül a gyűrűknél találkozunk a leggyakrabban viszonylag részletes leírásokkal, amelyek szemléletes képet nyújtanak a korabeli polgári viselet ezen darabjairól. A tulajdonosok körén belül az inkább a férfiviselet részét képező gyűrűk kivételével a nők többségét tapasztalhatjuk. Az örökösök tekintetében elmondható, hogy a testálók vagyoni helyzetüktől függetlenül igyekeztek ezeket a vagyontárgyakat a rokonság és azon belül is a szűkebb család körén belül tartani. Továbbá nagyon alacsony az olyan esetek aránya, amikor az ékszer nem csak a rokoni körből, hanem nagy valószínűség szerint az örökhagyó által képviselt vagyoni körből is kikerült, azaz

³⁴ AMB 4 n 2 Prot. Test. II. fol. 98b.

³⁵ TORANOVÁ, Eva: A limitációk jelentősége az iparművészeti kutatásban. In: NAGYBÁKAY Péter (szerk): VIII. Kézművesipartörténeti Szimpózium, Veszprém 1992. November 9–11. Bp., 1993. 41–48., itt: 33. KÜHNEL, Harry (szerk): *Bildwörterbuch der Kleidung und Rüstung*. 1992. (A továbbiakban: *Bildwörterbuch*) 209.

³⁶ *Bildwörterbuch* 99.

³⁷ POPELKA, Fritz: *Geschichte der Stadt Graz*. II. k. Graz, 1960. 374.

az ékszert valamely szolgálónak szánták, vagy kegyes adományként rendelkeztek róla (a vagyoni elitnél 4,3 %).

Kegy tárgyak

A mindennapi használati tárgyak több csoportjánál általában az tapasztalható, hogy az elsődleges funkció mellett ezek az ingóságok még más szerepet is betöltöttek tulajdonosuk életében. Főként a ruhák és az edények, illetve kisebb részben a bútoroknál állapítható meg ilyen jellemző. A kegy tárgyak esetében is ehhez hasonló „többszörös funkcióról” beszélhetünk. Elsődlegesen nyilván a tulajdonos személyes vallásosságának elengedhetetlen eszközei voltak, másrészt viszont ezek a tárgyak legtöbbször értékes anyagból készültek, így a kegy tárgyak értéke sokszor az ékszerekével vetekedett. Ily módon fontossá vált érték hordozó szerepük is, illetve ha nem is olyan expresszív módon, mint az ékszerek, de ezek az ingóságok is alkalmasak voltak a vagyonosság kifejezésére. Így tehát az ájtatosság leple alatt egyfajta „bujtatott reprezentációt” is szolgáltak a kegy tárgyak.

Összesen 38 ilyen ingóságot említenek a végrendeletekben. Az örökhagyók anyagi helyzet szerinti megoszlását vizsgálva megállapítható, hogy a kegy tárgyat említő személyek döntő többsége a vagyoni elithez tartozott. Tizenkilenc ilyen testáló említ összesen 33 darabot, ezzel szemben a középréteg mindössze öt végrendelezővel képviselteti magát. Mind az öten csak egy-egy darabról rendelkeznek.³⁸ Foglalkozás alapján a kereskedők jelennek meg a legnagyobb számban. A kegy tárgyakról rendelkezők között a felső rétegen belül is kiemelkedő vagyonnal bíró kereskedők vannak többségben. A nemek szerinti megoszlás a nők többségét mutatja (60,5 %). A továbbiakban megvizsgáljuk az ebbe a csoportba tartozó ingóságok formai sajátosságait.

Az ide sorolt tárgyak kivétel nélkül rózsafüzérek, vagy másként olvasók (*pette*, *pater noster*). Ezeket a tárgyakat eredetileg a Miatyánk-imádságok számlálásánál használták (ld. *pater noster* elnevezés), a késő középkor időszakában már egyre inkább a Mária-kultuszhoz

kötődő kegy tárgyként jelentek meg.³⁹ Korábban már említettük, hogy a végrendeletekben előforduló kegy tárgyak legtöbbször értékes anyagból készültek. Az örökhagyók szerencsére az esetek többségében nem mulasztották el viszonylag részletesen leírni a rózsafüzérek tulajdonságait. Ez is mutatja, hogy nagy jelentőséget tulajdonítottak ezeknek az értéktárgyaknak. Az anyagra, vagy a kivitelezésre vonatkozólag összesen 63 információval rendelkezünk. Ennek az adatnak a tárgyak számához viszonyított aránya nagyjából megegyezik a gyűrűknél (és az öveknél) tapasztaltakkal. Ez is bizonyítja a kegy tárgyak magas értékét.

A leggyakrabban korall olvasókat említettek (26 darab).⁴⁰ Ezek mellett négy ezüst, két achát és két kalcedon rózsafüzérről rendelkeztek. Utóbbiak közül említést érdemel a vagyonos bíró, Blasy Beham egyik darabja, amely ritka, több színű kalcedonból készült („*vom calcidon mit mancherlai farben*”).⁴¹ Nyilván léteztek kevésbé értékes anyagból készült darabok is, ezeket azonban nem tartották fontosnak beemlíteni a testamentumokba. Erre lehet bizonyíték a vagyonos kereskedő, Hans Engel özvegye, Katherina asszony végrendelete, amelyben legjobb olvasóját („*pesst grallin pater noster*”) hagyja kiskorú lányára.⁴² Ezek szerint volt még más ilyen ingósága is, arról viszont már nem tartotta szükségesnek rendelkezni.

Az említett nemes anyagok mellett tovább emelték a rózsafüzérek értékét a különböző díszítések. A leggyakrabban ezüst- (hat kegy tárgy), vagy aranyozott gombokkal (10) látták el az olvasókat. Előfordult az is, hogy arany, vagy aranyozott keresztelékkel díszítették a kegy tárgyat (4 darab), illetve találunk példát a pártáknál már említett pézsmalmára (*pisem apfel*, *bisam knopf* – szintén négy darab) is. Egy esetben van adatunk olyan rózsafüzérről, amelyet valamilyen kővel díszítettek, az itt említett kék színű kőről azonban nem tudunk közelebbit. Az igazán

³⁸ Bár az elemezhető metszet igen szűk, mégis a rendelkezésre álló adatok alapján megállapítható, hogy a nagy értékű kegy tárgyakról szóló említések alátámasztják a vagyoni elit elhatárolásánál alkalmazott módszert.

³⁹ SZENDE 2004, 198. Az egyre erősödő Mária imádatra utal a Máriát szimbolizáló rózsza. A *pater noster*ek reprezentációs értékét növelte, hogy a kör alakban önmagába záródó változatokat a nyakban lehetett hordani, így lényegében formailag sem álltak messze az ékszereknél már említett nyakláncoktól. Bildwörterbuch 212–213.

⁴⁰ Ez a ritkaság számba menő anyag tulajdonképpen a melegvízi tengerekben élő mézsvázú élőlények megkövesedett maradványaiból származik. Leggyakrabban vörös, vagy vörösesbarna árnyalatban fordul elő.

⁴¹ AMB 4 n 2 Prot. Test. II. fol. 231a.

⁴² AMB 4 n 2 Prot. Test. II. fol. 32b.

értékes daraboknál kombinálták a különféle díszítési módokat. Így például az egyik tekintélyes pozsonyi családhoz tartozó vagyonos kereskedő, Achatz Manhart felesége, Margaretha asszony korall olvasóján egy aranyból készült kereszt mellett ezüst gombok voltak láthatók („*corallin petten mit eim guld kreitz und silber knopff*”).⁴³ Előfordulnak olyan rózsafüzérek is, amelyeket medállal, vagy kis képecskékkel láttak el. Ilyen volt Beham egyik olvasója is, amelyet ezüst gombok és egy bölcsőben vagy jászolban fekvő gyermeket ábrázoló kép díszített („*coralline peten mit silber knepfen und ain kindlein ligt in ainer kriplein*”).⁴⁴

Az olvasók örökösei között – az ékszerekhez hasonlóan – a tulajdonos közvetlen családtagjai képezik a legnagyobb csoportot. Oldalági rokon csak két esetben fordul elő, a rokoni körön kívüli örökösök száma pedig hét. Amint azt a reprezentatív jellegű ékszereknél már tapasztalhattuk, itt is igyekeztek a testálók az értékes ingóságokat a szűk családi körön belül tartani. Rózsafüzéren kívül más kegytárgyakat csak zálogként említenek. Egy Isten báránya medált, egy arany keresztet és egy másik aranyból készült medált négy forint értékű adósságra zálogosított el egy nő a vagyonos szücsnél, Bartlme Pogensdorffernél.

Összességében tehát elmondható, hogy a kegytárgyak – értékes anyaguk miatt – a reprezentatív funkciót ellátó ingóságokhoz, főleg az ékszerekhez hasonlíthatóak. A párhuzam nemcsak a kegytárgyak készítésénél felhasznált értékes anyagok miatt állítható fel, hanem a tulajdonosok vagyoni helyzete, valamint a közeli családtagoknak az örökösök csoportján belüli magas részesedése miatt is.

⁴³ AMB 4 n 2 Prot. Test. II. fol. 240b.

⁴⁴ AMB 4 n 2 Prot. Test. II. fol. 232a.

RECENZÍÓ

TÓTH ISTVÁN GYÖRGY: MISSZIONÁRIUSOK A KORA ÚJKORI MAGYARORSZÁGON (SZERK.: HORVÁTH ZITA, TÓTH PÉTER. BALASSI KIADÓ, BUDAPEST, 2007. 428.)

Tóth István György történelmi életművének koherens része, a kora újkori katolikus missziók történetének kutatása és feldolgozása több forráskiadást, s még több tanulmányt eredményezett, a témáról szóló gyűjteményes kötet azonban a történész korai halála miatt csak posztumusz jelenhetett meg. Korábban publikált munkáinak köteté szerkesztését már Tóth István György is tervezte, a kéziratot azonban csak a Miskolci Egyetem történészei, egyébként a szerző egykori kollégái (Tóth István György ugyanis 1992–1997 között a Miskolci Egyetem Történelem szakán oktatott), Horváth Zita és Tóth Péter készítette elő a kiadáshoz.

Bár a tanulmányok jó része korábban – főként folyóiratokban – megjelent, a kötet mégsem ezek újraközlése, hanem önálló, logikus gondolatmenetre épülő mű, egy tragikus félbeszakadt tudósi életmű koronája. A koherenciát erősíti, hogy a kötetet a manapság megszokott fejezetek helyett Tóth István György „könyvekre” osztotta, ami másnál anakronizmus lenne, hiszen a humanista irodalom korszaka után a szerzők már ritkán osztják könyvekre publikációikat; Tóth István műve esetében viszont valóban három önállóan is értelmezhető könyvről van szó: Első könyv: A hódoltság, Második könyv: A Királyság és Erdély; Harmadik könyv: A szerzetesrendek és missziók. A három részt a fő téma, a kora újkori kelet-közép-európai missziók története kapcsolja egybe.

Az egyháztörténet és a művelődéstörténet közös és izgalmas részének tekinthető a katolikus misszionáriusok és missziók kutatása. A missziók az 1622-ben Rómában alapított Hittérítés Szent Kongregációjának megbízásából végezték térítő tevékenységüket a kora újkori Magyarországon; s ezt a történettudományban sokáig kevésbé kutatott témát járja körül Tóth István György tanulmánygyűjteménye, jórészt saját, revelatív levéltári kutatásai alapján. A könyv nem csupán az egyes misszionáriusok, vizitátorok és vikáriusok munkájába enged bete-

kinteni, hanem képet ad a katolikus egyház korabeli politikájáról, rekatolizációs tevékenységéről, a hívek hitéletéről és szokásairól, s nem utolsósorban az egyes misszionáriusok életútjáról, „karrierjéről” is.

A mű Első könyve a három részre szakadt középkori Magyar Királyság legviszontagságosabb államába, a Török Birodalom részévé vált hódoltságba küldött missziók történetével foglalkozik. A katolikus egyház a tridenti zsinat után gyökeres változásokon ment át, felismerve ugyanis a protestáns hitélet egyre szélesebb terjedését, kénytelen volt saját magát megreformálni, ehhez eleinte a pápai államban, majd Itáliában és távolabb is igyekezett felmérni a katolikus egyház veszteségeit. A katolicizmus Magyarországon különösen a hódoltság területén került nehéz helyzetbe – voltak olyan területek, ahol szinte egyáltalán nem maradt katolikus egyházzszolga. VI. Piusz 1581-ben nevezte ki Raguzai Bonifácot vizitátornak a Szerémségbe és Baranyába, majd Temesvárra. A pápa által kinevezett vizitátoroknak nem csupán a különböző régiók helyzetének felmérése volt a feladatuk, hanem ezzel együtt, illetve ezen belül arról is jelentést kellett tenniük, hogy hol lehetne katolikus iskolát alapítani, sőt a tehetséges, tanulandó ifjakat nem egyszer szerzetesnek öltöztetve „csempészték ki” a török területekről. Bonifác azzal az egyházi körökben nem titkolt szándékkal érkezett meg az Oszmán Birodalomba, hogy megpróbálja visszaszerezni az elkobzott és kisajátított katolikus vagyonokat.

Az egyes vidékeken rendkívül fontos volt a püspök jelenléte, mivel egyes jogokat csak ő gyakorolhatta, a bérmlás szentségét például csak ő szolgáltathatta ki, kizárólag ő szentelhetett templomokat, és csupán a püspök személye oldozhat fel a nagyobb bűnök alól. A korabeli zilált viszonyok nem mindig tették lehetővé, hogy a megyés püspököt fel is szenteljék, előfordult, hogy a hódoltsági püspökök, nemhogy püspökké, de még pappá sem voltak felszentelve.

A megváltozott viszonyok kényszerűségéért az egyház nem módosította a fennálló püspökségek határait, ehelyett felszentelt missziós püspököket küldött, hogy a meglévő egyházmegyékben vikáriusi (helyettes püspöki) megbízást lássanak el a már létező püspökségben, így igyekezve gondoskodni a hódoltság hívek lelki gondozásáról. Az Első könyv fejezeteiből kiderül, hogy miért volt „vonzó célpont” a katolikus misszionáriusok számára Temesvár. Több Itáliából érkezett missziós püspök – így Pietro Catich, Alberto Rengjich – életét és térítő útjait is megismerhetjük, Don Simone Matkovich és Marino Ibrishimovich da Posega viszont Boszniából érkezett Magyarországra. Az itáliai Carpiból származó Giacomo Boncarpi (eleve a missziós püspökök) tevékenységét, így a Belgrádban létesíteni kívánt missziós püspökséget sem nézték jó szemmel a török hatóságok, mivel a missziók csupán ideiglenesnek tekintették a török uralmat a Balkánon és Magyarországon.

A művelődéstörténetek számára elengedhetetlen a hódoltság területein élő népek vallási és nyelvi keveredésének, a hitélet és az oktatásért felelő papság hiánya által bekövetkezett változásoknak a vizsgálata, ehhez Tóth István György tanulmánykötete segítségével összefoglaló betekintést kaphatunk. A szerző egy rövidebb részt szentel a temesvári katolikus népesség leírásának (több helyen pontos adatokat közölve a katolikusok számáról), elemzése így társadalomtörténeti kutatások számára is alapul szolgálhat. A törökök egyházpolitikája nem tiltotta a katolikus papok és szerzetesek missziós munkáját, ugyanakkor a rómaival szemben a görögkeleti (ortodox) vallást preferálta, derül ki Raguzai Lajos, az utolsó hódoltsági misszionárius tevékenységéből.

A kötet Második könyvében a szerző a Habsburg-uralom alatt álló országrész misszióival foglalkozik. Míg Temesváron elsősorban délszláv területekről származó misszionáriusok domináltak, a Királyi Magyarországon leginkább az olasz misszionáriusok térítettek (egyébként Erdélyben is megfordultak, bár itt inkább bosnyák és moldvai vizitátorok működtek); az olaszok a bosnyák hittérítők pályájával ellentétben Magyarországi útjukat csak átmeneti állomásként használták, így is jelentős szerepet játszva a Hitterjesztés Szent Kongregációjának missziós stratégiájában és a magyarországi hitéletben. A Királyi Magyarországon térítő olasz hittérítők közül a szerző Francesco Antonio Frascella da San Felice és Angelo Petricca da Sonnino mun-

kasságát részletesebben is tárgyalja. Az Itáliából érkezett, leginkább ferencesrendi szerzetesek legnagyobb problémája a hívekkel való érintkezésben a sokrétű népesség nyelvi sokszínűsége volt, hiszen a királyi Magyarországon nem kevesebb, mint nyolc nyelven beszéltek a hívek (törökül, magyarul, héberül, németül, szlávul, lengyelül, ruténul és románul). Előfordult, hogy a hittérítők meg sem tanulták a hívek nyelvét, gyakran egész ottartózkodásuk alatt latinul vagy tolmács segítségével érintkeztek. Ez volt az egyik ok, amiért az olasz térítő misszió sok helyen nehézségekbe ütközött, a térítés eredményességének másik akadálya a misszionáriusok kis létszáma volt, illetve a Rómából érkezett utasítások akadozottsága. Nagyban megkönnyítette a katolikus missziók mozgásterét, hogy Felső-Magyarország 1649-től újra a császár uralma alá tartozott, ezáltal szabadabban működhetek a misszionáriusok.

Tóth István György kötete kultúrtörténeti szempontból is fontos történetírói teljesítmény, hiszen a szerzetesek levelezéseiből kiderül, hogyan látták a Magyarországon élő népek mindennapi életét, (rossz) szokásait, szégyenes étrendjét, a helyi ételek bizony néha igencsak megviselték az olasz misszionáriusok máshoz szokott gyomrát. Gyakran panaszkodtak a számukra elviselhetetlen hideg és esős időjárásra is. Ismereteket gyűjthetünk a korabeli hitvitákról, valamint a nemesek és a misszionáriusok viszonyairól. Szalinal István bosnyák ferences szerzetes 1638-as katolikusokról készített összeírása és jelentései alapján külön fejezetben tárgyalja a székelyföldi katolikusok életét.

A szerző Harmadik könyvében, egyben utolsó nagyobb kutatási témakörében a missziók és az egyes szerzetesrendek kapcsolatát vizsgálja, mivel csak így kapunk teljes képet a magyarországi missziók munkájáról. A tanulmányok túl lépnek a királyi és hódoltsági Magyarországi határain (bár a szerző többször visszatér a hódoltság, Erdély és a temesközi missziók kérdésére, külön alfejezetet szánva a bosnyák ferencesek pesti tevékenységére is), s a Balkán egész területén vizsgálják a szerzetesrendek térítő törekvéseit, részletesen tárgyalva a moldvai és bulgáriai missziókat. A török területek missziós gyakorlatának úgymond szakértői voltak a bosnyák ferencesek, mivel (az olaszokkal ellentétben) szinte kivétel nélkül tökéletesen beszélték a török nyelvet, és ismerték a török szokásokat, tehát jól kiigazodtak a mohamedán jogrendszerben, és

szoros kapcsolatban álltak az oszmán vezetőkkel. A kora-újkor másik jelentős szerzetesrendje, amelyik szintén jelentős térítő tevékenységet végzett, a domonkos rend volt, bár aktivitása messze elmaradt a ferencesekétől. Végül, a magyarországi sajátosságokat talán leginkább ismerő, a középkori válságából kilábalt remeterend, a pálos vállalt magára térítő feladatokat. A pálos missziók sajátosságai mellett egyik jeles képviselőjük Vanoviczi János pályáját is nyomon követhetjük Tóth István György kötetében.

Tóth István György műve és történetírói munkássága meggyőzően bizonyítja, hogy a magyarországi missziók jelentősége leginkább abban áll, hogy a római egyházat egy olyan országban jelenítették meg, ahol a háborúk és a vallási-politikai szituáció miatt igen kevés képzett katolikus szerzetes és plébános működött. Az olasz misszionáriusok felkészültségükkel képesek voltak vitába szállni a protestáns lelkészekkel, mi több, elhozták magukkal a korabeli nyugati világ katolikus műveltségét, amely így nem csupán könyvek, képzőművészeti alkotások és egyházi ereklyék közvetítésével terjedt, hanem a szerzetesek személyes kontaktusa és meggyőzése nyomán is. Ezzel nagyban hozzájárultak a katolicizmus restaurációjához, sőt a katolikus megújulás szellemi mozgalmához.

Tóth István György posztumusz tanulmánykötetének szerkesztését dicséri a mű végén közölt igen bő függelék is, amely a hatalmas szellemi anyagban való tájékozódást névmutatóval segíti. Az indexből kiderül, hogy a szerkesztők szándéka minden bizonnyal a tulajdonnevek összegyűjtése volt, akár személyről, akár intézményről, akár földrajzi jelenségről van szó. Az egyes neveket és elnevezéseket, szerencsére, előfordulásuk minden formájában közlik, így a tanulmányokban szereplő tulajdonnevek könnyen visszakereshetők a szövegben.

Kőmíves Tibor

PhD Hallgató,

Miskolci Egyetem, Irodalomtudományi Doktori

Iskola, Textológia alprogram

3515 Miskolc-Egyetemváros

RECENZÍÓ

KIS JÓZSEF: MISKOLC 1956 (MISKOLC, BAZ MEGYEI LEVÉLTÁRI FÜZETEK 45., 2006.)

Az 1956-os forradalom ötven éves jubileuma lendületet adott a történészeknek a téma elmélyültebb kutatására, újabb monográfiák, visszaemlékezések, forrásgyűjtemények kiadására. A pozitívista történelemfelfogás tovatűntével ezek a kiadványok már nem egyszerűen levéltári iratok dokumentációi, a kötetek megjelentetői segítik az olvasót a témában való eligazodásban monografikus jellegű bevezetésekben. A budapesti események bemutatása mellett egyre gyakoribb a helytörténeti anyagok publikációja, ami a miskolci események súlyát tekintve igencsak megalapozott lett volna eddig is.

Kis József e műve a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei kutatásainak központi eleme, hisz a megyeszékhelyre vonatkozólag rendelkezünk a legtöbb anyaggal, ami az itt lévő üzemek munkástanácsainak, az egyetem Diákszemléjének, illetve az események elhúzóadásának – Miskolcon még december 11-én is voltak összecsapások – és a látványos pereknek is köszönhető. A bevezetőben a sorozatszerkesztő, Dobrossy István azt ígéri, hogy öt kötetben mutatják be a megye 1956-os eseményeit, melynek első része ez. Kis Józsefnek e miskolci művén kívül eddig a sátoraljaújhelyi és szerencsi járáshoz tartozó települések történetéről jelent meg kötete, most kerül nyomdába az abaújszántói, edelényi és encsi településekről szóló, tehát a Megyei Levéltár kissé lemaradt megfogalmazott terveitől.

Ebben a könyvben Kis József a több éves kutatás eredményeinek szintézis jellegű bemutatását nyújtja, amit a kötet második felében forrásokkal támaszt alá. A könyv jelentősége az eddig ismeretlen források közlésén túl abban áll, hogy a szerző a miskolci eseményeket nem résztvevő-visszaemlékezőként ábrázolja, hanem levéltári- és hanganyagok felhasználásával próbálja összegezni az eseményeket, az 50-es évek társadalmi jelenségeinek miskolci bemutatásától, a forradalom utáni idők megtorlásáig.

Levéltári anyagok bemutatása, valamint a rendkívül érdekes fotóanyag a könyvnek kicsivel több, mint a felét teszik ki, ezért a történészi

összegzésnek viszonylag kevés hely jut, de mivel e sorozat fő profilja a forrásközlés, ezért ez érthető. Kis József monográfiája természetesen kronologikus rendben épül fel, a hagyományos eseménytörténeti bemutatást azonban gyakran megszakítja értékes társadalomtörténeti bemutatásokkal. Ezt persze csak ott teheti meg, ahol nem zajlanak oly gyorsan maguk az események, főleg az Előzmények című fejezetben.

A könyv előzményei, elméleti háttérének egyes aspektusai és alapvetései egy része a szerző régebbi publikációiból (1956. november 4-e utáni illegális csoportok Miskolcon.¹, 1956 megyei történelmi arcképcsarnoka²) és számos tanulmányból ismeretes (Ungváry Rudolf, Balás István, Szokolczai Attila). Kis József gyakran hivatkozik már megjelent művekre – részletes bibliográfiával is szolgál tanulmánya végén –, de elsősorban levéltári dokumentumok és különböző, gyakran általa készített interjúk szolgálnak történetének forrásul. Talán ezért is lehet, hogy a korabeli zsargont nem igazán magyarázza meg az olvasónak, valamint olyan sarkalatos kérdésben, mint a lincselés körüli viták, gondolok itt elsősorban Freimann Lajos budapesti gombügynök felakasztása, nem száll vitába Szokolczaival – aki szerint Freimann ávós volt –, hanem a levéltári anyagot veszi alapul – ami szerint ártatlan áldozat.

A szerző tanulmánya jól megszerkesztett, a különböző fejezeteket és az azon belüli egységek közötti egyensúlyt megtartja, nem lesz egyik vagy másik rész túlrészletezett a többihez képest. A november 4-e utáni illegális csoportok bemutatásakor is tartja magát a téma eseményekhez illő tárgyilagos összefoglalásához, habár jóval részletesebben is kifejtethné e téren tett kutatásait. Mindez kardinális pontja az átfogó kép megalkotásának, az olvasó hiteles eligazításának a források értelmezéséhez.

¹ In: Á. VARGA László (szerk.): Nagy Imre és kora. Tanulmányok és forráselemzések II. Budapest, Nagy Imre Alapítvány, 2003.

² In: Szülőföldünk 32. 2006 októbere

A szinopszis után közölt források az események időrendjéhez alkalmazkodnak: 1956 október 13-ai Megyei PB. Taggyűléssel kezdődik, majd a Nehézipari Műszaki Egyetem felhívásával és a DIMÁVAG pontjaival folytatódik. A levéltári anyagok összetételére jellemzően az 50 közölt dokumentumból mindösszesen 16 származik konkrétan a forradalom napjaiból, a többi az azt követő ellenállásról, tüntetésekről, az új „munkás-paraszt” hatalom egyre dühödtebb konszolidációs kísérletéről és a megtorlásról szól. A sokasodó tanúkihallgatások, jegyzőkönyvek és fegyelmi eljárások közepette megjelenik egy kivégzési jegyzőkönyv is, amelyben megelevenedik egy számadat a hatalom brutálításáról: „az elítélt szíve megszűnt dobogni és a halál beállott.”

A kötet végén szereplő Névmutató segít eligazodni a több száz megemlített, akikkel a szerző részletesebben, vagy csak érintőlegesen foglalkozott. A könyv lezárásaként levéltári és magántulajdonban lévő képeket közöl, szintén az események időrendjét követve: tüntetések az egyetemen és a városban, sortűz és lincselés, rendőrségi fotók diákokról és munkástanács vezetőkről, majd a mű lezárásaként tizenegy kivégzettel nézhet farkasszemét az olvasó.

Ami a mű alkalmazási lehetőségét illeti, a téma iránt érdeklődők számára jelentős tanulságokkal szolgálhat. A szerző széleskörű kutatása áll mögötte, érezhetően még többet is elmondana, ám a kiadvány jellege ezt nem teszi lehetővé.

Összegezve az eddigieket, a fél évszázados évforduló ösztönző hatással volt a helytörténeti kutatásokra, melynek terméke ez a könyv is. A kiállítások szervezése mellett ugyanis nagyon fontosak a megfelelő publikációk, kiadványok elkészítése, szélesebb közönség bevonásával a figyelemfelkeltés mellett a megfelelő tájékoztatás. A téma sok eleme ugyanis mind a mai napig homályos, az érdeklődők számára is tisztázatlan, ezért örövendetese az ilyen monográfiákkal egybekötött forráskiadások.

Fekete Balázs

PhD hallgató

Multidiszciplináris bölcsészettudományok doktori iskola, Történelemtudományok - Néprajz és kulturális antropológiai tudományok

Debreceni Egyetem

4010 Debrecen, Egyetem Tér 1.

RECENZIO

CZÖVEK ISTVÁN: MAGYARORSZÁG ÉS AUSZTRIA AZ OROSZ SAJTÓ TÜKRÉBEN (BESSENYEI GYÖRGY KÖNYVKIADÓ, NYÍREGYHÁZA, 2006. 179.)

Az utóbbi időben a történeti irodalomban megsaporodtak azok a munkák, amelyek a társadalomfejlődés objektív törvényszerűségeinek feltárása mellett nagy jelentőséget tulajdonítanak a mintegy katalizátorként működő szubjektív faktor, a közvélemény vizsgálatának. E tárgykörbe tartozik a Miskolci Egyetem és a Nyíregyházi Főiskola egyetemi tanárának, Czövek Istvánnak a Bessenyei György Könyvkiadó gondozásában megjelent monográfiája is, melynek kutatási alapja a 19. század második felének orosz sajtója. A szerző *Bevezetésben* megjelölt célja: adalékot szolgáltatni annak illusztrálására, milyen Monarchia-kép élt a korabeli orosz olvasóban. Czövek professzornak már számos nagyívű tanulmánya, illetve önálló kötete (Oroszország külpolitikája II. Sándor korában és a közvélemény, Hatalom és közvélemény II. Sándor korában, A. M. Gorcsakov ...) jelent meg a 19. századi Oroszország formálódó közvéleményéről, melyek elsősorban széleskörű levéltári anyag és a korabeli sajtó felhasználásával születtek meg.

A most megjelent könyv hét fejezetre oszlik. *A 19. századi (orosz-német) közvélemény-kutatás sajátosságai* című egység az orosz és a német közvélemény komparatív vizsgálatát teszi tárgyává. A vizsgálódás időintervallumát az 1867-1890 közötti időszak adja. A recenzenst meglepte az a tény, hogy míg az orosz belpolitikai viszonyokat illetően a cári cenzúra igen jelentős hatékonysággal dolgozott, addig a külpolitikai kérdésekben az orosz újságok és folyóiratok viszonylagos szabadsággal rendelkeztek. A módszertani alapelvek elemzése, a források kiválasztása és egybevetése során a szerző ugyanis arra a következtetésre jut, hogy az orosz újságírás a németnél jóval alaposabban közölte az európai, így a magyar eseményekkel összefüggő reflexióit is, több jelentős politikusi megnyilatkozás született az orosz újságok hasábjain. A fejezet kitér az orosz sajtóviszonyokra, amely nem feltételez párt-sajtót, hiszen Oroszországban ekkor nem léteztek pártok sem. Viszont kiderül

Czövek professzor kutatásaiból, hogy az újságtulajdonosok, szerkesztők jelentős befolyással rendelkeztek a cári környezetben (például: M. Katkov, az orosz újságírás pápája, V. Lamanszkij).

A második fejezet vázlatos áttekintést nyújt az osztrák-magyar nemzetiségi politikáról *Az 1868. évi magyar nemzetiségi törvény* értékelésén keresztül. A különböző történetési álláspontokat felsorakoztatva rávilágít a törvény hiányosságaira, ugyanakkor kiemeli pozitív hatásait is. Ezt követően kerül sor az Osztrák-Magyar Monarchia területén élő szlávok helyzetének vizsgálatára a korabeli orosz periodikák – a Golosz, a Birzsevice Vedomosztyi, a Szin Otyecsesztva, a Veszty, a Szlavjanszkij Vek, az Izvesztyija Szankt-Petyerburgszkava szlavjanszkava blagotvorityelnava Obszesztva, a Russzkij Vesztnyik és a Szlavjanszkij Mir – tükrében. Értékes kutatási novum, hogy a szerző jelentékeny számban közöl a kötetben cikkeket és cikkrészleteket ezekből az újságokból, folyóiratokból. Az írások hangvételének, szemléletmódjának megismerése óriási élménnyel gazdagítja az olvasót és sokban árnyalja az eddig kialakított képet.

A sajtó megítélése a nemzetiségekkel kapcsolatosan természetesen eltérő képet mutatott.

A harmadik rész *A horvátokról* alkotottat tárja elénk. A horvátok a 14-17. század folyamán az osztrák Habsburgok hatalma alá kerültek. Az idegen uralom ellen folyó állandó harc a 17-18. században főként paraszti-, antifeudális jelleget öltött, majd a 18. század végén, de különösen a 19. században a nemzeti felszabadító mozgalom egyre inkább polgári jellegűvé vált. Elsőként a nemzeti nyelv megeremtéséért indult, s ebből alakult ki később a politikai küzdelem.

Az orosz újságok, folyóiratok részletesen foglalkoztak az 1868-as horvát-magyar kiegyezéssel, sőt bemutatták szinte a horvátok egész történelmét. A cikkek gondolatvilágát áthatja a közös szláv eszme, a déli szlávok egyesülési tendenciájának szükségessége, ennek eredmé-

neyei, fázisai, szakaszai, egyes eseményei. Czövek professzor kutatásaiból kiderül, hogy az orosz sajtó speciális szláv ügyekkel foglalkozó részlege helyi szláv tudósítókcal dolgozott, akiknek két típusát különböztethetjük meg: vagy lelkes hazafiak voltak hiányos értesülésekkel, akiknek írásaiban több volt a harci kedv, mint a konkrét tény; vagy olyanok, akik a hivatalos politikai élet áramkörén belülről informálták az orosz sajtót. Nem volt ritka a külföldi sajtóban való tallózás, ahonnan természetesen elsősorban a politikai irányultságuknak megfelelő beállítottaságú anyagokat használták fel. Jelentős mértékben támaszkodtak a bécsi és berlini újságokra, folyóiratokra.

A negyedik egység *A magyarországi szerbekkel* foglalkozik, akik a horvátokkal ellentétben jelentős határon túli tartalékokkal rendelkeztek, hiszen szoros kapcsolatban álltak a Szerb Fejedelemséggel. A szerbek tevékenysége lehetőséget kínált minden magyarellenes megmozdulás összefogására. Az orosz sajtó a liberális vonalat támogatta. Mivel Oroszország számára a pravoszlávia volt a legfontosabb, így a legtöbb cikk egyházi és egyházpolitikai kérdéseket boncolgatott. Ugyanakkor az ellentmondásos magyar-szerb gazdasági kapcsolatok is érdekelték az orosz sajtót.

A magyarországi szláv népek sorában politikai jelentőségét tekintve a szerbek után a szlovákok következtek, akiknek száma az Osztrák-Magyar Monarchia területén megközelítőleg három millióra tehető. *A szlovákok helyzete* címet viselő ötödik fejezetben olvasható tudósítások azt sugallják, hogy az orosz sajtónak e kérdéskörben rendkívül jól értesültek voltak a tudósítói. Ennek okát a szerző az 1860-as 80-as évek russzofil orientációjával magyarázza, melynek részét képezi szlovák tanárok egy csoportjának mozgalma, akik a magyarországi nehéz körülmények miatt, a szláv összetartozás tudatától áthatva, s a kedvezőbb lehetőségeket kihasználva a cári Oroszországba költöztek, s elsősorban tanítóképzőkben és középiskolákban helyezkedtek el. Alacsony számuk fordított arányban állt jelentőségükkel: a szlovák kérdérről az orosz tudományos és hivatalos köröknek adtak tájékoztatást.

A hatodik egység *A kárpátukránokról* értekezik, akikről az orosz tudósítások csak az 1890-es évektől kezdve szólnak, amikor is a kivándorlás és az asszimiláció kérdése, valamint a nemzeti mozgalmak erősödése központi prob-

lémájává vált a Monarchiával kapcsolatos tudósításoknak. A szerző rávilágít arra az ellentmondásra, hogy bár az orosz újságok a ruszinokról úgy beszélnek, mintha oroszok lennének, mégis az ukrán nacionalizmus rendkívül élesen jelentkezett az orosz ellenében, s erősen igyekezett elkülönülni attól minden tekintetben.

A kötet *A szlávok viszonya a Monarchiához* című fejezettel zárul. Érdekes kutatási nívó, hogy míg Oroszországban a valóságban nem létezett nemzetiségi politika, addig a környező birodalmak szláv nemzetiségei élénk befolyást gyakoroltak az orosz periodikákra.

A monográfiát gondosan szerkesztett jegyzetek és francia nyelvű rezümé zárja.

Összességében elmondható, hogy a külsejében is elegáns, adatgazdag, újszerű történeti megközelítéseket, módszereket felvonultató, sokoldalú forrásokra támaszkodó mű értékes adalékokat szolgáltat a történeti kollegáknak és hallgatóknak annak illusztrálására, milyen Monarchia-kép élt a korabeli orosz olvasóban, az orosz közvéleményben, s milyen módon alakították ezt mesterségesen ellenségessé az orosz sajtó képviselői, valamint az újságok hasábjain munkáikkal szereplő politikusok, irodalmárok, költők.

Zsoldos Ildikó
Nyíregyházi Főiskola
Történettudományi Tanszék
4400 Nyíregyháza
Sóstói u. 31/B

SAKDOLOGOZAT

FEJEZETEK A „SZÁZÉVES” HÁBORÚBÓL*

Czerula Zoltán

Előzmények

A XIII-XIV. század során a háborúk megmozgatták Európa néptömegeit, a kor a hódítás korszakaként definiálható. Nemzetek álltak egymással háborúban, melynek során a feudális gazdasági fejlődés megtorpant. Az éhínség és a pestisjárványok következtében Nyugat-Európa lakossága 73 millióról 45 millióra csökkent. Ez a kilátástalan helyzet, a Háború kihozta az emberekből, népből a nemzeti megnyilvánulás jeleit, klasszikus példaként említem Eustache Deschamps balladáit, de az Azincourt Ének is az ősök tisztelét fejezi ki. A versírók, költők az uralkodók hőstetteit énekelték meg. „*A XIII-XIV. század a nemzetek felemelkedésének a százada.*”¹ Az átalakulás folyamatának bölcsői Anglia, Franciaország, a német területek és az Ibériai-félsziget. Nemzeti jellemvonásként figyelhető meg a lokálpatriotizmus kibontakozása is. Az innováció egy lassú, fokozatos mozgás eredménye Párizs és London, a két hadakozó fél kapitóliuma ebben az időszakban lépett a fejlődés erőteljes útjára. A címerpajzs, nemzeti színű zászló, az Oriflamme elterjedésének ideje, mely egyfajta politikai irányzat, nemzeti identitás szimbóluma. A vizsgált szakaszban a „*király császár a királyságban!*” (rex in regno suo est imperator). A francia királyok az első Meroving uralkodó, Klodvig őseinek vallják magukat, így céljuk a Monarchia megvédése, az örökség fenntartása a külső ellenséggel szemben. A hadsereg az állam keze, mely kifejezi egy nemzet erejét.

A tárgyalt időszakban Európa két legerősebb hatalma, Anglia és Franciaország csapott össze, ezt a „*Hosszú Háborút*” Villani „*Dávid és Góliát harcának*” nevezte.² A Százéves Háború megnevezés azonban nem középkori eredetű. 1823-ban C. Demichels francia történész alkalmazta először, mely a konfliktus hosszúságára, az angol-francia diplomáciai, politikai, gazdasági és hadászati viszony középkori állapotára utal.³ A *cassus belli* több szálon futásának megértéséhez a háttéranyagot is át kell tanulmányoznunk. A gazdasági és a dinasztikus, politikai, diplomáciai okokat külön analízom, de kihagyhatatlan mozgatórugó Allmand szerint a vallás és az ideológia problematikája is.

Gazdasági szempontból figyelembe kell venni a flandriai gyapjúfeldolgozó városokat, melyekkel Anglia intenzív kereskedelmi kapcsolatokat létesített, így egyértelmű céljuk volt a flamand települések védelme és az angol-németalföldi posztókereskedelem biztosítása. A francia uralkodók korlátozták a flandriai városok kiváltságait, mellyel jelentős mértékben akadályozták az angol-flamand gyapjúkereskedelmet. Flandria francia származású kormányzója elrendelte a tartományban tartózkodó angol kereskedők letartóztatását, válaszul az angolok beszüntették a gyapjúexportot a flamand földre. Ebből kifolyólag jól látható, hogy a sértett városok Angliához fordultak segítségül Franciaország ellenében, mert az angol gyapjú importja számukra létkérdés volt. A tényeket ismerve az expanzióval Anglia célja az új piacszerzés volt. Nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy Guyenne tartomány birtoklásával az angolok kezében volt a bordeaux-i bor és a hal kereskedelme is, mely jelentős gazdasági előnyt biztosí-

* Részlet a „Fejezetek a százéves háborúból” című 2007-ben védett szakdolgozatából (konzulens: Dr. Horváth Emőke egyetemi docens). A szerkesztőség kizárólag a címen és a hivatkozások formáján változtatott.

¹ C. T. ALLMAND: *The Hundred Years War: England and France at War, c. 1300 – c. 1450.* Cambridge, University Press, 2001, 141. (a továbbiakban ALLMAND)

² Georges DUBY: *Franciaország története.* Bp., Osiris K., 2005 (a továbbiakban DUBY), 407.

³ Raphaela AVERKORN: *The Sea as European Diplomatic, Political and Economical Battlefield in the Times of the Hundred Years War.* (a továbbiakban AVERKORN) in: *The Sea in European History.* Pisa, Edizioni Plus, 2001, 193.

tott a szigetországnak Franciaországgal szemben már II. Henrik uralkodása óta. Az említett király felesége, Aquitániai Eleonóra által jelentős területeket csatoltak az Angol Királysághoz: Aquitánia, Gascogne=Guyenne, Anjou, Bretagne, Normandia, Auvergne. IX. Lajos hatalomra jutásával a franciák hosszú háborúskodás során visszazerezték az elveszített területeket, köztük Anjou-t és Normandiát.⁴ Az 1259-es párizsi béke deklarálta az addigi eredményeket, melynek értelmében a francia uralkodó a hűbérúr, az angol király pedig a vazallus. Ez a tényező további feszült helyzetet teremtett a két királyság között. A gallok legfőbb célja az „Aquitánia-kérdés” számukra előnyös megoldása, ami egyet jelentett a tartomány anektálásával.⁵ 1337-ben IV. Fülöp egyértelműen gazdasági okok miatt támadta a vizsgált régiót.

Összességében elmondható, hogy a két hatalom közötti ellentétnek évszázados gyökerei vannak. A szembenálló feleknek lételeme volt a legjelentősebb kikötővárosok birtoklása a Csatornán innen és túl. Nem lehet azt egyértelműen kijelenteni, hogy az angolok kizárólag a profit-szerzést támadták meg a gallokat, sokan az új környezet, klimatikus viszonyok miatt láttak fantáziát a délre irányuló expanzióban. Az angol ifjak a háborús karrierjük felemelkedését alapozhatták meg a társadalmi hierarchiában. „Nemcsak a születés, a háború is lehet járható út a nemesség eléréséhez.”⁶ Ennek értelmében a Százéves Háború végére a tehetség került előtérbe a születési előjogokhoz képest.

A korabeli krónikaírók és történészek is egyöntetűen állítják, hogy a Háború meghatározó oka a dinasztikus politikában keresendő. A megállapítás alátámasztására az angol kormány Franciaországgal szemben egyértelműen agresszív politikát folytatott.⁷ Ezt az agresszivitást a francia koronára nyomasztott dinasztikus igényekben igyekezett érvényre juttatni, amivel céljuk szentesíteni az angol uralmat Franciaország területén.

1328-ban IV. Károly halálával kihalt a Capeting-dinasztia. A trónörökléssel kapcsolatos bonyodalmak megértéséhez Froissart nyújt átfogó képet a történészek számára Krónikájá-

ban: „III. Edward leányágon egyenes leszármazásra hivatkozhatott; anyai nagytyja, Szép Fülöp király ugyanis három fiút és egy leányt nemzett...A legidősebb a Lajos nevet kapta, s Navarra királya lett, és Civakodónak nevezték. A második fiút Szép Fülöpnek, a harmadikat Károlynak hívták. Mind a három francia király lett apjuk, Fülöp halála után, az örökösödési jog szerint, minthogy egyiknek sem volt törvényes házasságból származó fiú örököse. Az utolsónak, IV. Károlynak halála után a tizenkét pair és a bárók maguk döntöttek a trónutódlásról, nem hagyván a királyok nővérének, Izabellának, aki Anglia királynéja volt... a francia királyság öröklési jogát és koronáját a királyi palotában közös megegyezéssel visszavonhatatlanul Valois Fülöp nagyúrra ruházták, aki Valois Károly nagyúrnak, Szép Fülöp király testvéröccsének fia volt; ezzel kizárták az öröklésből az angol anyakirálynét és fiát...”⁸

Megfigyelhető, hogy a Franciaországot formálisan kezükben tartó párok ügyes, de ugyanakkor igazságtalan politizálást folytatva állították félre az angol jelöltet. Ügyesnek nevezhető álláspontjuk, mert az ősi Lex Salica alkalmazásával kizárták a nőági örökösödést, ezzel Izabellát jogosan „semlegesítették”, ugyanakkor igazságtalan, mert III. Edward anyja az utolsó Capeting uralkodónak, IV. Károlynak volt a nővére. Ezen kettősség miatt nevezhető a Százéves Háború politikai hátterének legbonyolultabb passzusának ez az örökösödési vita.

A Háborút kirobbantó *cassus belli* jellegéről azonban a mai napig nagy viták folynak. Mint említettem, a dinasztikus politika az egyik legfőbb kirobbantó ok, de korántsem egyedüli jelenségként értelmezhető. A Lex Salica-t ugyanis csak a Háború kitörése után néhány évvel említették meghatározó okként az illetékesek.⁹ A fő szempont szerint egy nő nem tud háborút viselni, képtelen az egységeket a csatamezőn koordinálni. A Lex Salica joggyűjteményének vizsgált passzusa így stratégiai manőverre is lehetett a nagyhatalmaknak, ugyanis III. Edward ez alapján indított inváziót 1337-ben.

A francia trónra ilyen előzmények után Valois Fülöp ülhetett 1328. április 1-én. Érdekes tény, hogy 1329-ben, Amiens városában Edward hűbéreskötött tett Fülöpnek, ezzel a váratlan lépé-

⁴ Normandia 1066-ban, Hódító Vilmos expanziója óta volt angol tulajdonban.

⁵ AVERKORN, 194.

⁶ ALLMAND, 133.

⁷ RAZIN: A hadművészet története II. / Bp., Zrínyi katonai K., 1961, 424.

⁸ FROISSART Krónikája. ford. és szerk. Kulcsár Zsuzsanna, Bp., Gondolat K., 1971, 14. (a továbbiakban FROISSART)

⁹ AVERKORN, 194.

sével látszólag lemondott a francia trónról. VI. Fülöp legfőbb célja a Capeting centralizációs törekvések folytatása volt, melynek első megnyilvánulása Aquitánia visszacsatolása a Francia Királysághoz 1337 májusában.

Ez a modern hadtörténeti aforizmával kifejezett hidegháborús jelenség már 1323-ban érvényesült, mikor IV. Károly elrendelte provokációként egy erőd megépítését Saint-Sardos-nál a vizsgált hercegség területén, de az angol erőknél sikerült felégetni, lerombolni az épülő barrakot. Stratégiai-gazdasági szempontból fontos provinciáról van szó, amihez az angolok foggal-körömmel ragaszkodtak. A flandriai és guyenne-i grófságokban a francia uralom ellen felkelt népet az angol király természetszerűleg katonailag támogatni fogja, mely előrevetíti inváziós egységek érkezését a Csatornán túlról. A háborús indíték után mindkét királyság legfőbb célja diplomáciai-katonai szempontból erős háttér ország megteremtése. A Százéves Háború megítélésem szerint egy olyan évszázados gazdasági-dinasztikus konfliktus, mely a szövetségi rendszerek kiépülése által Európa nagyhatalmi dimenzióit érintette.

Az angolok hatalmas pénzüsszegekkel maguk mellé állították Bajor Lajos német császárt és a hűbéruak nagy részét a frankfurti diplomáciai találkozón 1337 júliusában. A szövetségi szerződés értelmében a császár 300 ezer aranyforint fejében 2 ezer fegyverest küld Franciaország ellen, valamint Edwardnak ígéretet kellett tennie, ha Avignonban a pápa és a császár közti békéről szó esne, abban az esetben határozottabban fog fellépni az ügy érdekében. A flandriai városok látszatpolitikát folytatva kijelentették, hogy az angolokkal szemben jóindulatú semlegességet tanúsítanak, de a valóságban anyagi támogatást is nyújtottak szövetségesüknek. Az angol-flamand diplomáciai közeledést jól példázza, hogy Edward családjával Flandriába utazott, s a Francia Királyság szövetséges régióit is felkereste. Philippa hercegnő és két fia is követte a királyt francia földre, ahol időközben Jacob von Artevelde flamand zsoldosvezér vezetésével hatalmas franciaellenes koalíció jött létre. 1340-ben Ghentben született Edward harmadik gyermeke, János, aki később Gaunt hercege lett. Ez a tény is bizonyítja a királyi család Flandriában való tartózkodását.

Mint láthattuk a franciák 1336-tól tengeren kívánták rákényszeríteni akarukat az angol félre. VI. Fülöp komolyan tervezgette az Anglia

elleni offenzívát, erre a legkézenfekvőbb bizonyíték, hogy kb. 200 csata hajót állomásoztatott Flandria partjainál.¹⁰ A francia flotta ebben az esetben is több kikötőből verbuválódott, 20 gálya Genovából érkezett. A Csatornán való konfliktushelyzet fokozatosan éleződött. 1338 őszén francia hajók egy angol kereskedelmi flottára támadtak, mely nagy értéket (gyapjú, pénz) szállított Angliába Dél-Franciaországból, Bordeaux kikötőjéből. A gallok lefoglalták a szállítmányt, majd elkoboztak két zászlóshajót és több kisebb vesselt is. Az egyik zászlóshajó a 300 tonnás Great Christopher, a másik az Edward volt. Ezek a monstrok így a francia királyi flotta ékességei lettek egészen a sluis-i tengeri ütközetig. Az 1330-es évek végén az angol érdekeltségek elleni francia támadások a kasztíliai flottával kiegészülve folytatódtak. 1339-ben a Csatornán több angol hajót foglaltak le, Jersey és Guernsey városait pedig teljesen elpusztították. Mégsem beszélhetünk klasszikus értelemben vett tengeri összecsapásokról, a legtöbb ütközet véletlenszerű jelleget öltött. Kivételt képeztek az angol kereskedelmet hosszú távon megakadályozó, francia szövetségben álló genovai hajók, melyek Aquitánia partjait ostromolták előre megtervezett stratégiai manőverekkel. A nagyobb volumenű angol ellencsapás elmaradt, mindössze Boulogne térségében foglaltak le néhány kalózhajót. Az 1337-39-es időszakban a franciák Anglia déli és keleti partját támadták, felégetve néhány part menti várost. A hadifoglyokat Franciaországba szállították.

A gallok egyik legfőbb szövetségese az 1336-os diplomáciai szerződés alapján XI. Alfonz, Kasztília uralkodója, aki a konfliktus esetén ígérete szerint flottával támogatja Franciaországot. A franciák ígérete egy angolelles gazdasági gyapjúembargó és az angol gyapjúkereskedelem beszüntetése Flandriában. Az események hatására így nem meglepő, hogy Jacques Artevelde Angliával szövetkezett a franciák helyett. Fülöp jelentős ligát hozott létre, melynek tagjai a spanyolokon kívül II. Dávid skót uralkodó, Flandriai Lajos gróf, a római pápa és János cseh király is. Nem szabad figyelmen kívül hagyni francia szemszögből, hogy az elit pair nemesség is hagyományosan híve volt az uralkodónak.

A francia ügyet segítették az angol háttér országban végbemenő események is. A XIV szá-

¹⁰ AVERKORN, 203.

zad elejétől felerősödtek az angol-skót ellentétek. II. Edward, gyengekezűnek bizonyult, nem tudta megfelelően koordinálni a hadműveleteket. Az erőtlén politika következménye lett az 1314-ben Stirling mellett bekövetkezett hatalmas angol vereség, ahol a nemesség nagy része életét vesztette a csatatéren. A skót erők egészen Londonig nyomultak, Robert Bruce vezetésével az összes erődöt visszafoglalták! A vereségek hatására az angol bárók meggyűlölték Edward tanácsadóját, Hugh Le Despenser-t, így a felső réteg ellentéte is tetézte a bajt. A tanácsadó nyomására a király az anarchikus állapotokat fokozva kivégeztette 22 legtekintélyesebb báróját. A tragikus események hatására a kis Edward az anyakirálynéval elhagyták a szigetországot, és gall földre menekültek, ahol megszálltak IV. Károly párizsi udvarában. Kiválóan szervezett szökés volt, de ez az állapot nem bizonyult tartósnak, ugyanis Despenser levelet írt a pápának a király nevében, mellyel visszacsalogatta Izabelát Angliába. A királypárti nemesek fellázadtak a tanácsadó tevékenysége ellen, majd Bristol váránál máglyán megégették, brutális módon testét felnygvelték, majd a négy legnagyobb angol városba vitték a testrészeket elrejtetés végett.¹¹ 1327-ben a fogoly Edwardot börtönében nagy kegyetlenséggel kivégezték. Az év Karácsonyán, nagy pompa közepette koronázták királlyá az akkor 16 éves III. Edwardot.

Az ősi rivális Skóciában is mélyreható változások következtek be. Robert Bruce halála után fia, Dávid került a trónra. William Douglas skót erői döntő vereséget szenvedtek Kasztíliaiban, majd 1333 júliusában, a Berwick melletti halidon-hill-i újabb vereségük után nyílt angol-ellenes szövetségre léptek Franciaországgal. Az egyik legfőbb francia szövetséges, Flandria Lajos kalózkodókat tartott zsoldjában, akik folyamatosan rabolták-fosztogatták az angol partokat. Edward kemény lépésre határozta el magát: a flamandok ellen szövetkezve az angolok nem szállítottak gyapjút a flandriai felvevőpiacokra, ezzel a helyi szövőipar rohamos hanyatlásnak indult. Minden gyapjút felvásárolt királyi részvényekre. A „gazdasági blokád” hatására egész Flandria területén zavargások bontakoztak ki. Gent városában Artevelde nagy tömegeket maga mellé állítva az angolokhoz való közeledést szorgalmazta, céljának elérése érdekében személyesen folytatott tárgyalásokat Edwarddal

Angliában. Az egyezkedések eredményeképpen az angolok újra megnyitották a Flandriába irányuló gyapjúkereskedelmet.

1337-ben, a westminsteri gyűlésen fogalmazta meg az angol uralkodó a közeledő Franciaország elleni inváziójának politikai-ideológiai háttérét hadüzenet formájában, melyet Lincoln püspökével küldött el Fülöphöz. A hadi kiadások fedezésére azonnali gyapjúadót szavazott meg, de az új-nyílkészítő manufaktúrákban dolgozó mesterembereknek adómentességet biztosított. Kinyilvánította, hogy a nagy értékű hadifoglyokat katonái saját céljaikra használhatják fel természetesen a háborús etikettet betartva. A hadműveletben részt vevő harcosok félvéneként meghatározott összegű zsoldot kapnak, melynek fedezete a már említett gyapjúadó. A fiatal men-at-arms¹² egységeket francia nyelven kell oktatni, hogy a harcok során idegen földön „*ne leheszen őket eladni*”. Angliában és Franciaországban tehát az 1337-es év hadi mozgósítással és a Háború anyagi háttérének megteremtésével telt el. Minden lehetőséget kihasználtak az uralkodók a háborús tőke megteremtésére, erre kiváló példa John Pulteney lovaggá ütése, mely esetben a legenda szerint Edwardnak egy nagyobb összeget adományozott a nemesi címért cserébe. Jelentős kölcsönöket folyósítottak Angliának a Bardi és Peruzzi itáliai bankházak is. Fülöp a pápától kapott pénzbeli támogatást a mozgósításra, mely a szembenálló feleknél egyaránt nagy precizitással ment végbe.

Edward nagy előszeretettel tanulmányozta ókori szerzők műveit, kiváltképp Vegetius munkásságát, aki szintén azt az elvet vallotta, hogy háborús időszakban pénzre van szükség, melynek érdekében a királynak kötelessége az adót emelni és behajtani, ezt a népének tudomásul kell vennie.¹³

1337 január 5-én az angol vezérkar Londonban tanácskozott, ahol a legfőbb témát a kikötők és a flotta harci készségbe való helyezése jelentette. Március 15-én az angol királyi flotta gyülekezőhelye Portsmouth kikötője volt. Robert Ufford és William Montague admirálisok kisebb hadigályákkal kezdték meg a tengeri mozgósítást. Az események párhuzamosan futottak, a gallok is megkezdték az előkészületeket. Etienne le Galois vezetésével a francia

¹¹ FROISSART, 19.

¹² Ebben a vonatkozásban ez a terminus a teljes páncélzatban harcoló középkori lovagot jelöli.

¹³ Flavius VEGETIUS Rhenanus: *The Military Institutions of the Romans (De re militari)*. ford. John Clarke, London, London Press, 2001, 128.

királyi íjászok betörték Gascoigne angol kézben lévő tartományába, ahol Saint-Macaire erődjét meglepetésszerűen ostromolták. Anglia kétfrontos háborúra kényszerült, mert a skótok február 28-án Andrew Murray és William Douglas vezetésével a St. Andrews bástyát és a Bothwell kastélyt is sikerrel támadták. A skót fronton az angolokat hatalmas veszteségek érték. A francia frontra is folyamatos utánpótlás csapatokat kellett küldenie Edwardnak az angol állások védelmére. A célnak érdekében március 18-án egy kisebb angol sereg hajózott Portsmouth-ból Guyenne-be Montague admirális vezetésével. Klasszikus fogalommal élve ebben az esetben szintén hidegháborús helyzet alakult ki, mert április 15-én a francia Valenciennes-ben diplomáciai konferenciát hívtak össze az események tükrében, ahol Fülöp ismertette expanziós terveit az angolok birtokolta francia területeken, különösképp Aquitániában a Garonne-völgyében.

Április végén Franciaországban országos sorozást rendeltek el, Fülöp kiküldte egységeit a határ menti erődökbe, a francia flottát is készenlébe helyezte Robert d'Artois vezérletével. Szárazföldön az április 15-i haditanács határozata értelmében Raoul Comte d'Eu egy 12000 fős hadsereggel júliusra Bordeaux keleti részéhez ért, miközben a második francia seregetest blokádnak alá vette La-Rochelle kikötőjét. Angliából folyamatos utánpótlás érkezett a „gócpontba”, Guyenne területére. John of Norwich parancsnoksága alatt 500 men-at-arms+1500 walesi zsoldos szeptemberre megérkezett a stratégiailag fontos Bordeaux kikötőjébe. A helyzet rendkívül feszültté vált.

A teljesség kedvéért a készülődés, fegyverkezés elindítása előtt Anglia és Franciaország diplomáciailag próbált egymáshoz közeledni, azonban kevés sikerrel. A legalitásra a szerződésekkel kapcsolatban a szembenálló felek kölcsönösen nagy figyelmet szenteltek. Angliában különösképpen forszírozták a diplomaták magas képesítését, akik az oxfordi és cambridge-i egyetemeken tantárgyként tanulták a katonai diplomáciát. A középkori diplomácia nyelve természetesen a latin volt, melyet kiválóan kellett alkalmazniuk és tudniuk. 1337-ben komoly hangvételű levelezések folytak a két király között. Edward többször is javaslatot tett a viszálykodás megoldására, az „elkerülhetetlen” háború elkerülésére. Javaslat volt a bajvívás a két király, vagy adott esetben 6-8 lovagjuk között. Ez semmiképp sem meglepő húzás,

ugyanis a középkorban hagyományos istenítéletnek felelt meg a párbaj nemzetközi szintre emelt változata, egyfajta középkori diplomáciai formulaként értelmezhető. Edward próbatételek elé akarta állítani francia riválisát, mint kiéhezettett oroszánok ketrecébe való zárás, betegek gyógyításának csodája, de Fülöp a francia gőgnek megfelelően visszautasította az angol fél udvarias ajánlatait. Véleményem szerint Edward a klasszikus lovagkirály eszményképe mellett az angol úriember, a „gentleman”alakját is megismerléstette.

A Százéves Háború hadi eseményeinek kezdetét nehéz behatárolni, mert az 1327-28-as belpolitikai változásokat követően elmaradhatatlannak voltak a kisebb provokatív, helyi jellegű konfliktusok. Az angol-francia viszony „achilles sarkain”, Flandria és Guyenne területein indultak meg azok az események, melyek meghatározták az európai politikát majd 150 éven keresztül. 1337. május 24-én Fülöp elrendelte Aquitánia egy részének elkobzását, és ezzel a cselekedetével megszegte a feudális jog szabályait, mely Edward király számára elég indoknak bizonyult az expanzió elkezdéséhez. Az angolok a francia uralom ellen lázadó, veszélyesnek minősülő térségbe folyamatosan inváziós csapatokat küldtek saját egységeik megsegítésére. Az angol vezetés már 1336-ban tervezte egy nagyobb támadás megindítását, de az elképzelésekkel ellentétben a hadjárat anyagi okok miatt meghiúsult. Három év alatt III. Edward stabilizálta a pénzügyeket, a szárazföldi és tengeri haderőt menetkész állapotba helyezte, megszervezte a határőrséget a hátországa biztosítására. Némi problémát jelentett a német császár kilépése a franciaellenes szövetségi rendszerből, miután Lajos Koblenzben békét kötött a pápával, így már nem volt szüksége a továbbiakban az angol támogatásra. A hadi események 1337-39 közötti időszakban nem voltak nagyobb átütőerejűek, melynek egyik oka a még folyamatban lévő angol mozgósítás és a rossz klimatikus viszonyok voltak.¹⁴

A hosszan elnyúló, szokásosnál hidegebb téli időszak miatt a hadműveletek „befagytak”, klasszikus értelemben véve állóháború alakult ki. Olyan pathhelyzetként lehetne leírni az adott szituációt, mintha a felek még csak ismerkednének egymással. Mint már említettem, a franciák szárazföldön és tengeren is kisebb sikereket

¹⁴ ALLMAND, 14.

könyvelhettek el Bordeaux megközelítésével és La-Rochelle kikötőjének blokádjá alá vonásával. Az angolok kisebb sikerélménye, hogy Henry Burgherst, London püspökét sikerült Angliába menekíteni az üldöző francia flotta elől, mely az útjába eső egyik kisebb angol városkát bosszúból felégette.

A hadi események emelt fokozataként francia hadihajók a flandriai Schelde-folyó torkolatánál lévő Cadsand-szigetén gyülekeztek, ahol megítélésem szerint a Háború első jelentősebb csatáját vívták. Az angol sereget 500 men-at-arms és 2000 íjász alkotta. A jelentős számú haderőt kiváló hadvezérek irányították Derby grófja és Sir Walter de Mauny személyében, aki egyben az északi flotta főparancsnoka volt. Az angol cog típusú hajók ügyesen, a part mentén manőverezve közelítették meg a szigetet, majd egy gyors partraszállást követően szemtől-szembeni harc alakult ki, melynek során az angol királyi haderő félelmetes íjászalakulata először rakta le névjegyét megsemmisítve az ellenséges gyalogos erőket, eldöntve a csata sorsát. Az angol támadás elsődleges célpontja Flandria volt, mert ekkor még a flamandok a franciákkal szövöttek. Cadsand flamand helyőrségét Flandriai Lajos és Nevers grófja vezették. Ezzel a kétfrontos szárazföldi-tengeri ütközettel kezdetét vette a Százéves Háború hadi eseménysorozata, mely ínséges és szenvedéssel teljes időszakot vetített elő az Angol és a rivális Francia Királyság történetében.

A haditengerészet a Százéves Háború tükrében

A „Hosszú Háború” során lezajlott tengeri ütközeteket természetesen nem lehet a modern kori hadihajók, cirkálók csatájához mérten vizsgálni. A hadműveletek csekély része játszódott vízen, a katonai muníció, hadtáp (lovak, fegyverek, élelem, katonák) szállításánál és a kereskedelem terén szerepeltek döntő tényezőként a hajók. A XIII-XIV. század tengeri nagyhatalmának a genovai, velencei, pisai cirkálókkal és a kasztíliai flottával kiegészült francia királyi hadiflotta számított. Az bizonyos, ha Angliának sikerül megszereznie a stratégiai fontosságú Csatorna feletti ellenőrzés jogát, azzal Franciaország nagy bajba kerülhet.

Egy tipikus középkori lovagnak nem volt erőssége a tengeren való küzdelem, nem is voltak erre a feladatra kiképezve, specializálódva.

A tengeren zajó összecsapásokat leértékelték, nem tartották (főleg francia részről) nemesi rangúnak. Allmand szerint ez a momentum tántorította el a korabeli krónikásokat a „tenger felől”.¹⁵ Így megállapítható, hogy a tengeri csaták helyett a szárazföldi ütközetek a középkori lovag egyedüli alternatívája.

Az angol-francia tengeri konfliktus kezdeti időszaka nagyon homályos képet nyújt, melynek legfőbb okaként említendő, hogy a történészek, krónikások is kevés hangsúlyt fektettek a téma feltérképezésére, amely különös, ugyanakkor érthetetlen. Állításomat azzal indoklom, hogy a középkori európai dinasztiák már a XI-XII. században kezdtek (kezdetleges) flottát építeni hadi célokra, döntően a Mediterraneum térségében. A tenger gazdasági faktorként értelmezett szerepe meghatározó jelleggel bír.¹⁶

A kasztíliai flotta a XI-XII. század során a halászat és a kereskedelem terén játszott döntő szerepet. Tevékenységüket fontos portok, mint Santander, Laredo, San Sebastian segítették. A flottát hadi célokra Kasztíliai Ferdinánd alakította át, mellyel a muszlimok ellen sikeres hadviselést folytattak. Ebből a konfliktusból emelhető ki Sevilla 1248-as reconquizálása, mely már egyértelműen bizonyítja a hajók ütőképességét a korai időkben.¹⁷ Ferdinánd fia, X. Alfonz kiváló admirálisként folytatta apja tevékenységét. Ténykedése alatt emelkedett Sevilla az egyik legfontosabb kasztíliai kikötővé, mely már hajóépítő gyárral is rendelkezett. A kalózok és a külső betörések ellen spanyol földön is fontos volt a partmenti védelem precíz kiépítése. A kasztíliai admirálisok hatékonyságát és színvonalát mutatja, hogy Itáliában (döntően Genova) is alkalmaztak kasztíliai admirálisokat és tengerészeket zsoldosként. Közülük emelném ki Amborgio Boccanerát és Ugo Ventót admirálisokat, akik számtalanszor támadták a dél-angliai partokat francia szövetségben a Háború alatt.¹⁸

Angliában I. Edward korában indult meg a kereskedelmi flotta fejlesztése. Érdekes momentumként a szigetországiak néhány sikertelen próbálkozástól eltekintve nem rendelkeztek állandó hadiflottával a vizsgált időszakban!¹⁹ Az angol hajókat egyértelműen kereskedelmi célokra használták és fejlesztették. Az uralkodó ren-

¹⁵ AVERKORN, 202.

¹⁶ AVERKORN, 193.

¹⁷ AVERKORN, 196.

¹⁸ AVERKORN, 196.

¹⁹ AVERKORN, 196.

delkezett a King's Ship-el, melyet elsősorban utazási célokra használt. A francia-kasztíliai modellhez képest Angliának nem volt haditengerészeti fegyverarzenálja sem, így természetesen az admirális intézménye és a tisztkar is hiányzott. Az előzmények tudatában így érthető, hogy I. Edward uralkodása alatt miért volt IV. Fülöp legfőbb célja tengeri háborút indítani Anglia ellen.²⁰ A hadi helyzet alapján rendelte el 30, háborús célokra alkalmazható hajó építését. A haditengerészet fontosságát a kikötőkben ő ismerte fel először. A dél-angliai kereskedelmi kikötőkben²¹ megindult a hadihajók gyártása.²² A Csatornán való inváziós hadműveletek sikeres véghezviteléhez nagy szükség volt a már említett transzporthajókra, melyeket a CP kikötői állítottak elő. Anglia tehát rájött a haditengerészet fontosságára. II. Edward is folytatta elődje tevékenységét, egy kisebb flottát (elsősorban defenzív célokra) fenntartva.

A tengeri hadviselés innovációjának kiváló okát tanulmányozva figyelembe kell venni a hajókaravánok útvonalát.²³ Az egyik ilyen legismertebb tengeri-kereskedelmi útvonal az angol borimport Franciaország déli részéről, melynek fő központja Guyenne vidéke, Bordeaux kikötője. A kalózok ellen biztosítva a kereskedelmi hajókat gyakran kísérték men-at-arms harcosokkal megrakott hadihajók is. Érdekes, hogy a kalózok a francia király alkalmazottai voltak, bár ezt sokáig tagadták.²⁴ Fontos volt az áru időben való leszállítása, mely egy nagy rizikóval járó foglalkozásnak minősült, de ennek ellenére sok kereskedő bevállalta. A franciák nem folytattak olyan aktív tengeri kereskedelmet, mint az angolok, de közismert ténynek számított, hogy az ebből származó haszon a királyságok legnagyobb bevételi forrását jelentették. III. Edward ezt a kiváló lehetőséget ügyesen felismerve Angliának szerette volna megszerezni a konfliktus során felértékelődött csatornai kereskedelem kizárólagos jogát a fegyverek segítségével. Érdekes, hogy Edward, mint említettem ennek tudatában sem szentelt nagyobb hangsúlyt a flottafejlesztésnek uralkodásának első éveiben.

²⁰ AVERKORN, 197.

²¹ „Cinque Ports”, Anglia legjelentősebb középkori kikötői jelöli: Hastings, Romney, Hythe, Dover, Sandwich.

²² AVERKORN, 197.

²³ Timothy J. RUNYAN: *Ships and Fleets in Anglo-French Warfare 1337–1360*. London, London Press, 1986 (a továbbiakban: RUNYAN), 48.

²⁴ AVERKORN, 197.

Csak 15 kapitánynak volt professzionális képzése, ők reguláris illetményben részesültek. A Háború elején az angol flotta csak kiegészítő elemként funkcionált a haderőn belül, fő feladata logisztikai jelleggel a szállítás volt. 1336 után Edward kereskedelmi célokkal működtetett vessel hajókat fogott hadi célokra az angol partokra irányuló francia agresszió miatt. A kikötők kereskedőinek nem tetszett ez az önkényes módszer, mivel így nagy gazdasági profittól estek el. Be kellett szüntetniük a halászatot és kereskedelmet a kötelező hadi szolgálat miatt. Edward soha nem fizetett a kereskedőnek a hajók használatáért.²⁵ Kártérítést sem fizetett, ha a hajó megsérült egy összecsapás során. Ez az úgynevezett kölcsönvételi rendszer (System of Requisitioning) a kikötőkben gyártott néhány hajóval kiegészülve sem biztosított elegendő flottát Edwardnak céljai eléréséhez.²⁶ Ezt leszámítva is rendelkezésre állnak olyan adatok, melyek egy nagyobb angol flotta kiállítását támasztják alá. 1347-ben Henrik, Lanchester hercege Bordeauxban 146 vessel-t állomásoztatott, a legénység létszáma a 3000 főt is majdnem elérte (2644 matróz).²⁷

A hadi utánpótlási vonalak kalóztól, ellenséges hadigályáktól való biztosítása is égető feladatnak számított az angolok számára, ugyanis a hajókon utazó inváziós egységek kizárólag tengeren tudták megközelíteni Észak-Franciaország partjait. Az 1330-as évektől a franciák és a szolgálatukban álló kalózok folyamatosan pusztították Anglia déli kikötőit. Nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a már említett bordeaux-i kereskedelmi útvonalon az angol királyi flotta is hasonló tevékenységet folytatott. 1360 után is az Ibériai-félszigetről érkező gyakori kalóztámadások háborgatták Angliát és Franciaországot, mely hosszú távon tönkretette a tengeren zajló kereskedelmet.

A nagyobb tengeri expedíciókat az előzmények ellenére Edward az 1340-es évek elején vezette a gall partokhoz. 1340-ben, 1342-43-ban és 1346-ban is hatalmas flottával érkeztek az angolok a Csatornán túlról. A kalóztevékenységen kívül nagy hátrányt jelentett Angliának a francia-skót szövetség. Skócia ugyan nem rendelkezett hadiflottával, de természetföldrajzi fekvésénél fogva kiváló lehetőséget teremtett

²⁵ AVERKORN, 197.

²⁶ ALLMAND, 89.

²⁷ ALLMAND, 89.

egy esetleges francia elleninvázióknak. IV. Fülöp az angol-skót ellentétet kihasználva akart kasztíliai szövetséges hajókat küldeni Skóciába, de végül csak a normandiai partvidékre csoportosított, így elmaradt a tervezett támadás.²⁸ III. Edwardnak ez az esemény jelentette azt az indukáló tényezőt, mellyel megerősítette a partmenti védelmet. Az angol-francia szemszögből tengeren történő hadviselés legkorábbi szakaszában, az 1330-as években rendre a francia flotta diadalmaskodott, kisebb összecsapásokban akadályozták meg az angol utánpótlás érkezését Aquitániába.

Franciaországban a XIII. Század során virágzott fel a haditengerészet, miután a Királyság kiterjesztette uralmát és ezzel új kikötőkhöz jutott Normandiában, Aquitániában és Languedocban. II. Fülöp kebelezte be Normandiát, s a tengeri hadviselésnek egy hosszútávú stratégiáját kezdte kidolgozni, mellyel „*kijutottak a tengerre*”.²⁹ A Szajna kereskedelmének a megszerzésével egyenes út vezetett a Csatornához, mely gazdasági szempontból szélesebb kereskedelmi piacot biztosított Franciaországnak. Az említett II. Fülöp volt az első francia uralkodó, aki a flottáját bevetette Anglia ellen, mely több, kisebb tengeri manőverből állt (1213, 1215, 1217-ben). Fülöp fia, VIII. Lajos apja irányvonalát folytatva bevette La-Rochelle kikötőjét, mellyel új irányvonalat nyitott a gall politikának a Biscay-i Öbölben. Összefoglalva kijelenthető, hogy a középkori haditengerészet a történelem rejtélyes fejezete a korabeli források témával kapcsolatos hiányossága miatt. Az viszont biztos, hogy már a XIII. században, a korai angol-francia háború során kegyetlen harcok folytak a domináns kikötőkért. Aquitánia, Bretagne, Normandia birtoklása kijutást jelentett a Csatornára, a Mediterraneumra és az Atlanti-óceánra.³⁰ A portok jellemzését folytatva IX. Lajos uralkodása alatt épült ki Aigues-Mortes kikötője, mely kereskedelmi és hadászati tekintetben is a Mediterraneum egyik legjelentősebb portja lett egy speciális hajóépítő üzemmel felszerelve. Marseille és Genova felől tömegével érkeztek ide a kereskedelmi gályák.

Franciaországban jól láthatóan fokozatosan épült ki az admirális intézménye. Az admirális

a királyt szolgálta, de emellett széles feladatkörrel rendelkezett, miszerint irányítani a királyi flottát, megvédeni a partokat a kalóztól.³¹ III. Fülöp építette ki Narbonne haditengerészeti bázisát, mely az Aragóniai Királyság elleni hadműveleteknek volt a kiindulópontja. A Százéves Háborúban alkalmazott francia haditengerészeti modell IV. Fülöp alatt épült ki. A rouen-i kikötőben hatalmas hadiflottát³² állomásoztatták.³³

1294-ben épült fel az említett rouen-i kikötő, a galley típusú hajók építésének legfőbb bázisa, melynek kivitelezésére a franciák genovai hajóépítő ácsokat alkalmaztak. Ez intő jel volt az Angol Királyság részére.³⁴ Fülöp a genovai származású Benedetto Zaccariát a francia királyi flotta admirálisává tette. A Csatorna helyzetét sikerült konszolidálnia francia szemszögből. A korábban ellenséges Aragóniából, valamint a szövetséges Genovából és a Hanza Szövetségtől rendelt hadihajókat. A flotta finanszírozására létrehozott egy speciális adófajta.³⁵

Már 1295-ben, mint említettem az előzmények tudtában nem meglepő módon Fülöp hadihajókkal akarta támadni Angliát, mely szintén a francia tengeri erőfölényüket jelzi, de a szigetország szerencsésére a flamandok gazdasági okokra hivatkozva nem tudtak csatlakozni az akcióhoz, így az megghiúsult. A francia admirális intézményének kezdeti képlékenységét mutatja, hogy az akcióhoz Fülöp Flandria mellett még a Baltikumból is kölcsönzött hajókat. Többszöri erőpróba után (1297, 1298) 1304-ben a flandriai partoknál, Zierikzée térségében először aratott győzelmet a francia királyi flotta az angol cogok ellen. A francia szemszögből dicső esemény utáni években, 1337-ben VI. Fülöp építette ki La-Rochelle haditengerészeti bázisát, mely az 1360-as brétigny-i béke után került angol kézbe. Ez az eset is bizonyítja, hogy a kikötők a békeszerződések fontos tárgyát képezték.³⁶

A XIII. századtól tehát Franciaország határozott irányvonalat képviselt a tengerre való kijutással kapcsolatban. A kulcs egyértelműen a kikötők birtoklása, jó példa erre a Normandia nyugati részén található port, a VII. Károly alatt

²⁸ AVERKORN, 197.

²⁹ AVERKORN, 196.

³⁰ ALLMAND, 82.

³¹ AVERKORN, 196.

³² „Clos de Galées”, a francia királyi hadiflotta középkori megnevezése.

³³ AVERKORN, 196.

³⁴ ALLMAND, 83.

³⁵ „Obole de la Mer”, lásd: AVERKORN, 196.

³⁶ ALLMAND, 82.

kialakított Granville szerepe.³⁷ A tengerparti városok birtoklása és védelme azért is volt kiemelt fontosságú mindkét királyság számára, mert a matrózokat, a „vesselek hadi népét” ezek a portok adták.³⁸ A francia korona sikeresen ismerte fel a tengeri politika előnyeit, ezzel együtt Franciaország kiváló fekvésével képes volt arra, hogy tengeri nagyhatalommá, Roys de la Mer-é váljon.

A francia innovációs törekvések mellett a breton kalózok folyamatos tevékenysége is nagy gazdasági hátrányt jelentett a szigetországnak, ellenük majd csak V. Henrik lépett fel keményebben. Nagy hátrányt jelentett a gall riválissal szemben, hogy csak Calais bevétele után szentelnek kiemelkedő figyelmet az angolok a part menti védelemre.³⁹

A hadtörténeti irányvonalától egy kissé eltérve jegyzem meg, hogy a halászat a középkori ember egyik legfontosabb megélhetési forrása volt. Sok francia tartotta el családját ebből a foglalkozásból, mely ismét kiemeli a tenger fontosságát a jelzett időszakban. Állításomat Allmand is alátámasztja, aki szerint a haditengerészeti innovációt három tényező alakítja a vizsgált időszakban: kereskedelem, kalóztevékenység és halászat.⁴⁰

A tengerrel kapcsolatban érdekes, ugyanakkor kiemelten fontos szerepet játszott az angol-burgund diplomáciai szövetségkötés. Az angolok normandiai okkupálásának stratégiai részeként jelentkezik a Burgundiával való baráti együttműködés megteremtése.⁴¹ A burgund politika fő irányvonala az angol uralom erősségének csökkentése a Csatorna két oldalán és a főbb folyók mentén. Kiváló példa erre az Oise-folyó, mely a Szajnába torkollik elválasztva egymástól a két szövetséges erőt. Az 1420-50 közötti periódusban kisebb portok is nagy jelentőségre tettek szert, mint a Somme torkolatánál lévő Le Crotoy, valamint Dieppe és Harfleur, melyek 1435-ben elsőként szabadultak fel az angol uralom alól. Az okkupáció kritikus időszakában (1435-40) csak Cherbourg maradt

angol kézben. Ezek a momentumok is bizonyítják a burgund szövetség kiemelt szerepét, mely nagyban meghatározta a tenger feletti dominanciát.⁴²

Vannak olyan történészek, akik kiemelik a szárazföldi és a tengeri hadviselés együttes alkalmazását egy időben, mely a támadó, offenzív sereg számára nagy előnyöket jelenthet.⁴³ Jómagam is ezen álláspontot képviselem, de ha a Százéves Háború vonatkozásában vizsgáljuk ezt a megállapítást, akkor azt is látnunk kell, hogy Angliának nagyon nehéz feladatot jelentett a hadműveletek együttes koordinálása. Nagyfokú precizításra és gyorsaságra volt szükségük. Francia szempontból óriási probléma volt, hogy a nemesség a tengeren zajló ütközeteket is rangon alulinak tekintette, mely természetesen jelentős befolyással bírt a tengeri ütközetek végkimenetelét illetően.

Az angol-francia haditengerészeti helyzet bemutatása után térek rá a „tengerek ragadozóinak”, a hajótípusoknak ismertetésére. Az angol flotta 57%-a cog típusból állt.⁴⁴ Kereskedőhajóként is funkcionáltak, de a legtöbbjük hadihajóként vetették be. Elülső és hátsó lövésztoronnyal, harci célokra alkalmazott árbockosárral rendelkezett. Nagy úrtartalmú transzporthajó volt elsősorban. A hajóácsok a kikötőkben hosszú és fáradtságos munka után készítették fel a harci és kereskedelmi célokra. Az ágyú is, mint látni fogjuk feltűnt a fedélzeten, de még nem volt meghatározó szerepük a hadviselésben. A Százéves Háború alatt gyakran előfordult, hogy 1300 gálya! állomásozott az angol kikötőkben, melyekből természetesen nem mindegyik vállalt szerepet az esedékes hadműveletekben. Timothy J. Runyan érdekes adatokat szolgáltat az angol flotta hadikikötőkben való létszámáról: Dover, Romney, Hythe, Hastings és Sandwich összesen 18 cog típusú hajót állított ki, melyből utóbbi egymaga 12-öt. Érdekes, hogy Dartmouth bizonyult a legjelentősebb kikötőnek 71 hajó előállításával, ugyanakkor a jelentős gazdasági-kereskedelmi központként funkcionáló London „csak” 35-öt!

A hadihajógyártás központjait Angliában a délnyugati kikötők alkották, melyek közül kiemelkednek Dartmouth-on kívül Bristol (29), Southampton (22), Fowey (14), Exmouth (9),

³⁷ See HEWITT: *The Organization of War under Edward III*. Oxford, Oxford Press, 1982, 44.

³⁸ Károly a chartájában „clef du pays par mer et par terre”-jelzővel említi, melyben privilégiumokat biztosított azoknak a polgároknak, akik letelepedtek az említett kikötővárosban, lásd ALLMAND, 84.

³⁹ J. R. ALBAN: *English Coastal Defence*. Edinburgh, Edinburgh Press, 1980, 31.

⁴⁰ ALLMAND, 85.

⁴¹ ALLMAND, 85.

⁴² ALLMAND, 84.

⁴³ J. W. SHERBORNE: *The English Navy: Shipping and Manpower 1369–89*. Oxford, Oxford Press, 1990, 163.

⁴⁴ RUNYAN, 66.

Plymouth (8). Az északi portok közül a Wightszigetek mellett jelentős volt King's Lynn (30), Kingston-upon-Hull (29), Ipswich (18), Harwich (11), Yarmouth (4) hajómanufaktúrái.⁴⁵ Az adatok világosan kimutatják, hogy az angol királyi hadiflotta jelentős százalékát a délnyugati hadi kikötők adták. A Cinque Ports jelentősége a Háború során megnövekedett. Több város is csatlakozott később az 5 legfontosabb déli kikötőhöz, például Winchelsea és Hastings. Az 1450-es évekre már több mint 30 kikötőt jelölt a Cinque Ports kifejezés.⁴⁶

Edward legfőbb célja a kereskedelmi és hadi célokra gyártott hajók funkcionális elkülönítése. Angliában a kereskedők többsége rátette a kezét a kikötők manufaktúráira, tehát a királyi tulajdonból egyre inkább kezdett magánkézbe vándorolni az ebből származó hatalmas profit. Az óriás cargo vessels teherhajók a tengeri hadviselés meghatározó elemei voltak. Nagyobb mennyiségű muníciót voltak képesek egyszerre szállítani. Súlyuk több mint 100 tonnás volt. Mind az angol, mind pedig a francia haditengerészet kötelékében megtaláljuk őket. A leghatékonyabb francia hadihajótípus a „*laposfenekű*” galley. Az angol cog-hoz hasonlítva nem transzporthajó volt, de akár kisebb egységekkel képes volt átkelni a nyílt tengeren is. Ez a típus volt a part menti hajózás nagymestere. Tökesúllal rendelkezett, de nem volt speciálisan kialakított hajógerinccel ellátva (innen az említett „*laposfenekű*” jelző).

A tenger feletti hatalmat III. Edwardnak 1340-ben sikerült megszereznie, egy újabb, az 1337-es támadáshoz hasonlóan a flandriai partokra irányított invázióval.

Sluis (*L'Ecluse*)⁴⁷ az egyik legjelentősebb flamand város, Bruges kikötője a Schelde-folyó torkolatánál francia uralom alatt volt, az angolok célja a stratégiai fontos port elfoglalása, mely a szárazföldi expanziót is jelentősen elősegíthette. Ezzel a manőverrel Anglia beavatkozott a francia-flamand viszályba az utóbbi oldalán. Az angol királyi hadiflotta az előzményeket tekintve természetesen cog vitorlás cirkálójákkal manőverezett a Temzén, míg a franciák hatalmas galley típusú hadigályákat vetettek be.

Edward 1340. június 22.-én Orwell kikötőjéből indult meg a királyi flottával (kb. 200 cog),

célja a Sir Robert Morley által irányított, 50 cog-ból álló északi flottával való egyesülés volt. Június 23.-án Zeeland-szigetén kötöttek ki, innen küldték ki a felderítőket megfigyelés és élelemszerzés céljából. A flandriai partokhoz közeledve Edward őrszemei rengeteg árbocról adtak jelentést, melyből arra következtettek, hogy az ősi rivális normannok állják útjukat, akik rengeteg kárt okoztak korábban az angol flottának. Southampton kikötőjéből ők rabolták el a Great Christopher hatalmas angol parancsnoki hadicirkálót. Ez nagy harci kedvet biztosított az angol seregnek és Edwardnak, aki az éj leple alatt 4 hajórajra osztotta flottáját, melyből hármat újra felosztott 2 ijászokkal teli+1 men-at-arms egységekkel megpakolt gályákra. A 4. raj képezte a tartalékot, ebben az esetben csak ijászok tartózkodtak a fedélzeten. Június 24.-én, reggel 9 órakor az angol hajók a Sluisnál lehorogonyzott ellenséges flotta elé manővereztek. A franciák 3 rajt alakítottak ki: Barbavera kapitány vezette genovai flotta számszerijászokkal a fedélzeten+Hue Quiéret és Nicholas Béhuchet irányította francia királyi flotta flamand, picardiai, normandiai és bolognai gyalogosokkal. A franciák palánkokkal, kövekkel megpakolt kisebb gályákkal barikádozták körbe magukat. Az ellenféltől zsákmányolt cog hajókon már fedélzeti ágyúkat is felszereltek, melyeket az arcvonalban helyeztek el. Az angolok ijászokat és tengerészgyalogosokat szállítottak a szárazföld felé, speciális lövő tornyokkal is kiegészítették hajóikat. A jó tengeri stratégia nagyban függött ezek rendeltetésszerű alkalmazásától. Kiváló képességű matrózok és admirálisok irányították az angol flottát, kiemelkedett közülük a híres Fekete Szakáll. A francia hadvezetés legfőbb célja az angol erők partraszállásának megakadályozása volt. A legerősebb, legnagyobb hajókat a centrumba állították. A jobb és balszárnyon az ijászokat szállító cog egységek helyezkedtek el, mögöttük a men-at-arms utóvéddel. Érdekes tény, hogy az angol flottán udvarhölgyek és feleségek is részt vettek a „kalandban”, rájuk 600 ijász és 300 lovag vigyázott. Az ütközet kezdetekor az angol hajók felhúzták a vitorlákat, visszavonulást szimuláltak, majd egy hirtelen irányváltást követően megindultak az ellenséges arcvonal ellen. A franciák az elkobzott angol főcirkálót, a Great Christopher-t is bevetették ősi riválisuk ellen genovai számszerijászosok hatékony védelme alatt, mely végül nagy véráldozat árán visszakertült jogos tulajdo-

⁴⁵ RUNYAN, 75.

⁴⁶ AVERKORN, 197.

⁴⁷ AVERKORN, 199.

nosához, az angol királyhoz. Amint Edward hajói a francia arcvonalat elérték, gyalogosai átugrottak a gall gályákra a csapóhidak rendelkezésére használatával, majd kardokkal, pikákkal, csatabárdokkal kegyetlen mészárlásba kezdtek. Az íjászok a szárnyakról sortűzzel biztosították a fedélzetre jutás lehetőségét, sokan a vízbe ugráltak a gyilkos nyilak elől. Hue Quiéret szárnya teljesen megsemmisült, a parancsnok is súlyosan megsebesült, így kénytelen volt kapitulálni. Hasonló sorsra jutott Béhuchet is, akinek teste végül Edward zászlóshajója, a Thomas vitorlarúdján kötött ki elrettentés végett. A genovai zsoldosvezér Barbaverának végül sikerült elmenekülnie a hajóját rögzítő kötelek elvágásával.⁴⁸ A francia főhajók közül csak a Saint Jacques folytatta a küzdelmet, amíg Sir Huntington el nem foglalta. Az angoloknak a visszavonuló francia erőket is sikerült teljesen megsemmisíteniük.

Elképzelhető, hogy a közeli flandriai kikötőkben állomásozó angol tartalék erők bevetése döntötte el a küzdelem sorsát (a menekülő franciákat ők cserkészték be). Ellenben ha a katasztrofális francia vereség okait analizáljuk, akkor három érdekes tényrt érdemes görcső alá vennünk.

1: A június 24-i angol támadás előtt vita támadt a francia tisztikarban. Barbavera azt tanácsolta, hogy a flotta ne maradjon a kikötőbe, vállalják fel a nyílt tengeri ütközetet, ahol a francia-genovai számbeli fölényt kihasználhatják, de Béhuchet ezt elutasította, s a saját álláspontját juttatta érvényre, melynek következménye volt a flottának hajóerődként a kikötőben való állomásoztatása. A gallok tehát önkényesen defenzív stratégiát választottak, s így nem volt lehetőségük ütőképes manőverek végrehajtására, ami azért jelentett nekik komoly érvágást, mert a velencei, genovai és pisai hajók kiváló irányíthatóságát nem tudták ez által kellőképpen kihasználni. A mozdulni képtelen gályákra az angolok direkt offenzívát tudtak irányítani. Ez az eset jól példázza a francia admirális felkészületlenségét.

2: Edward két kiváló lovagja, Sir Reginald Cobham és Sir John Chandos a flamandokkal diplomáciai kapcsolatba lépett és sikerült kiderítenie a francia flotta stratégiai helyzetét.

3: Az angol hadvezetés a szárazföldi taktikát a tengeren is alkalmazta, mely elsősorban III. Edward kiváló hadvezéri képességeiről tesz tanúbizonyságot.

Az ütközetben kb. 30000 francia esett el, de valószínűsíthető, hogy Edward kontingensét is komoly veszteségek érték,⁴⁹ ráadásként szárazföldön vereséget szenvedtek Tournai erődjénél, így az angolok a hadműveletek konzerválására 1340-ben kénytelenek voltak békét kötni francia vetélytársaikkal.

Razin elmélete merőben megcáfolj azt a tényrt, hogy az admirális hibája okozta a döntő fontosságú csata elvesztését francia szemszögből. Az orosz történész szerint az angol flotta már a francia gályák megérkezése előtt a Schelde-folyó torkolatánál lévő sluis-i öbölben tartózkodott, Barbaverák célja az öböl lezárása, az angol cog hajók manőverezési lehetőségeinek akadályozása volt. Edward egy ügyes ellenmanőverrel megelőzte az ellenséges flottát, s így armadájával kijutott a nyílt tengerre, ahol hatalmas csapást mért a gall seregre kiváló stratégiát alkalmazva.⁵⁰

Érdekesként közlöm, hogy a legenda szerint Fülöpnek a katasztrofális vereség hírérl senki sem mert beszámolni az udvari bolondját leszámítva: „Felség, a franciák nyilvánvalóan bátrabban viselték magukat, mint az angolok, ők ugyanis tömegével ugrottak a vízbe, a szigetlakók viszont gyáván hajóikon maradtak.”⁵¹

A cadsand-i eseményeket is vizsgálva azt a következtetést vontam le, hogy a XIII-XIV. századi tengeri ütközetek a fedélzeti ágyú XVI. század eleji⁵² megjelenéséig nem sokban különböztek a szárazföldi összecsapásoktól. Egyes feljegyzések szerint néhány angol cog már rendelkezett fedélzeti ágyúval Sluis-nál is, mely merőben új technológiaként jelent meg a középkori tengeri hadviselésben.⁵³

Ennek a feltevésnek némiképp ellentmond Froissart véleménye: „Ádáz és rémisztő volt a küzdelem, ugyanis a tengeri csaták veszélyesebbek és ádázabbak a szárazföldinél, mert a

⁴⁸ Geoffrey REGAN: Haditengerészeti baklövés az ókortól a XX. századig. Bp., Alexandria Kiadó, 2001 (a továbbiakban REGAN), 202–203.

⁴⁹ REGAN, 203.

⁵⁰ RAZIN: A hadművészet története II. Bp., Zrínyi Katonai K., 1961, 426.

⁵¹ REGAN, 203.

⁵² ALLMAND, 88.

⁵³ AVERKORN, 203.

tengeren se meghátrálni nem lehet, se megfutamodni.”⁵⁴

Az ókori rómaiak által kifejlesztett csapóhíd alkalmazásával, középkori átvételével a tengeri összetűzéseket szabályszerűen szárazföldi harcá alakították át. „A sluis-i csatát akár a tengeren megvívott szárazföldi ütközetként is jellemezhetjük”.⁵⁵

A csatahajók javítása, karbantartása nagyon drága mulatság volt, így érthető, hogy a hadseregek miért a szárazföldi hadviselés mellett rakták le a voksukat az esetek döntő többségében.

A Sluis-nál vívott tengeri ütközetet hitelesen örökítette meg Geoffrey Le Baker latin nyelvű krónikája.

„Az Úr 1340-ik havában és annak 14-ik napján Angliában a királyurunk Whitsuntide nevű hajója Ipswich-nél állomásozott, mert Flandriába kívánt átkelni néhány hajóval; de mikor fülébe jutott a hír, miszerint a franciák flottája spanyol hajókkal kiegészülve gyülekeznek, hogy az angol király átkelését megghiúsítsák, összehívta (Edward) hajóit a déli kikötőkből (Cinque Ports), és máshonnan, s így lett 260 hajója kisebbek és nagyobbak egyaránt. Ennek következtében a Szent János püspök születése előtti szerdán (június 22.), kedvező széljárás közepette kezdte meg virágzó utazását, majd a következő pénteken, az ünnep előestéjén megpillantotta a francia flottát a flandriai partoknál, ütközetre készen, s ekkor csatarendbe állította hajóit, majd egy teljes napot várt, mit lehetne legjobb belátása szerint cselekedni. Szent János ünnepén, a kora reggeli órákban, a francia flotta 3 részre oszlott, majd egy mérfölddel a királyi flotta előtt elhajózott. Mikor ezt látván, Anglia királya nem várt tovább, s azonnali mozgósítást elrendelve embereit fegyverbe öltöztette. Kilenc óra után, mikor a szél és a napsütés a hátuk mögé került, s a tengerjárás is nyugodt volt, 3 részre bontotta hajóhadát (Fülöphöz hasonlóan), megadva a csata alaphangját. Egy hatalmas csatakiáltás mennydörgésszerűen végigfutott a faparipákon, Merlin próféciájának megfelelően; ijakból és nyilpuskákából kilőtt vas eső pusztította el emberek sokaságát. S mindazok, akik nem így cselekedtek, azok szemtől szembeni

küzdelemre kényszerültek lándzsával, karddal, csatabárdal a kézben; kövek zúdultak le a hajók árbockosaraiból és lövésztornyaiból kilocsantva sokak agyvelejét; összegezvén egy hatalmas és borzalmas tengeri csata zajlott akkor, kétség sem férhet hozzá. A spanyol gály többsége angol fogságba esett, de ugyanakkor a francia hajók elmenekültek, az első vessel kontingenst az emberek elhagyták, így azok akadálytalanul jutottak angol kézre. A francia hajók láncba rendeződtek (a csata elején), s így nem tudtak megfelelően manőverezni, elszakadni egymástól, így néhány angol a lefoglalt hajók egy csoportját könnyen összegyűjthette; a többiek a második kontingenst, s nagy nehézségek árán hazavontatták őket. Ez a kontingens volt az, melyet mégis könnyebben kiürítettek, mint az előzőt, mert a franciák, feladván hajóikat a legtöbben a vízbe ugrottak mindenféle ellenállás nélkül. Az ellenséges hajók első és második sora (tehát) angol kézre került egytől-egyig, de a szürkület beállt, s így az angolok másnap reggelig pihentek, mert az éjszaka túl sötét volt, s katonáik nagyon kimerültek. Az éj leple alatt a harmadik (francia) vonalból 30 hajó megszökött; és a James of Dieppe nevű cirkáló megpróbálták (a szigetlakók) eljuttatni Sandwich szigetére néhány kisebb hajóval egyetemben, melyek így a Canterbury Érsekség tulajdonába kerültek. Ezen hajó legénysége bátran küzdött Huntington gróffjának vezetésével, a harcuk egész éjszaka folyt. Reggelre mégis az összes normandiait legyőzték, s az angolok az elfogott hajókon több mint 400 holtestet találtak. Mitöbb, a déli órákra, mire az angolok királya rájött arra, hogy 30 hajónak nyoma veszett, 40 hajóját utánuk küldte jól felszerelve John Crabbe parancsnoksága alatt, akitől az angolok sokat megtudtak a haditengerészetéről, s aki kiválóan ismerte a francia kikötőket; de hogy mi lett az akció eredménye, az nem ismert. Az első francia sorhajók között az angol győzők megtalálták azokat a hajókat, melyeket a franciák korábban elloptak Sluis kikötőjéből; ezek név szerint a Dyonysos, George, Great Christopher, és a Black Cock voltak. Az elfogott csatahajók száma 200-at számlál, és az uszályok száma 30. Az ellenség (franciák) halottainak száma elérte a 25 ezer főt. Az angolok 4 ezer embert vesztettek, köztük 4 lovagot, Sir Thomas de Maunthermert, a király rokonát, annak fiát, Sir

⁵⁴ Barbara W. TUCHMAN: Távoli tükör, a szerencsétlen XIV. század. Bp., Európa K., 1987, 80–81.

⁵⁵ REGAN, 202–203.

*Thomas le Latimert, Sir William le Botillert, s egy negyediket, akiről nem hallottunk semmit.*⁵⁶

Úton Crécýhez

Winston Churchill szavaival élve „*A csaták a történelem írásjelei.*”⁵⁷ Ennek tükrében a Százéves Háború hadieseményeinek rekonstrukcióját a Csatornán túlról indított angol inváziók részletesebb vizsgálata során lehet nyomon követni. Az Angol Királyság 1346-ban indította az első jelentősebb inváziós hadműveletét gall földre.

1346 márciusában nagy hadi mozgósításokat bonyolítottak le Franciaországban is. Fülöp jelentősen megerősítette a part menti erődöket. Május 6-án Carlo Grimaldi genovai zsoldosvezér flottája kihajózott Nice kikötőjéből, de Portugáliában vihar áldozata lett. Júniusban a flandriai nagyvárosok (Ypern, Ghent, Bruges) az angolok mellett foglaltak állást. Egy nagyobb sereg érkezett Angliából Sir Hugh Hastings irányításával, majd egyesült a szövetséges flamand erőkkel. Edward célja az invázió teljes titokban tartása, melynek érdekében az összes szigetországi kikötőt lezáratta. Az angol flotta április 6-án Portsmouth-ban gyülekezett, majd Southampton kikötőjéből indult hódító útjára, de a rossz időjárási viszonyok, szembeszél miatt július 11-ig a kikötőben állomásozott. A terv Normandia nyugati „csücskén”, St.-Vaast-la-Hogue partjainál, Cherbourg-tól 18 mérföldre a délkeleti irányban való kikötés volt. A deszant hadműveletet 1346. július 12-én sikerrel vitték véghez, de az akció a már említett okok miatt majdnem egy hetet csúszott. A partraszállás során legyőzték Robert Bertrand kisebb egységét, majd a kezdeti sikert követően az angol főszereg 6 napot töltött pihenéssel. Ez a stratégia nem minősült szokatlannak az angol hadvezetés számára. A Csatornán túlról érkező muníciót be kellett várni, mely néha több napot vett igénybe. Ezt az időszakot Edward hadjáratának a diplomáciai előkészítésével töltötte. Levelet íratott a stratégiai terve szerint az útjába kerülő városok vezetőinek, hogy nem a pusztítás, hanem a kedvező pozíció kialakítása vezérli az angol csapatok átvonulási szándékát. Eredményként sok város védelmi harc nélkül kapitulált, voltak

olyanok, akik hadisarcot is fizettek amnesztia fejében. A térség legerősebb pairjaival való jó viszony kialakítása erős háttér egy támadó nemzet számára, ezt ismerte fel kiválóan Edward. Jó politikai hadvezérként alacsony adókat, demokratikus bánásmódot ígért. Az önkormányzataikat is megtarthatták a városok.

Nagyon jó lépésnek tartom a vonulási útvonal biztosítását, mely az angol stratégia egyik fő jellegzetessége volt. Íjászok egy csoportja a pihenőidőt „vadászattal” töltötte, de nem vadakra, hanem francia katonákra „hajtottak”, minden hadifogolyért 40 schillinget kaptak parancsnokuktól.⁵⁸ Ezt a kedvtelést nem támogatta Edward, de amikor rájött arra, hogy fanatikus katonáit nem tudja kontrollálni, megváltoztatta stratégiáját, engedett a rablásnak, fosztogatásnak, így nem tartotta be a normandiai városoknak szánt ígérteit.⁵⁹

Július 17-én hagyták el az angol főerők La-Hogue kikötőjét, majd Valognes fele meneteltek 9 mérfölddel délnyugati irányba. A várost kifosztották és felégették, de a lakók életben maradtak.

Edward a város előterében seregét 3 divízióra osztotta:

1. Fekete Herceg, Northampton és Warwick vezérlete alatt,
2. Thomas Hatfield tartaléksapata, Durham püspöke, Suffolk, Arundel, Huntington vezetésével,
3. III. Edward irányítása alatt a főszereg.

Az angol haderőt analizálva a főparancsnok Arundel grófja, kinek munkáját két tapasztalt marsall, Warwick és Harcourt grófjai segítették. Edward 16 éves fia, a Fekete Herceg (Walesi Edward) is kapott egy kisebb egységet, mint annak idején II. Philipposz fia, Nagy Sándor a khairóneiai csatában, mikor a félelmetes makedón lovasságot vezethette. Valognes után 2 nappal megérkezett a haderő Carentanba, mely egy jól erősített város volt, de a polgárok és a helyőrség harc nélkül adták meg magukat. Hadi-fogságba ejtettek két francia lovagot (Nicholas de Groucy, Roland de Verdun) akiket később kivégeztek. Az önkéntes kapituláció miatt Edward nem égette fel a várost. A haderő a

⁵⁶ Geoffrey LE BAKER Krónikája. In: AVERKORN, 215–216.

⁵⁷ R. G. GRANT: Battles. London, Dorling Kindersley Ltd, 2005 (a továbbiakban GRANT), 5.

⁵⁸ Prof. Clifford J. ROGERS: War Cruel and Sharp: English Strategy under Edward III. 1327–1360. London, Boydell Press, 2000 (a továbbiakban ROGERS), 241.

⁵⁹ Prof. See J. SUMPTION: Trial by Battle: The Hundred Years War. Pennsylvania, University Pennsylvania Press, 2001 (a továbbiakban SUMPTION), 532–533.

gazdag iparvárosba, St.-Lô-be vonult tovább. Itt jutott az angol hadvezetés fülébe az a hír, mely szerint Eu, Franciaország marsallja, főkapitánya és Robert Bertrand vezetésével egy nagyobb francia sereg közeledik erőltetett menetben. A város védőit kivégeztette Edward. „Az asszonyokat felakasztották, senki sem maradt életben...”⁶⁰ Ezzel a lovagi etikához méltatlan tettel az angolok királya üzent a francia városoknak, hogy jobban teszik, ha önkéntesen kapitulálnak. Az angolok sorra rombolták le Normandia legfontosabb kikötőit: La Hogue, Barfleur, Cherbourg. A partraszállás után is folyamatosan raboltak, fosztogattak. Cotentin provinciája romokban hevert (Montebourg, Carentan, St.-Lô, Valognes). Az angol győzelmek hatására Fülöp mozgósította a normandiai helyőrségeket, Caen-be csoportosította erőit, mely Rouen után Normandia második legnagyobb városa volt. Az angol erők július 26-án érték el a várost. Caen kiváló stratégiai fekvéssel rendelkezik. Az Orne-folyó is védelmet nyújt, de emellett a városlakók sem tétlenkedtek, a XI. században szinte áttörhetetlen véderőművet emeltek a város körül, melyet hidak szeltek át megerősített helyőrségekkel. „A város bevehetetlennek tűnik.”- írta levelében egy angol katona.⁶¹ Bayeaux püspöke, a védelem irányítója széttepte az angolok kapitulációra vonatkozó levelét. Hadtörténeti szempontból és az angol stratégiai fegyelmet is figyelembe véve érdekes dolog történt: az íjászok parancs nélkül támadtak! A védők számával kapcsolatban sem rendelkezünk pontos adatokkal, kb. 8000 fő lehetett.⁶² A francia lovagok egy csoportja hirtelen kitért a várból, az íjászokra támadtak, de ekkor a walesi szövetségesek besegítettek. A franciákat segítő genovai számszerűszoosok hamar kifogytak a municióból, így az előváros hídját kénytelenek voltak feladni. Eu és Trancarville a menekülő dezertőröket szégyenszemre megölték. Amikor Edward megtudta, hogy az incidens közepette több száz katonája sérült, vagy halt meg, elrendelte a város felégetését, engedélyt adott a rablásra, fosztogatásra, a korlátlan erőszakra. Geoffroi d' Harcourt, a száműzött francia lovag biztosította uralkodóját a város későbbi szövetségére, így Caen végül megmenekült a tűz elől. Talán katonája beszédének hatására változtatott stratégiát Edward,

ismét megtiltotta a rablást, fosztogatást, erőszakot. Egy másik elképzelés alapján a franciák elkéstek, így az angol erők könnyedén behatoltak a városba, Eu és Trancarville hercegeket, valamint 107 lovagot is sikerült fogságba ejteniük. Hatalmas pusztításukat folytatva az összes házat felégették 3 nap alatt, melynek kiváltó oka a polgárok hazafias mentalitása, a házaikat elbarikádozták, téglákkal, kövekkel dobálták az angol katonákat, így az ostrom elhúzódott. 300 caeni polgárt a municióval együtt Angliába szállították.⁶³ A francia flottának is hatalmas veszteségeket okoztak tengeren (61 hadihajó, 23 halászhajó, kb. 150 vessel).

A stratégiai fontos város sikeres elfoglalása után Edward célja eljuttatni seregeit Calaisba, mely a tenger felől szinte bevehetetlen, csak a szárazföld felől lehet megközelíteni. A kutatók mai eredményei alapján sem tisztázott, hogy meg akart e küzdeni az angol főssereg Calais előtt a francia főerőkkel. Le Bel álláspontja szerint Edward nem akart döntő csatát vívni, csak kisebb erődítményeket támadott meg, amivel célja katonáinak felkészítése a rendkívül fontos port ostromára.⁶⁴ Az angol sereg 5 napot töltött a városban. Edward összehívta a vezérkari, haditanácsot tartott. Lisieux-nél ideiglenes bázist építettek ki, majd Le Neubourg felé vették a menetirányt. A Szajna előterében megállt a sereg, Elbeuf-nél kapták a hírt a felderítőktől, miszerint a franciák Rouennél lerombolták a hidat. Fülöp levélben közölte az angol királlyal, hogy még nem készült fel a döntő ütközet megvívására, de ez a hír nem állította meg az inváziós sereget, tovább vonultak 7 kisebb francia falun keresztül északnyugatra Párizs irányába a Szajna mentén (Pont-de-l'Arche, Vernon, Mantes, Meulon, Poissy, St.-Germain-en-Laye, St.-Cloud). A „felégetett föld taktikájá” alkalmazva nyomultak az angol erők. A két sereg párhuzamosan haladt a Szajna jobb és bal partján. A települések hídjait a franciák sorra lerombolták ezzel lehetetlenné téve Edward csapatainak a folyón való átkelést. Meulon-nál a genovai számszerűszoosok visszaverték az angolok átkelési kísérletét, melynek hatására az angol hadvezetés taktikát változtatott: a cél érdekében mindent felégették kivétel nélkül, a menettempót is visszafogták a hadművelet precizitása miatt (a napi

⁶⁰ Jean LE BEL Krónikája (a továbbiakban LE BEL), in: ROGERS, 244.

⁶¹ ACTA BELLICOSA, in: ROGERS, 245.

⁶² LE BEL, 245.

⁶³ David HUME: Edward III. Affairs of Brittany and Renewal of the War with France. Oxford, Oxford Press, 1996 (a továbbiakban HUME), 136.

⁶⁴ LE BEL, 240.

10 mérföld helyett „csak” 5 mérföldet haladtak). A sereg hamarosan elérte a francia királyi területumot, Ile de France területét. Fülöp a főserget Párizsba rendelte, így csak kisebb erők védtek a Szajna menti erődöket, hidakat. Lehetséges, hogy Edward célja a franciák átcsalogatása volt a túlpartra, mely ismét a kiváló hadvezérisztratégiai érzékét bizonyítja. A francia uralkodó Poissy és St.-Germain városait korábban evakuáltatta, ez arra utalhat, hogy már esetleg kitaktikázta az angol vonulási irányt, mely szintén első osztályú stratégiára vall. Akárhogy is taktikáztak a franciák, az angol haderő 10 mérföldre megközelítette Párizst! A hadiszerecse azonban ismét Angliát segítette, ugyanis Poissy hídjának támpillérei épék maradtak, mely megkönnyítette a hid felépítését. Egy speciális, hadmérnökökből álló egység pontonhidat húzott fel az elemekre, melyen át tudtak kelni a folyó túlszajrára. Az angol taktika lényege a csalogatás volt, hadtörténeti bravúrként elkönyvelve hihetetlen gyorsasággal építették fel a lerombolt hidat, majd erőltetett menetben megindultak Flandria irányában a szövetséges csapataikhoz. Fülöp serege elkésett, mely a hidat védő 500 lovagjának a hősi halálába került!⁶⁵ Northampton íjászai végeztek a francia helyőrséggel. Beauvais külvárosát is sikerült felégetniük, így a francia uralkodó nem tehetett mást, augusztus 14-én levélben⁶⁶ hívta ki Edwardot nyíltmezei ütközetre, még a csata színhelyét is megjelölte irományában: st.-germain-i erdő és Párizs déli része között, vagy Franconville és Pontoise területein. A francia futár kérdezte Anglia királyát, hogy hol fogja elfoglalni pozícióját az angol sereg, mire az angol király így reagált: „*ott lesz a sereg, ahol az égő házak, városok fényei megvilágítják az eget!*”⁶⁷ A kemény hangvételű válaszreakcióból is jól látható, hogy Edward nem tűrte azt, hogy a franciák diktáljanak. A hatalmas füstöt, kormot Párizsban is jól lehetett látni és érezni. Az angolok a francia nemesi birtokokat is a földdel tettek egyenlővé, mely jelentős provokációnak minősült Fülöp szemében. Augusztus 15-én az angol sereg pihenőnapot tartott, míg a honvédő erők erőltetett menetben megindultak St.-Denisből a st.-germain-i erődítményekhez. Angliából időközben megérkezett az utánpótlás Le Crotoy kikötőjébe, így azért is tűnt logikusnak az angol

sereg északabbra vonulása, mert így az inváziós egységeik egyesülése komoly érvágást jelentett volna a franciák számára. Fülöp legfőbb célja az ellenséges erők egyesítésének a megakadályozása lett. Augusztus 16-19-ig napi 15 mérföldet haladva menetelt a fősereg a flandriai partok felé. Edward a skótok 1327-es taktikáját követve egy olyan helyet akart csatatérnek választani, ahonnan adott esetben egy visszavonulási útvonalon könnyen ki tudja menekíteni erőit, ha „szorul a hurok”. Augusztus 21-én Abbeville és Amiens között meneteltek elérve Airaines faluját, ahol haditanácsot tartottak, természetesen a fő vitatémát a csatára való megfelelő hely kiválasztása jelentette. A sikeres hadművelet végrehajtásához azonban mindenképpen át kellett kelni a Somme-folyón is. A Szajnához hasonlóan minden hidat leromboltak, felgyújtottak a franciák, így ez a manőver sem bizonyult könnyű feladatnak. Harcourt közölte Edwarddal, hogy Abbeville térségében mégis van egy átkelőhely, de annak a pontos helye nem ismert. Egy Gobin Agace nevű francia paraszt juttatta az értékes információt az angolok tudomására, akik így nyugatra fordulva folyamatosan ezt az átkelősi pontot keresték. Fülöp számításai szerint az ellenség azért nem fogja megkísérelni a hadműveletet Blanchetacque-nél, mert azt egy tapasztalt katona, Godemar de Fay védi egy erős elit alakulattal. A francia király jóslatával ellentétben augusztus 24-én az utolsó pillanatban sikerrel hajtották végre az átkelést Edward katonái, mindössze 1 óra leforgása alatt,⁶⁸ miután Sir Reginald Cobham és Northampton 100 lovaggal legyőzte Fay helyőrségét kemény csatában. Ez a manőver nagy gyorsaságot és rizikót igényelt, de a seregnek nem volt más választása. Sir Hugh Despenser vezénylete alatt egy másik angol alakulat bevette Le Crotoy-t és Noyelles-t, ahol rengeteg muníció várt rájuk az előzetes jelentéseknek megfelelően, de érdekes és egyben érthetetlen jelenséggé az angol flottát sehol sem találták.⁶⁹ Augusztus 26-án, a reggeli órákban érte el az angol haderő a crécý-i csata helyszínét, melyet Edward nagy formátumú, rutinos hadvezérei, Cobham, Warwick és Harcourt

⁶⁵ ACTA BELLICOSA, in: ROGERS, 251.

⁶⁶ A levél eredeti példánya a Saint-Denis-i apátságban látható.

⁶⁷ ROGERS, 260.

⁶⁸ Christopher ROTHERO: The Armies of Crécy and Poitiers. London, Osprey Publishing, 2001 (a továbbiakban ROTHERO), 6.

⁶⁹ Ezzel az értékes szállítmánnyal feltöltve 9 mérföldet meneteltek, elértek a crécý-i síkhoz, mely 4,5 mérföld szélesen, 9 mérföld hosszan elnyúló terület volt, ROTHERO, 6.

választották ki, akik már a morlaix-i és a halidon hill-i ütközetekben is hűségesen szolgálták királyukat. A megfelelő harcmező kiválasztása az angol stratégia kulcspontja volt. Ez a „spacious field”⁷⁰ egy rendkívül kiterjedt, tágas terület volt, mely egy völgyet formázott, az utak háromszög alakban keresztezték egymást, 3 faluhoz vezettek: nyugatra Crécy, keletre Wadicourt, délre Fontaine. Fokozatosan délebbre továbbhaladva találjuk a hatalmas, áthatolhatatlan erdősséget, majd nyugatra a Mave-folyót. Haditanácsot tartott az angol tisztikar, mire Fülöp azt hitte, hogy megfutamodtak. A francia kémek azonban jelentették, hogy az ellenség főerői táborát ütöttek a Crécy-en-Ponthieu-nál lévő hatalmas erdőben. Mivel Edwardnak ügyesen sikerült megszereznie a segélyszállítmányt Le Crotoy-nál, így az idő neki kedvezett. Ráadásként a muniációs vagonokból erős defenzív állást építettek ki egy kisebb faerődítmény formájában.

Angol haderő	Francia haderő
⁷¹ 40 ezer gyalogos+íjász összesen	120 ezer
⁷² 15 ezer gyalogos+íjász+700/1000 hajó	30 ezer gyalogos
⁷³ 7000/10 ezer gyalogos+íjász összesen	20 ezer gyalogos
⁷⁴ 35 ezer gyalogos+íjász összesen	60 ezer gyalogos (ebből 6000 genovai íjász)
⁷⁵ 18 ezer gyalogos+íjász összesen	60 ezer gyalogos+12 ezer lovas
⁷⁶ 20 ezer gyalogos+íjász+lovas összesen	100 ezer gyalogos+20 ezer lovas
⁷⁷ 15 ezer gyalogos+íjász összesen	30 ezer gyalogos+genovai íjász összesen
⁷⁸ Ismeretlen	12 ezer men-at-arms (ebből 4000 íjász)
⁷⁹ 1. variáns: 3 ezer gyalogos+5200 íjász 2. variáns: 8 ezer gyalogos+11 ezer íjász 3 variáns: 15 ezer gyalogos+3900 íjász	6-7-szeres túlerő

⁷⁰ Adam MURIMUTH levelezései (a továbbiakban MURIMUTH), in: Prof. Kelly DE VRIES: *Infantry Warfare in the XIV. Century: Discipline, Tactics, Technology*. London, Boydell Press, 2000 (a továbbiakban DE VRIES), 160.

⁷¹ HUME, 144.

⁷² DE VRIES, 156.

⁷³ SUMPTION, 61.

⁷⁴ Giovanni VILLANI Krónikája. In: DE VRIES, 155.

⁷⁵ MURIMUTH, 155.

⁷⁶ LE BEL, 263.

⁷⁷ ALLMAND, 126.

⁷⁸ III. Edward Thomas Lucynak írott levele, in: DE VRIES, 156.

⁷⁹ FROISSART, 234.

⁸⁰ 10-14 ezer gyalogos+íjász
összesen

60 ezer gyalogos+12 ezer lovas+6 ezer íjász

A félelmetes francia lovasság erejét a tábor előtti széles sávban a talajba ásott 1,5x1,5 méteres gödrökkel próbálták megfékezni: „az angolok gyorsan sok kis gödröt ástak a földbe az első vonalak elé, egy láb mély és egy láb széles, s ha megtörténik, hogy a francia lovasság megtámadná őket, a lovak megtántorodnának a lyukak miatt.”⁸¹

Had történeti szempontból az egyik legfontosabb tényező az angol íjászok formációjának analízise. Froissart és Clifford J. Rogers is egyetértenek a „boronaszerű”/harrow/, vagy nyitott „I” alakú elhelyezkedéssel a 3 divízió között. A formációval kapcsolatban a flandriai krónikás egy speciális kifejezést használ: „berce”/”erce”, melyet a történészek a mai napig kutatnak a valódi jelentését illetően. Ezzel merőben ellentétes álláspontot képvisel Geoffrey Baker a krónikájában, melyben megemlíti az íjászok szárnyakon való csatatorba állítását.⁸² Az viszont biztosnak tűnik, hogy az íjászok a védelmi hatékonyság miatt farönkökkel vették körül magukat és a gyalogosokkal együtt egy speciális zárt falanx-ot képeztek, mely 6 sor mélyen és kb. 225 m hosszan helyezkedett el.

A Crécy és Wadicourt közötti terület egy magaslati pontján egy szélmalomot találunk, melynek tetejéről az egész csatamezőt pontosan be lehet látni.

Edward Crécy falutól északra, egy dombos övezetre állította fel seregét, jómaga pedig az említett szélmalom toronyablakából nézte végig az ütközetet. Az angol balszárny Wadicourt falu közelében helyezkedett el, a faerődöt is ide építették a hadmérnökök. A jobbszárny Crécy-hez húzódva foglalt állást, a kicsi Mave-folyó mentén. Rothero professzor részletesen ismerteti a 3 angol divízió összetételét.⁸³

Parancsnokok	Hadtestek
1. Fekete Edward, Warwick grófja, Oxford grófja, Harcourt+4 lovag: Sir Thomas Holland, Lord Stafford, Lord Burghers, Sir John Chandos	1000 men-at-arms+3 ezer íjász+1000 walesi zsoldos
2. Northampton grófja, Arundel grófja, Durham püspöke	1000 men-at-arms+3 ezer íjász+ismeretlen számú walesi zsoldos

⁸⁰ ROTHERO, 7.

⁸¹ LE BAKER, 161.

⁸² LE BAKER, 162.

⁸³ ROTHERO, 6–7.

3. III. Edward személyes
vezénylete

700 men-at-arms+2 ezer
íjász

Mentalitás terén is nagy különbség volt a két sereg között. Az ütközet előtt Edward fehér lovon végiglovagolt serege előtt biztató szavakkal, parancsolatokkal látta el katonáit. Beszédében⁸⁴ a hitre, Isten szeretetére hívta fel a figyelmet, s a fosztogatást, rablást a harc végéig mellőzni kell, mert különben elveszíthetik a csatát. A mai napig nem tisztázott, hogy a gyalogság helyett miért a lovasság támadására fektette a hangsúlyt katonáihoz intézett intelmeiben. Ezzel éles ellentétben francia lovagok erősen elbizván magukat már fel is osztották egymás között a leendő hadizsákmányt, foglyokat. Többek között Mallorca uralkodója pályázott az angol király „skalpjára”, de kiváló célpontot és sok pénzt jelentett Northampton hercege és az ifjú Fekete Edward is.

Van még egy szempont, amit nem szabad figyelmen kívül hagynunk. Az angol erők ki tudták magukat pihenni a döntő fontosságú csata előtt, míg francia vetélytársaik fáradtan, erőltetett menetelést követően érkeztek meg a helyszínre. Miles de Noyers, Fülöp tanácsadója a sziesztát szorgalmazta, de uralkodója minél hamarabb túl akart lenni a biztosnak hitt diadalon, ráadásként a francia nemesség is türelmetlen volt. A francia király nem tudta kontrollálni az eseményeket, így azonnali támadást rendelt el. Az egész angol sereg lóról szállt pozíciót vett fel, a csataménéseket az erdőbe és a faerdőben rejtették el. 26-án a reggeli órákban Edward kémei jelentették, hogy a franciák egynapi járóföldre közelítették meg állásaikat. A gyalogosok, genovai számszeríjások, lovagok ezreinek a legdrágább, legfényesebb páncélzatban való feltűnése csodálatos látványt nyújthatott. Crécyhez közeledve a franciák haditanácsot tartottak. A marsalok azt tanácsolták Fülöpnek, hogy egy nagyobb lovasrohammal vessen véget az ütközetnek,⁸⁵ de a hatalmas váltságdíj megbénította a lovagokat, akik parancs nélkül indultak meg az angol arcvonal felé. A sereg vonulása így szabálytalanná, rendezetlenné vált.

Fontos tényként említem meg, hogy az időjárás sem a franciákat segítette. Hatalmas vihar, eső, villámlás következett be az ütközet kezdetekor, mely erősen feláztatta a csatamezőt, így a francia lovasság képtelen volt manőverezni, s a

genovai számszeríjak is elveszítették rugalmasságukat a rájuk került csapadékvíz miatt. Nagyon érdekes, hogy már több mint 6 hete nem áztatta eső a crécy-i mező talaját az összecsapást megelőzően.⁸⁶ Az angol íjások itáliai kollégáikkal ellentétben mindenre felkészültek. Íjjaikat berakták a tokba, s így az eső nem tette tönkre az íjhúrt. A vihar után az erős napsütést a franciák szembe, míg az angolok a hátukba kapták.

Az ütközet francia trombitászóval, dobpergéssel és a genovai számszeríjások csatakiáltásával vette kezdetét, melyre válaszul: „*az angolok teljes nyugalommal elsütötték néhány ágyújukat, hogy megrémítsék őket*”⁸⁷ - íme egy újabb bizonyíték a primitív ágyú korai használatával kapcsolatban. A genovaiak számszeríjakkal és hatalmas, egész testet takaró pajzsokkal a kezükben a harci indulóra kezdték meg az offenzívát Otto Doria és Carlo Grimaldi vezénylete alatt hatalmas ordítások közepette, mely már korábban Courtrai-nál is tökéletesen bevált. Céljuk pontos lövésekkel az ellenség frontvonalának a megbontása. A francia lovasság a lehetséges angol zavarodottságot kihasználva indult volna rohamra. De az angolok síri csendben várták a csapást, mely a hihetetlen fegyvelmre, együttműködésre, összpontosításukra utal. A megadott jelre egyet léptek előre, egyszerre húzták fel íjjaikat, majd záposzerűen tüzeltek. A rendezetlenül nyomuló genovaiak sorra estek el, majd pánikszerűen megkezdték a visszavonulást. Amikor a dezertálást jelentették Fülöpnek, parancsba adta, hogy öljék meg a menekülő szövetségeseiket.⁸⁸ „*Hallgassátok! Öljétek meg az összes rablót, csak akadályoznak, visszatarthatnak minket, s elzárják az utat előlünk mindenféle ok nélkül.*”⁸⁹ Ezzel a francia lovasság is támadásba lendült Alencon hercegének vezetésével. Az angol gyalogsági vonalak nem mozdultak, az íjások tömegével szedték le a csapdába került francia lovagokat. A megadott jelre az angol arcvonal megindult, és halomra ölték a mocsaras talajba beékelődött, mozdulni sem képes lovagokat. A franciák által indított 3 lovassági rohamnak hasonlóan katasztrofális lett a következménye rájuk nézve. A harc heveségét jól mutatja, hogy Fülöpnek 2 csatalova is áldo-

⁸⁴ LE BEL, II. 106.; MURIMUTH, 246. in: DE VRIES, 167.

⁸⁵ LE BEL, II. 101–102. in: DE VRIES, 155.

⁸⁶ BURTON Krónikája II. 68.; FROISSART, V. 39., 40.; Grandes chroniques IX. 282. in: DE VRIES, 167.

⁸⁷ FROISSART, 49.; Grandes chroniques IX. 282., VILLANI, VII. 163–167. in: DE VRIES, 171.

⁸⁸ FROISSART, V. 49.

⁸⁹ LE BEL, II. 102–103. in: DE VRIES, 172.

zatul esett.⁹⁰ Az éj beálltával a francia vezérkar úgy határozott, elhagyja az ütközet színhelyét, melynek oka a kilátástalanság és a király súlyos feji sérülése. Ez az eset fokozta a francia haderő rendezetlenségét. A francia uralkodó Amiens és Párizs fele menekült, de az angolok nem üldözték az ellenfelüket megfogadva Edward parancsát. Northampton és Norfolk másnap a harcmezőn maradt kisebb francia egységeket fegyverték le. A krónikák szerint Rouen-ből és Beauvais-ból érkeztek gall utánpótlás csapatok, akik nem tudtak a csata kimeneteléről, de ezeket az erőket az angolok gyorsan felszámolták.⁹¹

Ez a híres ütközet azonban nemcsak a kegyetlen vérengzésről szólt, hanem a lovagi ideált is megtestesítette. Mindkét oldalon akadtak vakmerően harcoló, bátor lovagok, vitézek. A franciák egyik fontos szövetségese János cseh király volt, aki a vaksága ellenére az angolok szemében is nagy hőstettet hajtott végre, amikor a vesztes állás ellenére belevezette magát és csapatát az ütközet kellős közepébe, melynek végén holtan maradt a harcmezőn. A halott cseh király pajzsát 3 fehér toll ékesítette, a fiatal Fekete Herceg ettől kezdve ezt a szimbólumot viselte páncélkabátján tisztelete jeléül. Angol részről éppen ő, a 16 éves Walesi Edward küzdölme emelhető ki. Egy kisebb francia csapat a herceg szárnyát elérte, mely kemény közelharcra készítette a király fiát. A heves küzdelem közepette súlyosan megsebesült, de nem adta fel a harcot. Amikor az esetet jelentették Edwardnak, a király így reagált a történésekre: „*Had tudja meg a fiú, mi az a háború...!*”⁹² Végül sikeresen visszaverték a támadást, s ennek eredményeképp Edward a fiát a Térdszalag Rend lovagjává ültette. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy a herceget zászlóvivője, Richard Fitzsimmons mentette meg a legenda szerint. „*Soha még ilyen nagy vereséget nem látott a világ, sem ennyi nagyúr és jó lovag halálát...*”⁹³

Miután Edward a csatamezőn maradt holttesteket szakszerűen átvizsgáltatta Sir Reginald Cobham és Richard Stafford irányításával, engedélyezte, hogy francia katonák egy csoportja méltóképpen eltemethesse hősi halottait, melyre 4 napi sértetlenséget és egy kisebb pénzösszeget biztosított nekik. A sluis-i győzelemmel Anglia

a tengeri, 1346-ban a crécy-i csata után pedig a szárazföldi hatalmát alapozta meg Európában.

Angol veszteségek	Francia veszteségek
⁹⁴ kb.300 lovag	1200 lovag+9 herceg+16 ezer gyalogos 11 herceg+80 zászlósúr+1200 lovag+30 ezer gyalogos és íjász összesen+cseh király+Mallorca uralkodója+Xanten püspöke+Noyon érseke
⁹⁵ „maroknyi ember” (nincs pontos számadat)	1542 lovag+25 ezer gyalogos+íjász összesen
⁹⁶ 31 Lovag+40-50 gyalogos és íjász összesen	7 herceg+8 báró+80 zászlóvivő+4 ezer számszeríjász+1542 lovag+4 ezer milícista
⁹⁷ kb.200 gyalogos és íjász összesen	

A Háború negyedik, befejező szakasza (1431-1453/55)

Szent Johanna küldetése és annak bukása nem tekinthető eredménytelen vállalkozásnak. Franciaországban kibontakozott az a nemzeti mozgalom, mely végül a Nagy Háború megnyeréséhez vezette a sokat szenvedett gall népet. A Szűz mártírhála nem támasztott azonnali ellenállást, de fellelkesítette és egységesítette a franciákat. Az 1430-as évektől az angol pozíciók diplomáciai és katonai értelemben véve fokozatosan gyengültek francia földön. Mint elemezttem, VII. Károly létrehozta a nemzeti jelleggel felruházott állandó zsoldos haderőt, mely az európai modellhez képest egyedi jelenségnek tekinthető. Mindezek háttérében azok a stabil pénzügyi alapok fekszenek, melyeket egy Jacques Coeur nevű zseniális képességű üzletember rakott le. A biztos anyagi-katonai támasz után és a folyamat közben is diplomáciai tárgyalásokat folytatott a francia kormány a burgundi vezetéssel, melynek fénypontja az 1435. júliusi arras-i megegyezés volt.

Jó Fülöp haderejével kiegészülve könnyedén foglalták vissza Párizst a muníciós gondokkal küszködő angoloktól. 1439-ben a béketárgyalások tovább folytatódtak, aminek eredményeként a calais-i diplomáciai értekezleten Aquitánia és Normandia nagy része újra elnyerte függetlenségét.⁹⁸ 1441-ben Pontoise elfoglalá-

⁹⁰ MURIMUTH, 171.

⁹¹ FROISSART, V. 71.; LE BEL, II. 107.; VILLANI, VII. 168.; LE BAKER, 85. in: DE VRIES, 173.

⁹² FROISSART, 52.

⁹³ FROISSART, 53.

⁹⁴ LE BEL, II. 108–109. in: DE VRIES, 174.

⁹⁵ FROISSART, V. 71

⁹⁶ MURIMUTH, 174.

⁹⁷ Prof. Clifford J. ROGERS: English Strategy under Edward III. 1327–1360. London, Boydell Press, 2000, 267.

⁹⁸ ALLMAND, 156.

sával Károly megtisztította a főváros környékét, majd a normandiai határvidéket zaklatta az angol taktikára emlékeztető könnyűlovas portyákkal. Az 1444-es esztendő is döntő fontossággal bírt a Háború menetében. Tours városában 5 évre fegyverszünetet kötöttek a kimerült felek, melyet egy politikai házassággal is megpecsételtek. VI. Henrik feleségül vette Anjou Margaretet, Károly király unokahúgát. Az egyértelműen erőfölényben lévő francia hadvezetés azonban többször is megszegte a békefeltételeket, s 1448-49-ben három irányba szervezett ellentámadó hadműveleteket: Szajna alsó folyása, Normandia középpontja, Cotentin vidéke. Sorozatban foglalták vissza az erődöket.⁹⁹

1449. november 10-én Károly hatalmas pompa közepette bevonult az egyik legkeményebb normandiai erődbe, Rouen-be, miután Dunois legyőzte Lord Somerset angol kapitány seregeit: „A király tetőtől-talpig fehér páncélba öltözött, lovát lilimokkal telehintett aranyos takaró borította (...) ... a városból polgárok három-négyszáz fős menete indult elé, mind-egyikük kék ruhát és piros sipkát viselt (...) ... midőn a király leszállt a lováról, (négy püspök) várta, mitrával fejükön. S ekkor a király belépett a templomba...”¹⁰⁰

A rouen-i erődváros bevételeivel lényegében felszabadult egész Normandia területe. John Talbot kiváló angol vezér ismét hadifogságba került. A dicső eseménysorozat méltó emlékére érmét verettek, melynek jelmondata: „Dicsőség és béke neked, Károly király, és örök magasztalás. A dühödtt ellenség legyőzetett, és Krisztus szavára, a törvény segítségével és erőddel talpra állítottad az országot, mely súlyos válságában földre omlott.”¹⁰¹

Honfleur elestével a Szajna torkolatvidéke is felszabadult. 1450-51-re Aquitánia és Bayonne területéről is kiűzték az ellenséges erőket, Dunois csapataival 1451. június 30-án vonult be Bordeaux-ba, de kereskedelmi-gazdasági okok (bordeaux-i bor exportja) miatt a helyi polgárok visszahívták „az öreg” Talbot 3 ezer fős seregét 1452. október 17-én. Az előzmények miatt véglegesen csak 1453. október 19-én tették le bordeaux polgárai a fegyvert, így a francia vezetésnek sikerült visszahódítania a legfontosabb angol érdekeltségű erődöt is a déli régióban.

Ezzel a hadművelettel formálisan véget ért az angolok több évszázados dél-franciaországi uralma.

Az általam említettekkel ellenkezik a következő krónikaidézet: „Békekötés, tárgyalás vagy megegyezés nélkül ért véget az immár öt nemzedék óta tartó százéves háború.”¹⁰² Csak Calais városa és Guines grófsága maradt idegen fennhatóság alatt.

A továbbiakban is érdekességként említem meg, hogy a tengeren sem maradtak abba a hadműveletek. A gallok Wight és Sandwich szigeteit, míg az angol admirális Ré szigetét támadta több-kevesebb sikerrel. Az akciókat a királyok szolgálatában lévő kalózkodó rendre meghusították, így nem érdemes az említett összecsapásoknak nagyobb jelentőséget tulajdonítani. Angliában a totális vereséget, nemzeti tragédiát tovább súlyosbította VI. Henrik nagybátyjának, Bedford hercegének a váratlan halála. Így ezzel nem maradt egyetlen magas rangú férfi sem, aki képes lett volna a Háború eredményes folytatására, melynek végső stációjából a mindent eldöntő castillon-i és a formigny-i ütközeteket vizsgáltam nagyobb részletességgel.

Az 1450-es évekre a már technikai-taktikai fölényben lévő francia sereg hadi sikereihez nagyban hozzájárultak a Bureau fivérek, Jean és Gaspard. Kiváló szakképzettségüket, mérnöki tehetségüket a tüzérség tökéletesítésében bontakoztatták ki. Harfleur és Honfleur sikeres ostrománál már egyértelműen az általuk kifejlesztett francia ágyúk domináltak. Mintegy utolsó erőfeszítésként az angol kormány egy nagyobb erőösszevonásba kezdett 1449 tavaszán Kyriell tábornok vezetésével Portsmouth kikötőjében kezdték meg a mozgósítást. 1450. március 15-én kb. 2500 emberrel Cherbourg-nál érte el az inváziós sereg a francia partokat. A francia porttól délre azonban két nagyobb gall haderő állomásozott, melynek célja az angol egységek megsemmisítése volt: Cherbourg-tól 30 mérfölddel délre, Carentannál 3 ezer katona Clermont hercegének a vezetésével és Carentan-tól 20 mérfölddel szintén déli irányban újabb 2 ezer harcos Richemont grófjának parancsnoksága alatt. Valognes városában 1800 könnyűlovas csatlakozott a támadókhoz, így a hadseregek létszáma nagyjából kiegyenlítődt. Az angol hadvezetésnek nem sikerült magakadályoznia a

⁹⁹ Lisieux, Argentant, Saint-Ló, Coutances.

¹⁰⁰ DUBY, 455.

¹⁰¹ DUBY, 456.

¹⁰² RÁZSÓ Gyula: A lovagkor csatái. Bp., Tankönyvkiadó, 1987, 184.

két francia sereg egyesülését. Április 12-én érték el Kyriell katonái Carentan-t, de még nem válták fel az ütközetet. 14-én Formigny falu közelében ütöttek táborn, kb. 10 mérföldre Bayeaux-tól. Clermont erői Carentan-nál maradtak, 15 mérfölddel nyugatra, míg Richemont a St.-Ló-n haladt a falutól 19 mérfölddel délnyugati irányba.

A két francia sereg újra egyesült, elsődleges stratégiai céljuk közvetlenül Bayeaux előtt megállítani a nyomuló angolokat. Április 15-én Clermont keletre vonult egységeivel, így sikerült elérnie az ellenséges táborn. Kyriell a crécyi defenzív formációhoz¹⁰³ hasonlóan azonnal felállította csapatát. Az angol centerben kb. 800 dismounted men-at-arms kapott szerepet, majd ék alakban 3 íjászegységet sorakoztatott fel (kb. 2900 íjász). A sekély, mocsaras terület a védekező sereget segítette. A hátsó alakzatok egy patak mentén tartózkodtak, mely az Aure-folyóba torkollott. A középvonalnál egy kőhíd szelte át a patakot. Az első francia roham gyalogosokkal indult, de Clermont ezen próbálkozása sikertelen maradt. A „hazaiak” második támadását már lovas egységekkel hajtották végre, de az íjászok ezt a próbálkozásukat is hamar visszaverték. Kétórányi stagnáló küzdelem után a francia hadvezetés ágyúkat vetett be. A két hátultöltős culverin típusú tüzefegyvert ágyútalpakon szállították a csatamezőre. Az angol íjászokat rendkívüli, addig nem tapasztalt hatékonysággal „szedték le”. Már 300 yardról kivételes pontossággal tüzeltek. Richmont nehézlovasai este hétkor érkeztek az ütközet színhelyére, az ágyútűz hallatára támadtak, bekerítve a kétségbeesett angolokat. A szigetországiak hatalmas vereséget szenvedtek. Kyriell hadifogságba esett, míg Matthew Gough tábornok a maradék erőkkel Bayeaux felé menekült, célja az angol állások biztosítása Normandiában, amire vajmi kevés reményük maradt.

A szigetországi hadvezetésnek az 1450-es vereségek után is sokkal nagyobb esélye maradt a déli régiókban szervezkedni. A bordeaux-i polgárok „önzetlensége” miatt Talbot erői már 1452 óta Guyenne-ban állomásoztak. A parancsnok fia, Lord de Lisle vezetésével is érkezett egy nagyobb inváziós sereg, így a térségben

tartózkodó angol erők száma elérte a 6 ezer főt, ami semmiképp sem csekély számadat. Az események alakulása óvatosságra intette a francia hadvezetést, mely július közepén megkezdte a Dordogne-folyó mentén fekvő stratégiai fontosságú erőd, Castillon ostromát. A tüzefegyverek bevetését és az egységek katonai manővereit kiváló tisztek dirigálták az említett Bureau testvéreken kívül, mint például Jean de Blois, Jean de Bueil, Jacques de Chalonnes és Guiribaut genovai tüzér. Ennek köszönhetően a 300 ágyút! foglalkoztató tüzérség és a nehézlovasság ismét összehangoltan működött. A terepviszonyok kiváló ismerete miatt viszonylag gyorsan vertek táborn a Dordogne-folyó ősi medrében. A sátor-tábor egy tüzérparkhoz hasonlított leginkább, melyben 6 ezer ember dolgozott szinte megállás nélkül, éjjel-nappal. A francia szövetséges, ezer főt számláló breton lovasság a tábornól 1,5 km-re északon, egy „Horable” nevezetű magaslaton foglalt állást. Július 16-án Talbot hadseregével megindult Bordeaux irányába. A gascogne-i erők az utolsó pillanatban csatlakoztak a főserghez. Az éj leple alatt St.-Emilion mellett elhaladva gyalogos menetelést folytattak. 17-én a reggeli órákban érték el Priory St.-Laurent erődjét, ahol meglepetésszerűen támadtak a francia számszeríjász alakulatokra, sokakat megölve közülük. Néhány angol katona egészen a francia főtáborig üldözte a kétségbeesve menekülő íjászokat. 30 mérföldnyi erőltetett menet után Talbot pihenőt rendelt el.

Az angol hadvezetés elkövetett egy súlyos hibát: Castillon felől a kémeik jelentették, hogy a franciák elhagyták a kiépített táborhelyüket, melyre reagálva Talbot a teljes angol-gascogne-i erők megérkezése előtt offenzívát rendelt el. Kb. 600 yarddal nyugati irányból, a Lidoire gázlón keresztül a tábor megkerülésével a déli oldalon támadtak. Hatalmas francia túlerővel találták szembe magukat, ami nagyon meglepte a tapasztalt parancsnokot. A tüzérek svájci óra pontosságával állították be a félelmetes ágyúkat. Az angol kollégáik ezzel szemben nem érkeztek meg időben, melynek eredménye ismételt súlyos vereség alig egy óra leforgása alatt. 4 ezer angol maradt holtan a harcmezőn. A maradék angol-gascogne-i szárnyat ebben az esetben is a breton lovasság verte szét a számszeríjászok hathatós támogatásával, akik a tábor falai mögül, a harc kezdete óta jól védett pozícióból lötték az ellenséget.

¹⁰³ Az 1346-ban használt védekező felállítás hozta meg Angliának a remélt sikereket a Háború első szakaszában. A formáció lényegi eleme a centerben használt lóról szállt lovasság és a szárnyakon felsorakozó íjászalakulatok precíz bevetésében rejlett.

Nyitott kérdés maradt a történészek számára, hogy a bretonok a keleti, vagy a nyugati irányból támadtak.¹⁰⁴ Egy ágyúgolyó leterítette Talbot lovát, majd egy Michel Perunin nevű francia íjász egy jól célzott baltadobással megölte a hadvezért. Így véget ért az angol íjászok évszázados sikersorozata a francia ágyúk megjelenésével.

A Százéves Háború mindent eldöntő ütközetében több tényező is a franciák sikerét mozdította elő. Nem volt elég a tüzfegyverek hatékonyságát javítani, de a bevetésüket is pontosan meg kellett tervezni a győzelemhez. A Bureau fivérek haditechnikai újítása az ágyúsor, „mozgó tüzéroszlop”. A guruló lövegtalp segítségével a sorokba állított ágyúk rövid idő alatt jelentős ösztüzerőt produkáltak az ellenséges alakulatokra. A Nyugat-Európában egyedinek számító jelenséggel az angol hadvezetés sem tudott mit kezdeni. Castillon-nál mindemellett döntő tényezőként szerepelt az íjászok bevetése, a könnyűlovas szövetségesek időszerű szerepeltetése és a terepviszonyok előzetes ismerete francia szemszögből. A castillon-i csatával befejeződtek a Százéves Háború hadmozdulatai. Az ütközet helyszínén egy emlékmű, nevezetesen a La Tombe de Talbot idézi fel a dicsó múltat, mely a győzelem jelképévé nőtte ki magát Franciaországban.

¹⁰⁴ Burne szerint keletről: Prof. R. BURNE: *The Azincourt War*. London, London Press, 1996, 123.